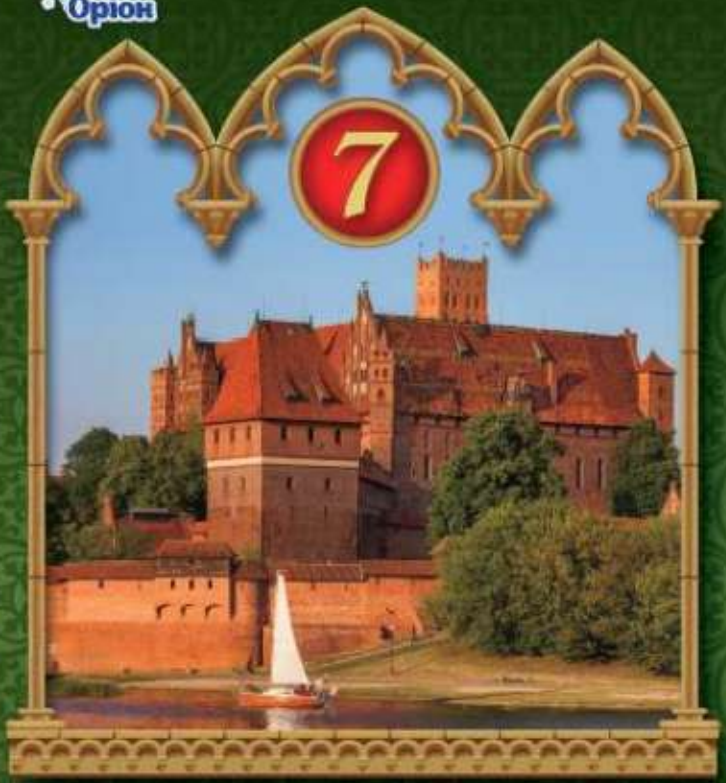
Оріон



Всесвітня Історія

ПАМ'ЯТКИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Історія Середньовіччя живе поруч з нами — в архітектурних спорудах V–XV ст., сучасних монументах, музеях. Розглянь-те ілюстрації й укажіть, у якому місті/місці розташовані зображені пам'ятки. Влаштуйте змагання: хто найбільше назве правильних відповідей, той виграє. Виконати завдання вам допоможе цей підручник.


Будинок вікінгів, *Норвегія*


Барельєф «Підписання Великої хартії вольностей», *Велика Британія*


Ахенський собор, *Німеччина*


Пам'ятник Яну Гусу, *Чехія*

Лофотенські острови


Собор Паризької Богоматері, *Франція*

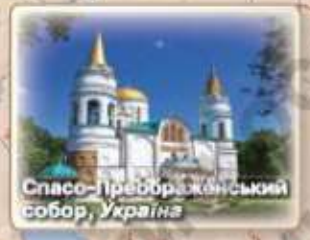

Авіньйонський палац, *Франція*


Палац дожів, *Італія*


Пізанська вежа, *Італія*


Історичний центр міста, *Італія*

Лондон
Ахен
Прага
Париж
Чернігів
Київ
Венеція
Авіньйон
Піза
Флоренція
Судак
Стамбул
Кордова


Спасо-Преображенський собор, *Україна*


Золоті ворота, *Україна*


Генуезька фортеця, *Україна*

Пекін
Кайфин
Ікаруга


Вид на Римський міст і католицький собор, *Іспанія*


Храм Брахадишвара, *Індія*

Делі
Мекка


Заборонене місто, *Китай*


Храм Хорю-дзі, *Японія*


Софійський собор, *Туреччина*


Храм Кааба, *Саудівська Аравія*


Мінарет Кутб-Мінар, *Індія*

Танджавур


Залізна пагода, *Китай*

Онлайн-гра
qr.orioncentr.com.ua/t1gwf

Український навчальний портал

Всесвітня Історія

Підручник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Оріон
2024

УДК 94(100)*кл7(075.3)
В84

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(*наказ Міністерства освіти і науки України від 05.02.2024 № 124*)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Підручник розроблено за модельною навчальною програмою «ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти
(*автори програми: І. Я. Щупак, А. С. Посунько, Т. В. Бакка, О. В. Бурлака, Н. С. Власова, О. В. Желіба, О. О. Махонін, Т. В. Мелещенко, В. А. Павловська-Кравчук, І. О. Піскарьова, О. А. Худобець*)

Авторський колектив підручника:

Ігор Щупак, *кандидат історичних наук, директор Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», член Міжнародної Ради Освенцимської (Польща), член Ради директорів UJE (Канада), член Українсько-Німецької комісії істориків, Заслужений працівник освіти України (м. Дніпро);*

Олена Бурлака, *заступник директора Городищенського економічного ліцею Городищенської міської ради Черкаської області, переможець Всеукраїнського конкурсу «Учитель року — 2016» у номінації «Історія», Заслужений учитель України (Черкаська область);*

Олександр Желіба, *кандидат педагогічних наук, учитель-методист, доцент кафедри політології, права та філософії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, учитель історії Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя (Чернігівська область);*

Ірина Піскарьова, *учитель-методист, керівниця освітніх програм Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума» (м. Дніпро)*

В оформленні обкладинки використано фото Мальборкського замку-фортеці, Польща, XIII ст. та мініатюру з «Розкішного часослова герцога Беррійського» братів Поля, Ермана і Жаннекена Лімбургів, XV ст.

Висловлюємо подяку Братам Капрановим (ютуб-канал ім. Т. Г. Шевченка), Іллі Шлейферу (Музей історії зброї, м. Запоріжжя) за надані відеоматеріали для підручника

Щупак І. Я., Бурлака О. В., Желіба О. В., Піскарьова І. О.
В84 Всесвітня історія : підруч. для 7 кл. закладів загальної середньої освіти / Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 208 с. : іл.

ISBN 978-966-991-297-8

УДК 94(100)*кл7(075.3)

© І. Я. Щупак, О. В. Бурлака, О. В. Желіба, І. О. Піскарьова, 2024
© УОВЦ «Оріон», 2024

ISBN 978-966-991-297-8

Шановні семикласники і семикласниці!

Усім вам відомі історії про сміливих вікінгів, відважних рицарів і прекрасних дам, могутніх королів і королев, загадкових учених-алхіміків. Усе це стосується світу Середньовіччя, який відображений на сторінках цього підручника.

Авторський колектив прагнув показати ***зв'язок подій минулого із сьогоденням***. Народи і їхні мови, країни та географічні назви, література й мистецтво Середньовіччя є частиною нашого теперішнього життя, у чому ви пересвідчитеся, навчаючись за цим підручником. Важливо також простежити ***взаємозв'язок історії різних країн з подіями минулого в Україні***.

Навчальний матеріал підручника поділений на **розділи** й **параграфи**, у кожному з яких для зручності виділені окремі пункти.

Зорієнтуватися в підручнику допоможуть рубрики:


ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!


УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ


СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ


ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ


ПОМІРКУЙМО!


ЗАГАДКА В ІСТОРІЇ


ДІЄМО:
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ


МУДРІСТЬ ВІКІВ


ФАКТ ЧИ ФЕЙК?


ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Подумайте, що означають малюнки-символи, додані до рубрик.

Дати для запам'ятовування, які допоможуть вам орієнтуватися в подіях, виділені червоним кольором. Вони повторюються після параграфів.

Варто уважно переглядати **ілюстрації** підручника, які допомагають краще відтворити історичні події та їхніх героїв.

Розповідь про минуле не можна уявити без **карт**, які є і в цьому підручнику. Для виконання деяких завдань вам знадобляться шкільні атласи з історії.

Запитання і завдання після кожного параграфа спрямовані на систематизацію нового матеріалу. Певні питання варто обговорити з однокласниками/однокласницями в групах. Складніші — потребуватимуть вашої творчої роботи, використання додаткової інформації.

Отже, пропонуємо вам поринути у світ Середньовіччя. Це не тільки важливо для розуміння сьогодення, а й неймовірно цікаво.

Бажаємо вам успіхів!

Український освітянський видавничий центр «Оберіг»

ЗМІСТ

Вступ

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЯК ІСТОРИЧНА ЕПОХА

§ 1. Середньовіччя як епоха розвитку людства 6

Розділ перший

НАРОДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

§ 2. Велике переселення народів і занепад античного світу 14
§ 3. Імперія ромеїв (Візантійська імперія) — наступниця Риму 19
§ 4. Варварські держави в Європі 26
§ 5. Нова хвиля міграцій у Європі. Доба вікінгів 32
§ 6. Священна Римська імперія. Угорське королівство. Виникнення слов'янських держав 38
§ 7. Християнська церква в V–XI ст. 45
§ 8. *Урок узагальнення до розділу 1* «Народження середньовічної Європи» 51

Розділ другий

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЗА МЕЖАМИ ЄВРОПИ

§ 9. Араби та народження ісламського світу 52
§ 10. Етнічна мозаїка Великого Степу 57
§ 11. Китай та Японія в Середньовіччі 65
§ 12. Середньовічна Індія 70
§ 13. Держави доколумбової Америки 75
§ 14. *Урок узагальнення до розділу 2* «Середньовіччя за межами Європи» 81

Розділ третій

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ СУСПІЛЬСТВО (V–XV ст.)

§ 15. Людина і природа в Середньовіччі 82
§ 16. Світогляд середньовічної людини 88
§ 17. Стани середньовічного суспільства 96
§ 18. Середньовічне місто та його мешканці 105
§ 19. Соціальні конфлікти в Середні віки 113
§ 20. *Урок узагальнення до розділу 3* «Середньовічне суспільство (V–XV ст.)» 120

Розділ четвертий

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ В X–XV ст.

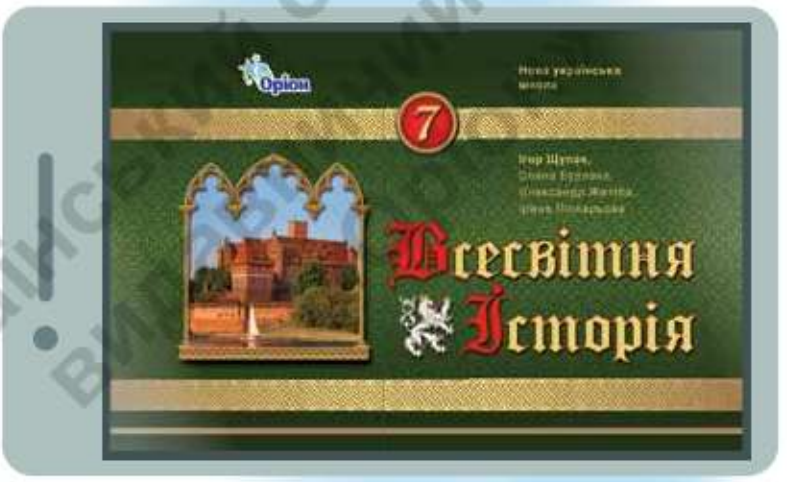
§ 21. Етапи державотворення в Середні віки 121
§ 22. Держави західноєвропейського типу 129
§ 23. Держави центральноєвропейського типу 140
§ 24. Зовнішня колонізація та цивілізаційні конфлікти 148
§ 25. Держави східноєвропейського типу 154
§ 26. *Урок узагальнення до розділу 4* Середньовічні держави в X–XV ст. 162

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Розділ п'ятий
ДУХОВНИЙ СВІТ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

§ 27. Християнство в Середні віки 163
§ 28. Іслам у Середні віки 169
§ 29. Середньовічні школи та університети 176
§ 30. Мистецтво у Середньовіччі 185
§ 31. Раннє Відродження і гуманізм 193
§ 32. *Узагальнення до розділу 5* «Духовний світ Середньовіччя» 200
§ 33. *Узагальнення до курсу* «Здобутки середньовічної доби» 201

Словник термінів і понять 203
Дати, що допоможуть орієнтуватися в подіях 206
Пам'ятки для дослідницьких і творчих робіт 207



Адреса інтернет-ресурсу до підручника:
qr.orioncentr.com.ua/5gf1O



Український освітянський видавничий центр

ВСТУП

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЯК ІСТОРИЧНА ЕПОХА

§1 СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЯК ЕПОХА РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

1. НАДБАННЯ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ

У шостому класі ви ознайомилися ***з історією Стародавнього світу***. Це найдавніший відрізок історії людства: від появи людини на Землі і первісного суспільства до стародавніх цивілізацій Єгипту, Межиріччя, Індії, Китаю, Греції, Риму.

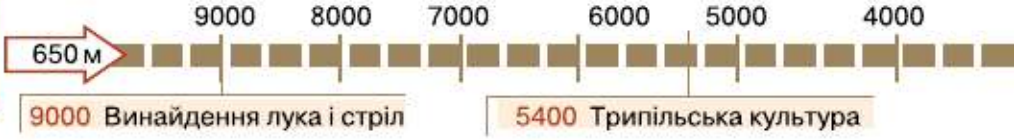
Історія Стародавнього світу — найдовший період в історії людства. Саме в цей час з'явилися мистецтво й релігія, людина почала займатися землеробством, скотарством, ремеслом і торгівлею, зародилися перші держави.



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Уявімо собі всю історію людства — близько 2 млн 600 тис. років — як марафонську дистанцію завдовжки 42 км 195 м. Якщо припустити, що її долає бігун, то лише на 26-му кілометрі первісну темряву розсіє вогонь, яким почав користуватись пітекантроп. Тільки на 41-му кілометрі марафонець помітить пастки для тварин, зроблені неандертальцями. Лише за 74 м до кінця дистанції бігун побачить єгипетські піраміди. За 44 м почнуть шикуватися римські легіони, які розсіються через 20 м (понад 1160 років), коли Рим впав під натиском варварів. За 7,5 м до завершення бігу промайне фігура геніального Леонардо да Вінчі. Менш як за 3,5 м до кінця дистанції марафонець почує гуркіт першої залізниці. І лише за один метр, тобто за мить до фінішу — у небо злетить перший космічний корабель.



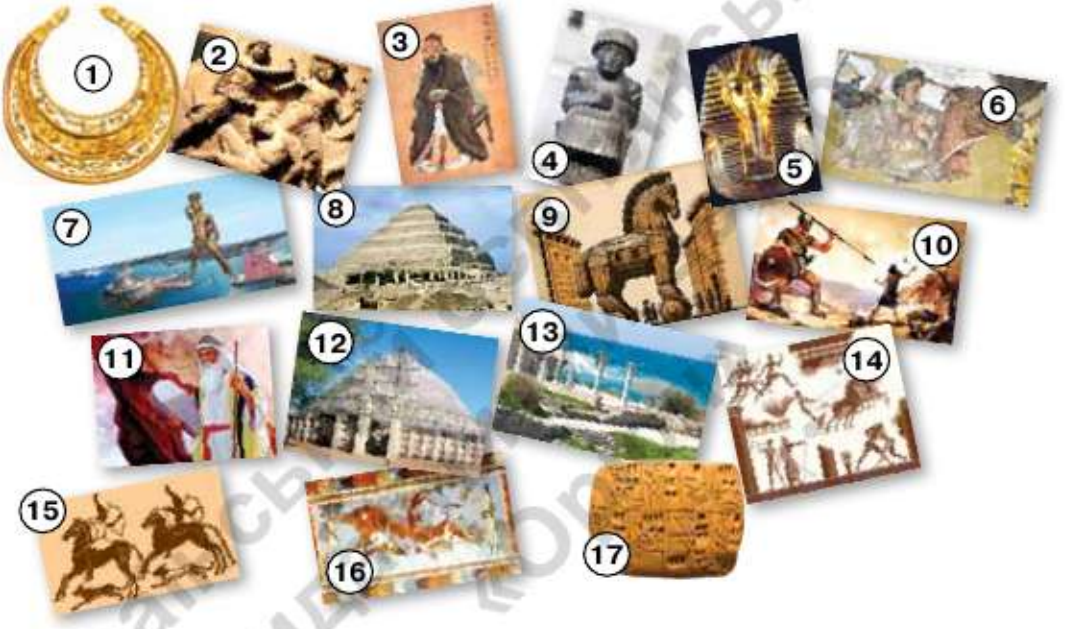


Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Онлайн-вправа «Цивілізаційна спадщина Стародавнього світу»
qr.orioncentr.com.ua/SyEjW

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте текст рубрики «Історичні подробиці» на *с. 6* та розгляньте колаж ілюстрацій. Визначте, розвиток яких стародавніх народів і цивілізацій він ілюструє. Уявно розташуйте ілюстрації на лінії часу (*с. 6–7*).
2. Як ви розумієте вислів «*Прискорення історичного розвитку*»? Поясніть суть цього вислову за допомогою лінії часу.





Залишилося до завершення марафонської дистанції завдовжки 42 км 195 м

ФАКТ ЧИ ФЕЙК?

Друзі, ви знаєте, що таке анекдоти. Інколи анекдотичні ситуації трапляються на уроках історії. Прочитайте такі ситуації і проаналізуйте їх: визначте, де в діалогах правда, а де — вигадка, де факти, а де — судження. Свою думку обґрунтуйте. Придумайте продовження позначених «?» діалогів самостійно.



Укр. видавничий центр «Юріон»

ІСТОРИЧНА ГРА «СПАДЩИНА СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ»

Правила гри

- Оберіть фішки та визначте право першого ходу за допомогою кубика.
- Кидком кубика визначайте кількість ходів уперед.
- Потрапивши на поле, потрібно пояснити поняття на ньому (правильна відповідь — 1 бал; далі це поле не розігрується).
- Перемагає гравець/гравчиня з найбільшою кількістю балів.

1 Homo sapiens (людина розумна)	2 Палеоліт	3 Рід (родова община)	4 Плем'я	5 Вождь	6 Рада старійшин	7 Матріархат
8 Патріархат	9 Неолітична революція	10 Привласнювальне господарство	11 Відтворювальне господарство	12 Ремесло	13 Продуктивність праці	14 Стоянка первісних людей
15 Археологічна культура	16 Язичництво	17 Тотемізм	18 Анімізм	19 Магія	20 Держава	21 Колонізація
22 Біблія	23 Варна	24 Каста	25 Античність	26 Індуїзм	27 Буддизм	28 Імперія
29 Місто-держава (поліс)	30 Демократія	31 Олігархія	32 Олімпійські ігри	33 Реформа	34 Еллінізм	35 Республіка
36 Сенат	37 Патриції	38 Плебеї	39 Громадянська війна	40 Диктатура	41 Вето	42 Римське право
43 Експансія	44 Міграція	45 Велике переселення народів	46 Християнство	47 Варвари	48 Автохтони	49 Слов'яни

Уривок з освітянського видання. Юридично чинний

2. СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Історичну епоху, що настала після найдавніших часів і тривала із **середини V ст. до кінця XV ст.**, називають **Середньовіччям**. Відлік цієї епохи розпочинається з падіння Західної Римської імперії в 476 р. та завершується відкриттям Америки Христофором Колумбом у 1492 р.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Середньові́ччя — період всесвітньої історії, що тривав із **середини V ст. до кінця XV ст.**

Поняття «Середньовіччя» виникло у середині XV ст. у середовищі італійських поетів і філософів. Вони вважали, що в історії людства між «світлими часами» античності та їхньою сучасністю тривали «похмурі століття». Цей період уявляли як панування дикунства, забобонів і жахів, що призвели до загального занепаду Європи.

Згодом люди почали відзначати і переваги середніх віків порівняно з тим часом, у якому вони жили. Дехто навіть вважав, що епоха Середньовіччя була чи не найкращою в історії: повітря не було забруднене викидами із фабричних труб, людей не знищували смертоносною зброєю, створеною на основі новітніх технічних досягнень. Ці часи сприймалися як доба рицарства та шляхетних манер, де панували мужність, цінувалася гідність.



В історичних романах рицарі є символом шляхетності й гідності (*ілюстрація із середньовічної книжки*)

Насправді ж Середньовіччя характеризувалося багатьма подіями та явищами, які можна оцінювати порізному. Незаперечним є те, що порівняно зі стародавніми часами людство зробило великий крок уперед у розвитку. Значна частина явищ сучасного життя сягає корінням у часи Середніх віків.

Оскільки доба Середньовіччя тривала в часі, учені, досліджуючи особливості розвитку суспільства, виокремили три періоди історії Середніх віків.

Український освітній медіацентр
Офіційний сайт видавництва

Періодизація доби Середньовіччя на теренах Західної Європи та України

Раннє Середньовіччя (V–IX ст.)	Зріле («високе») Середньовіччя (середина IX–XIII ст.)	Пізнє Середньовіччя/ доба Відродження (XIV–XV ст.)
• Формування держав у Західній Європі і на землях Центральної Європи, заселених слов'янами • Панування натурального господарства • Провідна роль церкви в житті суспільства	• Пожвавлення господарської діяльності • Збільшення кількості населення • Зростання європейських міст • Завершення формування структури середньовічного суспільства • Формування міської культури	• Зародження ринкових відносин • Зменшення кількості населення унаслідок чуми • Послаблення впливу церкви • Зародження ідеології гуманізму • Піднесення науки і мистецтва, Раннє Відродження (Ренесанс)
Період становлення племінних союзів (V–IX ст.)	Період існування Русі-України (IX–XIII ст.)	Період удільних князівств (XIII–XV/XVI ст.)

Протягом доби Середньовіччя різні народи з різних куточків світу активно взаємодіяли між собою.

Міжкультурна взаємодія в добу Середньовіччя

Торгівля. Торговці подорожували від одного регіону до іншого, привозили з собою товари, які відображали культурні особливості їхньої батьківщини. Це сприяло обміну товарами, ідеями, технологіями й культурними практиками

Війна. Деякі спільноти захоплювали нові території та взаємодіяли з тамтешнім населенням. Це приводило до змішування культур, обміну знаннями та ідеями

Релігія. Контакти між представниками різних віросповідань сприяли обміну релігійними ідеями, обрядами та текстами

Міжкультурна взаємодія в Середні віки відбувалася на різних рівнях і в різних формах, хоча спілкування й обмін інформацією були обмежені порівняно з сучасністю

Подорожі. Деякі вчені, філософи та дипломати під час подорожей вивчали світогляд і традиції різних народів та поширювали традиції власного народу

Мови. Переклади текстів допомагали поширювати ідеї та знання між представниками різних культур

Мистецтво й архітектура. Середньовічні майстри і митці часто черпали натхнення з різних культур і впроваджували новації в мистецтві й архітектурі

Український освітянський медіацентр «Оріон»

3. ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ІСТОРІЇ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО
Пригадайте, які види історичних джерел розрізняють вчені. За навчальним текстом складіть схему «Види джерел з історії Середніх віків».

Історію Середніх віків учені вивчають через дослідження ***пам'яток матеріальної культури***. Це знаряддя праці, якими в ті часи користувалися селяни та ремісники, зброя, меблі, посуд тощо. Вони зберігаються в багатьох музеях світу.

Хорошими «оповідачами» про тогочасне життя є пам'ятки архітектури. У старовинних містах і в наші дні можна побачити квартали будинків ремісників і купців, фортеці, вежі й храми.





Історію Середньовіччя учені мають змогу відтворити, проаналізувавши численні ***писемні історичні джерела***, що зберігаються в архівах. До таких документів належать описи володінь, звіти управителів маєтків, записи законів і указів правителів, вироки судів, заповіти, дарчі, купчі записи тощо.

Збереглося також чимало історичних творів-хронік (літописів) того часу. У них викладено події «від створення світу» і до періоду життя письменника-хроніста. Є і такі історичні твори, автори яких не тільки переповідали, а й прагнули систематизувати та пояснити події.

Визначте, до яких видів історичних джерел належать ті, що зображені на ілюстраціях (*с. 10, 12*).

Для вивчення історії Середньовіччя дуже цінними є ***усні пам'ятки народної творчості***: старовинні народні перекази, пісні, балади, казки, рицарські романи.

Учені черпають відомості про життя людей з багатьох джерел. Вони зіставляють їх, з'ясовують, наскільки правдиво в них відображено життя, а потім роблять висновки, пояснюють окремі події й цілі періоди історії.

Чому вчені ретельно перевіряють достовірність історичних джерел Середньовіччя? На це є кілька причин.

1. Від Середньовіччя до наших днів багато джерел було втрачено, пошкоджено або змінено через природні катастрофи, війни.

2. Чимало подій описано значно пізніше, ніж вони відбулися. Наслідком є спотворення фактів, втрата важливих деталей.

3. Автори історичних джерел могли бути упередженими, оскільки описували події на основі своїх релігійних або політичних переконань.

4. Багато історичних джерел переписувалося, що призводило до додавання або вилучення інформації.

6. У Середньовіччі різні регіони й народи використовували різні мови та письмо, що може ускладнювати переклад та інтерпретацію історичних текстів.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

Оцініть свої успіхи в опануванні теми **«Середньовіччя як епоха розвитку людства»**.



- Можу назвати хронологічні межі та періоди доби Середньовіччя.
- Можу назвати приклади історичних джерел з історії Середньовіччя.
- Можу назвати особливості розвитку суспільства за доби Середньовіччя.
- Можу пояснити, чому важливо встановлювати достовірність історичних джерел доби Середньовіччя.



2. Перевірте, як ви засвоїли матеріал, виконавши онлайн-вправу.

«Періодизація історії Середніх віків»
qr.orioncentr.com.ua/eUIEC

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

середина V — кінець XV ст. доба Середньовіччя

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

РОЗДІЛ 1

НАРОДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

§ 2 ВЕЛИКЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ І ЗАНЕПАД АНТИЧНОГО СВІТУ

Пригадайте, кого і чому римляни називали варварами. Яке значення мають слова «*варвар*», «*варварство*» у наші дні?

1. ВЕЛИКЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ І ПАДІННЯ ЗАХІДНОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Дізнайтеся, що таке міграції. Після опрацювання навчального тексту за допомогою схеми «Міграції» схарактеризуйте Велике переселення народів як міграцію.

Протягом **IV–VII ст.** відбулася одна з найбільших **міграцій** в історії — **Велике переселення народів.**

МІГРАЦІЇ

Причини міграцій
- **економічні** — пошук кращих умов життя;
- **політичні** — пов'язані з війнами, змінами державних кордонів, дискримінацією певних груп населення;
- **стихійні** — викликані природними катастрофами

Види міграцій
- **внутрішні** — у межах країни;
- **зовнішні** — між країнами, регіонами, континентами (*еміграція, імміграція*);
- **керовані або некеровані, добровільні/примусові, законні/незаконні**

Наслідки міграцій
- зміни в етнічному складі населення, в побуті і господарюванні, довкіллі;
- діалог/конфлікт культур;
- брак ресурсів у привабливих для мігрантів регіонах;
- конфлікти на міжетнічному, релігійному ґрунті, прояви ксенофобії

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Міграція (лат. migratio, від migro — *переходжу, переселяюся*) — зміна постійного місця проживання людей, їхнє переміщення до іншого географічного регіону, до іншої країни.

Велике переселення народів мало кілька причин: різке похолодання на півночі Європи змушувало людей шукати нові пасовища для худоби; посилення майнової і соціальної нерівності; прагнення вождів і знаті до захоплення нових земель і воєнної здобичі. Войовничих переселенців — ***варварів*** — вабили багаті землі та впорядковані міста Римської імперії.

У **476 р.** ватажок найманців-варварів Одоакр скинув останнього західноримського імператора Флавія Ромула Августа й оголосив, що Західну Римську імперію знищено. Із падінням Риму, на думку істориків, закінчилася епоха Стародавнього світу й розпочалася епоха Середньовіччя.



Відео «Битва на Каталаунських полях» (тривалість 04 хв 06 с)
qr.orioncentr.com.ua/XQrQg

Вандалізм (від «*вандали*») — зловмисне руйнування культурно-історичних пам'яток, матеріальних цінностей та майна.

Західна Римська імперія в протистоянні з варварами

Ознайомтесь з інфографікою, перегляньте відео і дайте відповіді на запитання:
1. Пригадайте з курсу історії Стародавнього світу, чому Рим був не здатен дати відсіч варварам?
2. Чому битву на Каталаунських полях називають «*битвою народів*»?
3. Схарактеризуйте Велике переселення народів як міграцію, користуючись схемою на *с. 14*.

2. ЕТНОМОВНІ СПІЛЬНОТИ ЄВРОПИ ПІСЛЯ ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ

Унаслідок Великого переселення народів у Європі відбулися етнічні зміни. На теренах Європи на основі взаємовпливів давніх європейців, варварів, Рима відбувалося формування нових етномовних спільнот. *Германські народи* (франки, бургунди, готи, саксонці, англи, юти та ін.) населяли переважно західну і північну Європу. На території колишньої Західної Римської імперії внаслідок змішування германців, римлян і романізованих кельтів виникли *романські народи*, мови яких походили від латинської мови. Саме на її основі постали сучасні романські народи: італійці, іспанці, французи та інші. На території Нижнього Подунав'я збереглася романомовна спільнота волохів (сучасні румуни). У центрі і на сході Європи формувалася *слов'янська* етномовна спільнота. Вона проживала від річки Лаби (Ельби) на заході до Дону на сході, а також поширювала свій вплив на Балкани, потіснивши носіїв грецької мови. У доримські часи *кельти* мешкали в північній, західній та центральній Європі. Більшість із них була поглинена романськими й германськими народами. Проте вони зберегли свою культуру в таких регіонах, як Шотландія, Ірландія, Вельс і Бретань. На північному сході Європи жили *фіни* та *угри*. У степових районах Східної Європи кочували *іраномовні* та *тюркомовні племена*. На південно-східному узбережжі Балтійського моря проживали *балти*. З часом етномовні спільноти поділилися на дрібніші народи, від яких походять сучасні європейські народи.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Етномо́вна спільно́та — група народів, що розмовляє спорідненими мовами.

3. ВЕЛИКЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ І УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

Велике переселення народів IV–VII ст. спричинило й розширення меж розселення ***слов'янських племен***. Водночас з Північної Європи (зі Скандинавії) на південь потягнулися племена *остготів* (східних германців). Спільноту остготів, слов'ян та інших народів на українських теренах у першій половині I тис. н. е. вчені назвали *черняхівською культурою*. Деякі історики ототожнюють її з державою готів, найвідомішим правителем якої був Германаріх (265–375 рр.). Археологічні знахідки свідчать про активні контакти черняхівців з Римом.

Український освітній портал «Оріон» Вимагайте підручник

У IV ст. зі сходу до степів сучасної України вторглися *гуни*. Вони завдали поразки готам, які після цього переселилися в Іспанію і на південь Франції (вестготи). Частина ж готів (остготи) осіла в Криму. Гуни зруйнували античні міста-держави (поліси) в Північному Причорномор'ї.

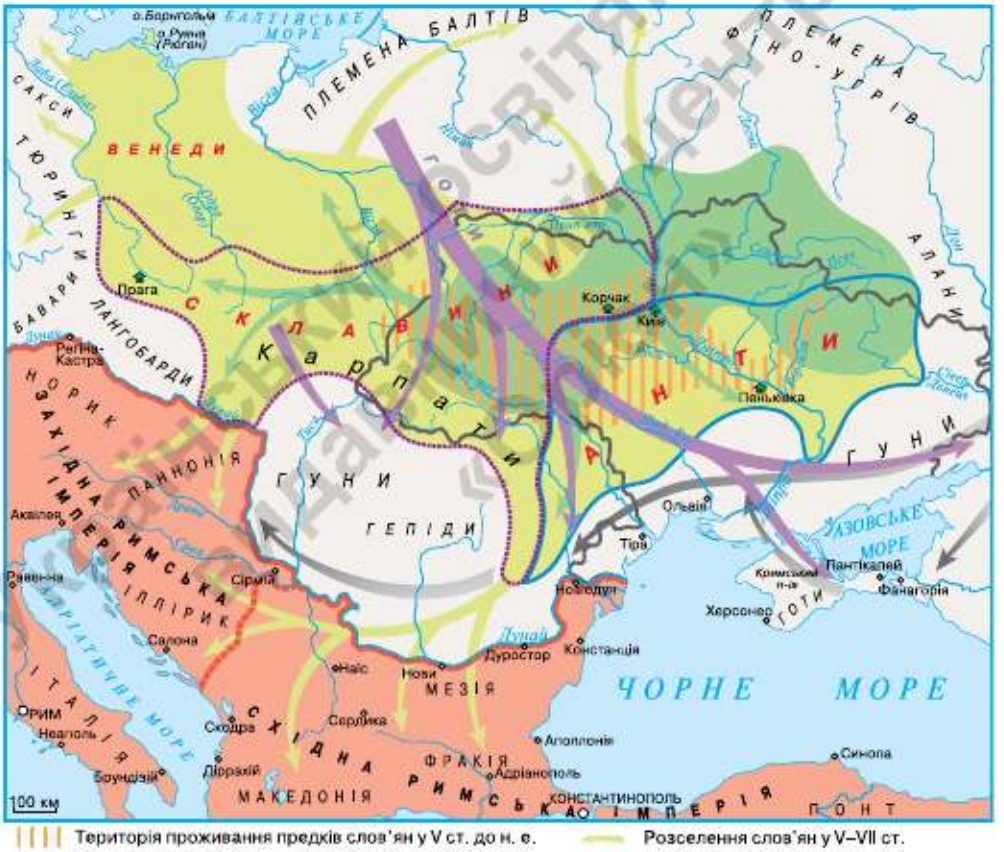
Після вторгнення гунів і зникнення носіїв черняхівської культури для ранніх слов'ян відкрилися можливості заселити сприятливий для землеробства лісостеп.



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

За картою складіть розповідь про міграції народів на українських теренах та розселення слов'ян за доби Великого переселення народів.

Слов'яни за доби Великого переселення народів



ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Велике переселення народів і занепад античного світу»**.



- Можу пояснити поняття «*міграція*», «*етномовна спільнота*», «*Велике переселення народів*».
- Можу назвати час, причини та наслідки Великого переселення народів.
- Можу назвати приклади міграцій доби Великого переселення народів на українських землях.
- Можу пояснити, як Велике переселення народів вплинуло на зміну історичних епох.



◈ Обговорюємо в групі

2. Прочитайте уривок із наукової праці «Давні слов'яни. Археологія та історія» та дайте відповіді на запитання:

а) які факти свідчать про контакти носіїв черняхівської культури з Римською імперією?

б) у який спосіб черняхівці контактували з Римом?

Слід зазначити, що значна частина римських ювелірних виробів, намиста, скляного посуду, монет потрапила на територію черняхівської культури як військова здобич, отримана під час Готських (Скіфських) війн. А періодичне надходження римських речей і монет на цю територію у наступний час узгоджується з систематичними виплатами готам, які здійснювали римляни згідно з федератськими договорами.

◈ Мислю творчо

3. Проведіть дослідження на тему «Чи могла безслідно зникнути антична цивілізація?». У ході роботи скористайтеся додатковими джерелами інформації для пошуку аргументів на підтвердження своєї думки.

4. За допомогою додаткових джерел інформації підготуйте і проведіть для друзів віртуальну екскурсію «Пам'ятки доби Великого переселення народів». Прокладіть маршрут своєї екскурсії на контурній карті.

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

476 р.	падіння Західної Римської імперії, закінчення історії Стародавнього світу
IV–VII ст.	Велике переселення народів

Український освітянський ВІРТУАЛЬНИЙ ЦЕНТР «Оріон»

§ 3

ІМПЕРІЯ РОМЕЇВ (ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ) — НАСТУПНИЦЯ РИМУ



За допомогою хмаринки слів пригадайте та розкажіть історію виникнення Східної Римської імперії.

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

1. Опрацюйте навчальні матеріали (*с. 19–24*) і заповніть карту пам'яті.
2. Обговоріть результати роботи у класі та визначте, які риси/традиції Римської імперії успадкувала Імперія ромеїв.



1. ІМПЕРІЯ РОМЕЇВ — НАСТУПНИЦЯ РИМУ

У 395 р. Східна Римська імперія остаточно відокремилася від Західної. До її складу входили: Балканський півострів, Мала Азія, острови Егейського моря, Сирія, Палестина, Єгипет, Кіренаїка, великі міста Північного Причорномор'я. На її території жили різні народи: греки, вірмени, сирійці, фракійці, євреї та ін. Жителі імперії називали себе римлянами (грецькою — *ромеями*), імперію — **Римською (Ромейською)**. Столицею імперії був величний Константинополь. Назва «Візантійська імперія» з'явилася в XVI ст.

1. Перегляньте відео і визначте, що вказує на вигідне географічне положення міста.
2. Що свідчить про те, що місто було густонаселеним і будувалося за римським зразком?

Відеореконструкція Константинополя (тривалість 01 хв 11 с)
qr.orioncentr.com.ua/kTIWq

За римською традицією, на чолі держави стояв наділений необмеженою владою імператор («басилевс»). Він був верховним

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

правителем і главою церкви й армії. Титул імператора вважався священним — імператора коронував константинопольський патріарх (глава християнської церкви). Управляти імперією допомагали сенат (синкліт) та численні чиновники.

Тривалий час візантійські імператори прагнули встановити контроль над всією територією колишньої Римської імперії. Особливо в цьому відзначився імператор **Юстиніан I Великий** (527–565 рр.), котрому вдалося на певний час доєднати до Імперії ромеїв Італію та деякі інші колишні римські володіння.

Для ефективного управління величезною державою Юстиніан I взявся упорядковувати законодавство. Так з'явився **кодекс (звід) законів Юстиніана I**, до якого увійшли уривки з творів видатних римських юристів, коротке керівництво до користування Кодексом і видані за Юстиніана I закони. ***Кодекс Юстиніана сприяв збереженню багатьох норм римського права для нащадків***. Згодом вони стали основою французької, німецької, італійської, іспанської правових систем.



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Юстиніан I мав гострий розум, енергію і організаторський хист, уміло добирав собі помічників. За словами Прокопія Кесарійського, Юстиніан I міг, не виявляючи гніву, тихим рівним голосом віддати наказ про вбивство десятків тисяч ні в чому не винних людей. Юстиніан I був чудовим уособленням «візантійської політики»: нещирий, лицемірний, зверхній і підступний, він легко нехтував укладеними договорами й обіцянками заради досягнення власних цілей. Сильний вплив на нього справляла його дружина Феодора.



Юстиніан I Великий
(*фрагмент мозаїки, VI ст., церква Сан-Вітале в м. Равенна, Італія*)



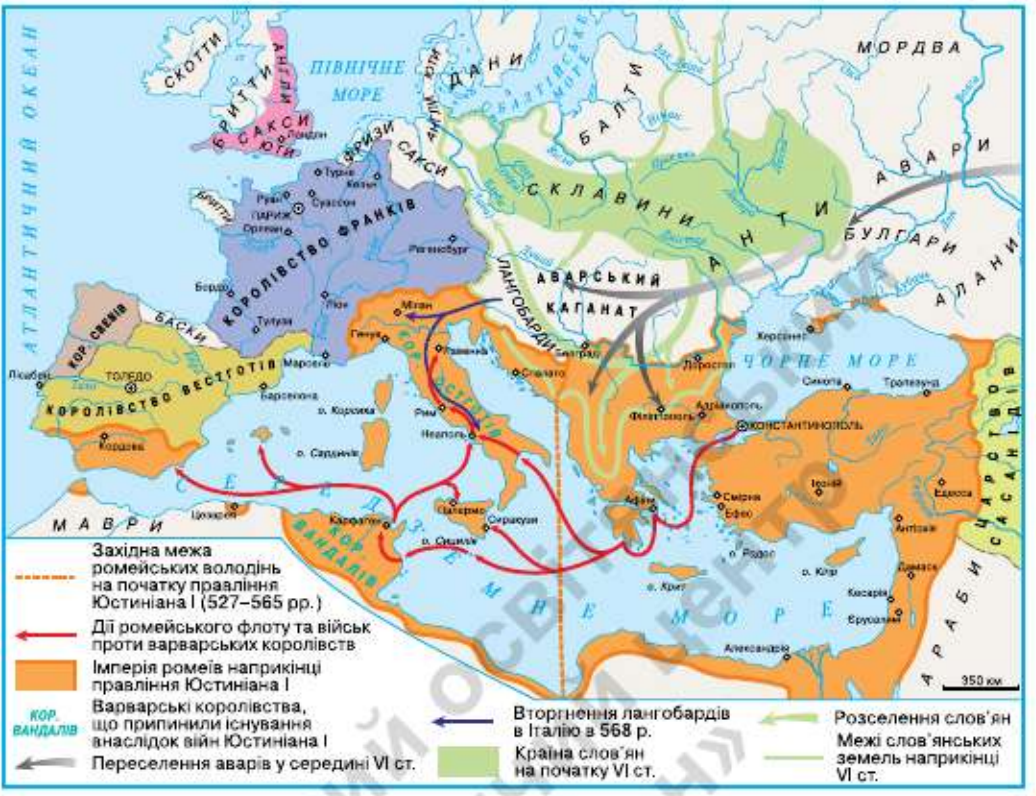
ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Зіставте карти Імперії ромеїв (*с. 21*) та виконайте завдання.

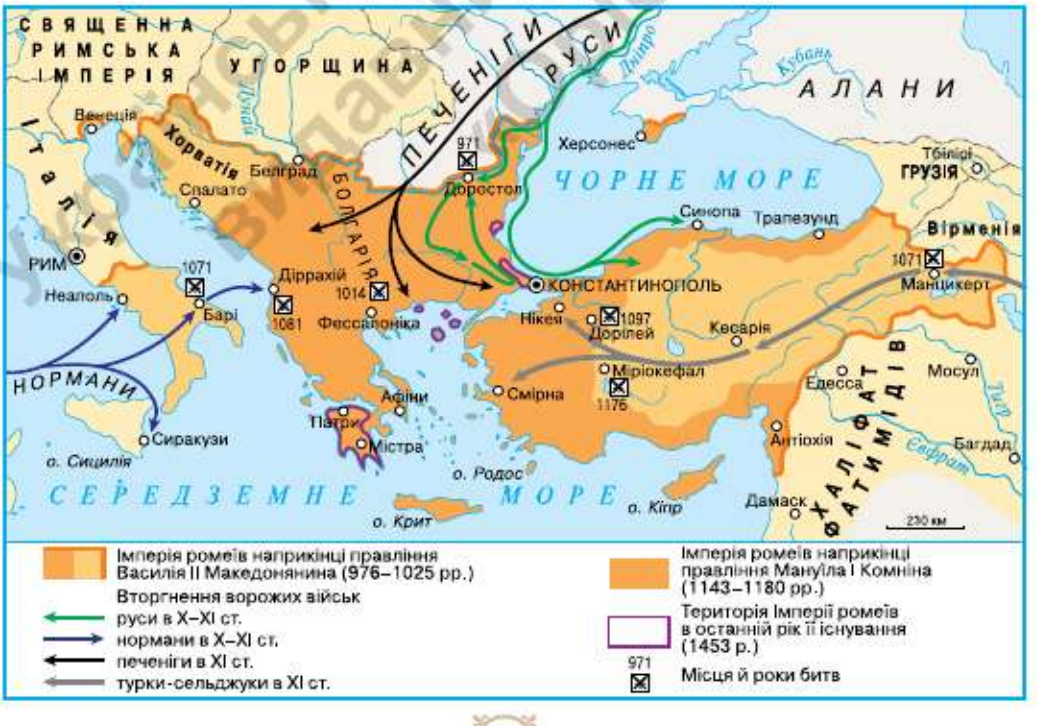
1. Опишіть зміни в територіальних володіннях Імперії ромеїв протягом історії. Чи пов'язана історія Імперії ромеїв з українськими землями?
2. Визначте, які держави і народи були сусідами імперії протягом її існування. Від кого із них імперії доводилося захищатися?
3. Визначте, коли завершила своє існування Імперія ромеїв (Візантія).

Український освітній центр

Імперія ромеїв доби Юстиніана



Імперія ромеїв у X–XV ст.



Український освітній центр «Видавничий дім»

2. ГОСПОДАРСТВО ТА СУСПІЛЬСТВО ІМПЕРІЇ РОМЕЇВ

Імперія ромеїв була однією з найбільш розвинених держав свого часу. Її називали *«країною міст»* — у період розквіту держави їх налічувалося сотні. У найбільших містах — Константинополі, Александрії, Антіохії — проживало до 200–300 тис. осіб. Мешканці міст і селищ заробляли на життя переважно ремеслом і торгівлею. Найважливішою галуззю було сільське господарство.

Торгували ромеї з країнами Європи, Азії і Африки. Важливим центром торгівлі був Константинополь, розташований на берегах протоки Босфор. Тут перетиналися два важливі торговельні шляхи: сухопутний — із Європи в Азію, і морський — із Середземного моря в Чорне. Через територію імперії проходили також важливі міжнародні торговельні шляхи — Великий шовковий шлях та «шлях із варягів у греки». Останній пролягав територією Русі-України, ним ішла торгівля руських купців з Імперією ромеїв. Основною монетою був успадкований від Риму солід.



Солід Юстиніана I



Суспільство Імперії ромеїв поділялося на привілейовані і непривілейовані верстви. Панівне місце належало родині імператора та чоловікам-аристократам. Основою багатства аристократії були земельні володіння, які успадковувались або отримувались за службу імператорові.

З-поміж інших вирізнялися численні чиновники. Це були люди, яким вдалося здобути освіту і отримати посади юристів, секретарів та ін. Щаблем нижче розташовувалися ремісники, які передавали свою професію у спадок нащадкам. Найбільше було селян. Вони володіли невеликими ділянками землі.

Український освітянський видавничий центр Юріон

Численні батраки (колони) заробляли на життя наймами. З римських часів, попри осуд християнської церкви, збереглося й рабство, щоправда в менших масштабах.

Звичайні громадяни могли змінити своє соціальне становище, оскільки законодавчих заборон щодо цього не існувало. До того ж політичне життя імперії було нестабільним, тому для підвищення свого соціального статусу кмітливі громадяни використовували періоди війн, повстань, практику дарувань василевсами земель і титулів своїм підданим тощо. Велику роль у житті людини відігравали зв'язки із впливовими людьми.

3. РЕЛІГІЯ І КУЛЬТУРА ІМПЕРІЇ РОМЕЇВ

Самобутня візантійська культура формувалася на основі поєднання античної спадщини, культур східних народів і християнства.

Імперія ромеїв була одним із центрів християнства. Церква на чолі з константинопольським патріархом впливала на всі сфери життя суспільства. Водночас вона часто підпорядковувалася волі імператорів, які втручалися в церковні справи з метою посилення власного впливу.

Представники інших релігій — язичники, юдеї, мусульмани та інші — зазнавали переслідувань.



Монета Пульхерії (*V ст.*)

Завдяки розвиненій мережі шкіл рівень освіченості візантійців був вищим, ніж у країнах Західної Європи. За античною традицією, вивчали граматику, діалектику, риторику, математику, право, філософію, астрономію і музику. З V ст. у Константинополі діяла Магнаврська вища школа. Мовами навчання тут були грецька і латина. Значний внесок у її становлення зробили представниці імператорської родини Афінаїда і Пульхерія.

У Візантії збереглися античні знання з математики, астрономії, медицини, хімії. Про високий рівень хімічних знань свідчило винайдення техніки виготовлення горючої суміші — «грецького вогню» та смальти (кольорового непрозорого скла для створення мозаїк).

Своїми винаходами уславився вчений Лев-математик, який конструював для імператорського палацу різноманітні механізми-автомати: левів, птахів, що співають і літають. Винайдена ним система світлової і звукової сигналізації давала змогу за короткий час передати інформацію від кордонів до столиці імперії.

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

За допомогою галереї «Пам'ятки візантійського мистецтва» складіть розповідь про жанри та художні особливості мистецтва Імперії ромеїв.



Срібна таріль з історією Давида (*630 р., Музей мистецтва Метрополітен, США*)



Софійський собор — найвидатніша пам'ятка культури ромеїв (*532–537 рр., сучасне фото, м. Стамбул, Туреччина)*



Причастя апостолів (*фреска, початок XII ст., церква Богородиці Асіну, Кіпр*)



Золоті сережки (*до 650 р., Музей мистецтва Метрополітен, США*)



Імператриця Феодора зі своїм почтом (*мозаїка у храмі Сан-Вітале в м. Равенна, VI ст.*). Дружина Юстиніана I правила імперією нарівні з чоловіком протягом 22 років

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Імперія ромеїв (Візантійська імперія) — наступниця Риму»**.



- Можу назвати хронологічні межі існування Імперії ромеїв, час правління Юстиніана I.
- Можу схарактеризувати політичний устрій, господарство, соціальну структуру Візантії.
- Можу пояснити, чому Імперію ромеїв називають наступницею Риму.
- Можу показати на карті зміни територіальних володінь Імперії ромеїв.



2. Упорядкуйте лінію часу, назвіть «зайву» історичну подію.

Початок Великого переселення народів → Створення кодексу Юстиніана Великого → Падіння Західної Римської імперії → Утворення Імперії ромеїв

3. Перевірте, як ви засвоїли матеріал, виконавши онлайн-вправу.

«Штрихи до портрета Імперії ромеїв»
qr.orioncentr.com.ua/FuzHn

◈ Обговорюємо в групі

4. Юстиніану I приписують низку крилатих висловів. Ознайомтеся з ними та поміркуйте, чи дотримувався сам Юстиніан I проголошених принципів:

- *Звільнення від рабства є правом народів.*
- *Злочин є, коли одна людина чинить підступи проти іншої.*
- *Знати закони — означає сприймати не їхні слова, а їхні зміст і значення.*

◈ Мислю творчо

5. Проведіть дослідження одного з історичних джерел, поданих у параграфі (*скористайтеся пам'яткою на с. 207*).

6. Підготуйте допис для блогу мандрівника на одну із тем: «Пам'ятки візантійського мистецтва в музеях світу», «Візантійські мотиви в культурній спадщині Русі-України».

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

395 р. поділ Римської імперії на Західну і Східну — становлення Імперії ромеїв (Візантії)

Український освітянський портал «Оріон»

§4 ВАРВАРСЬКІ ДЕРЖАВИ В ЄВРОПІ

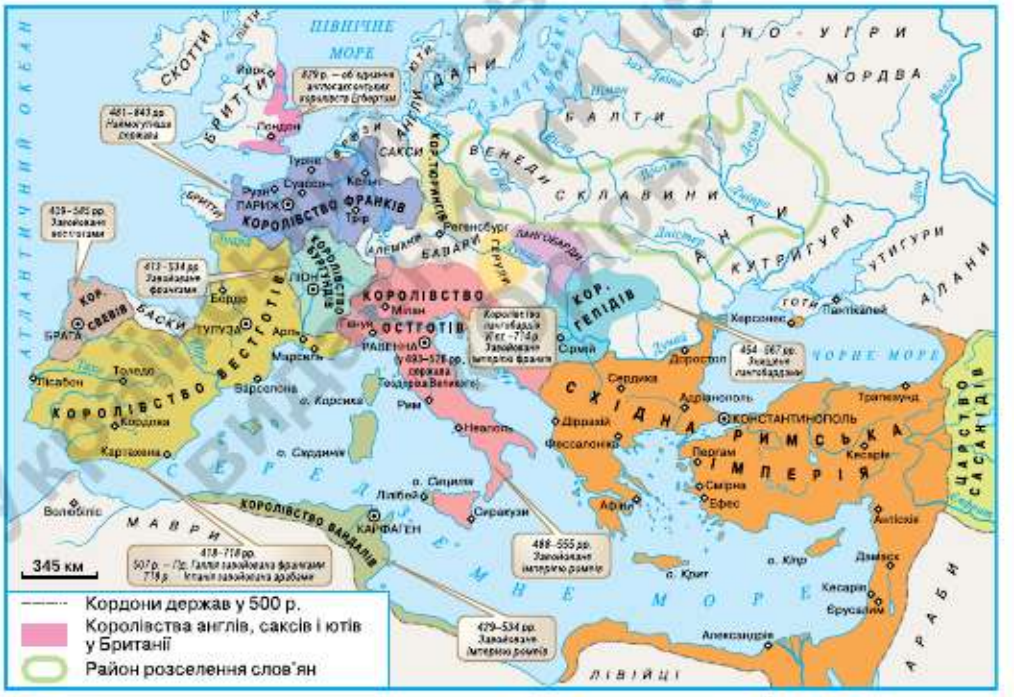


Поясніть значення слів словесної хмаринки. Як пов'язані між собою слова «*варвари*» і «*міграція*»? Як називають масштабну міграцію в IV–VII ст.? Якими були наслідки цієї міграції?

1. УТВОРЕННЯ ВАРВАРСЬКИХ КОРОЛІВСТВ

У часи Великого переселення народів Римська імперія виявилася неспроможною зупинити варварські переселення у свої володіння. Не маючи змоги подолати варварів, римські правителі часто надавали їм для розселення землі римських провінцій. На нових місцях вожді варварських племен проголошували себе **королями** (верховними правителями) — так в умовах розпаду Західної Римської імперії у V ст. постали **варварські королівства**.

Варварські королівства у Європі



1. Назвіть варварські королівства, які утворилися на теренах Римської імперії.
2. Зіставте карту із сучасною політичною картою Західної Європи та з'ясуйте, які сучасні європейські держави розташовані в межах варварських королівств. Чи є схожі назви?
3. Як ви думаєте, чому історія варварських королівств не була тривалою?

ВАРВАРСЬКІ КОРОЛІВСТВА

Влада
- Королі — колишні варварські вожді.
- Відсутність чіткої системи престолонаслідування.
- Королівські намісники за службу отримували землю

Населення
- Варвари — переселенці та колишні римські громадяни.
- Занепад античних міст

Господарство
- Натуральне господарство.
- Головні галузі: землеробство, скотарство, ремесло

Релігія
- Християнізація як спосіб зміцнення королівської влади

Культура
- Злиття традицій варварських племен і античної культури.
- Вплив християнства.
- Писемність на основі латинської з додаванням елементів «варварських мов»

Закони
- «Звичаєве право» згодом записане до перших збірників — «варварських правд»



2. «САЛІЧНА ПРАВДА» — ПРИКЛАД ЗБІРНИКА ЗАКОНІВ ВАРВАРСЬКИХ КОРОЛІВСТВ

Розвиток суспільства, ускладнення суспільних відносин і формування держав у варварів викликали потребу чіткої фіксації правових норм. Тому правителі «варварських королівств» створювали так звані ***«варварські правди»*** — збірники законів. Переважно це були зібрання «судових» правил — покарань за проступки і злочини.



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Перші писані закони у «варварських» державах називалися Lex із додаванням назви народу чи держави, чиє життя впорядковувалося (наприклад, Lex Saxonum — збірка законів племені саксів тощо).

Українські історики перші збірники законів варварів називають «правдами» за прикладом першого збірника законів на українських землях — «Руської правди», створеної Ярославом Мудрим в XI ст.

До найвідоміших «варварських правд» належить ***«Салічна правда»*** — збірник законів, створений засновником **Франкського королівства** Хлодвігом (481–511 рр.) із династії Меровінгів.

Більшість її статей була присвячена покаранням за злочини проти людини та майна: крадіжку свиней, рогатої худоби, рабів, за підпал, руйнування огорож та ін.



У документі Хлодвіга ретельно описані судові випадки порушень (казусів) звичаєвих норм і покарання за них. ***Тому істориків «Салічна правда» цікавить передусім як цінне історичне джерело дослідження життя і побуту, розвитку суспільних відносин у франків.***

Хлодвіг — правитель королівства франків з роду Меровінгів. Йому вдалося розширити володіння держави.
Сприяв християнізації франків.
Створив збірник законів «Салічну правду».

СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Опрацюйте уривки із «Салічної правди» й дайте відповіді на запитання.

1. До якого виду історичних джерел належить «Салічна правда»?
2. Яку інформацію про минуле вона «повідомляє»?
3. Коли, ким і з якою метою її було створено?
4. На які особливості устрою суспільства королівства франків указує документ?
5. Яким було становище жінок у суспільстві франків, судячи з документа?

Із «Салічної правди»

- Якщо вільна людина, влаштувавши злам, вкраде на 2 ден. і буде викрита, присуджується до сплати 15 сол.
- Якщо раб вкраде поза будинком на 2 ден., він повертає викрадене і відшкодовує збитки, і, крім цього, розпростертий (на лаві) отримує 120 ударів батогом.
- Якщо хто позбавить життя вільного франка або варвара, що живе за Салічним законом, і буде викритий, присуджується до сплати 8000 ден., що становить 200 сол.
- Якщо хто позбавить життя графа, присуджується до сплати 24 000 ден., що становить 600 сол.
- Земельна ж спадщина в жодному разі не повинна перейти жінці, але вся земля хай переходить чоловічій статі, тобто братам.

3. КАРЛ ВЕЛИКИЙ — ІМПЕРАТОР ФРАНКІВ

З середини VIII ст. Франкським королівством правила династія Каролінгів. Її назва походила від найвидатнішого представника цього роду — короля **Карла Великого** (768–814 рр.).



Імператор Карл Великий (*картина художника Альбрехта Дюрера, 1512 р.*)

Карл більшу частину життя присвятив війнам з метою підкорити сусідні землі — із 46 років свого правління 44 він провів у воєнних походах.

У 800 р. Папа Римський проголосив Карла імператором. Титул потрібний був Карлові та Папі Римському для зміцнення світської та релігійної влади на противагу імператорам Візантії та константинопольському патріарху. Згодом Карл наказав записати і затвердити звичаєве право всіх підкорених народів. Також сам видав 65 капітуляріїв (законів і розпоряджень), якими впорядковував різні галузі життя держави.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Коро́ль — титул монарха в деяких країнах, що освячувався владою Папи Римського. За однією з версій, походить від імені Карла Великого.

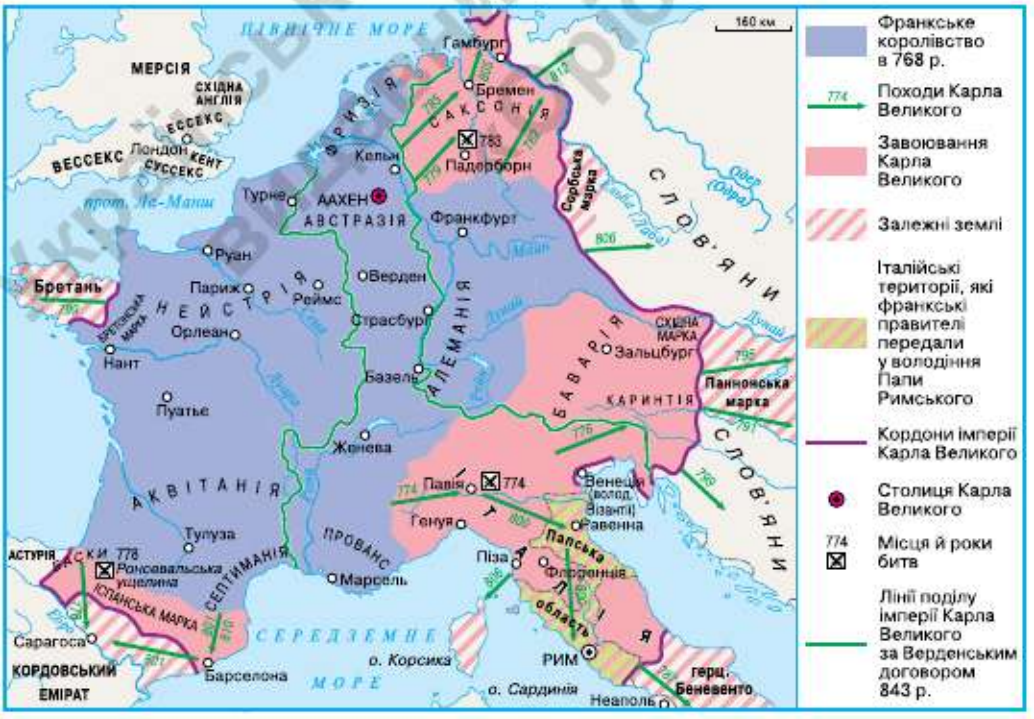


ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Опрацюйте історичну карту та виконайте завдання до неї.

1. Покажіть на карті Франкське королівство на початку правління Карла Великого, кордони його імперії.
2. Назвіть підкорені Карлом Великим землі і народи.
3. Покажіть столицю імперії франків і місця важливих битв.

Імперія Карла Великого



4. КАРОЛІНГСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ

ПОМІРКУЙМО!
Поміркуйте, чому правителі, які прагнули зміцнення своїх держав, сприяли розвиткові культури, особливо освіти.

Карл Великий гуртував довкола себе освічених людей і багато уваги приділяв розвиткові культури. В імперії розпочалося ***каролінгське відродження*** — *період піднесення культури, що тривав за доби правління Карла Великого і його найближчих нащадків* (*кінець VIII — перша половина X ст.*). У різних містах відкривали школи, будували монастирі, королівські резиденції, храми. У скрипторіях монастирів переписували Біблію, праці релігійних авторитетів, зразки античної літератури. Сестра Карла Великого — Гісла — організувала в абатстві Шелле майстерню з переписування прадавніх рукописів. Аквітанська графиня Дуода написала збірник настанов для свого сина Вільгельма.



Алкуїн — учений, богослов, поет, керівник Палатинської академії — центру каролінгського відродження.

МУДРІСТЬ ВІКІВ

Алкуїн вважається автором задач-головоломок для розвитку гостроти розуму молоді. Запропонуйте рішення для однієї з його задач.

Якось селянин придбав лисицю, гуску і мішок бобів. По дорозі додому йому потрібно переправитись через річку на човні. Але у човен міг поміститися селянин і лише одна із його покупок — або лисиця, або гуска, або мішок із бобами. Якщо залишити самих, лисиця з'їсть гуску, а гуска виїсть всі боби. Як селянину перевезти себе і свої придбання на інший берег річки неушкодженими?

5. ВЕРДЕНСЬКИЙ ДОГОВІР ТА ПОДІЛ ІМПЕРІЇ КАРЛА ВЕЛИКОГО

Імперія Карла Великого проіснувала недовго. Відособленість окремих областей, слабкий розвиток міст і торгівлі підривали єдність держави. У **843 р.** три внуки Карла Великого уклали між собою Верденський договір про поділ імперії (*див. карту на с. 29*). З часом у межах колишніх володінь Карла Великого утворився ряд європейських держав. Найбільші з них — Франція, Німеччина та Італія.

Українська версія підручника видавничий центр «Оріон»

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Варварські держави в Європі»**.



- Можу назвати і показати на карті варварські королівства.
- Можу назвати характерні риси розвитку варварських королівств.
- Можу схарактеризувати «Салічну правду» як історичне джерело.
- Можу визначити головні напрями діяльності Карла Великого.



2. Упорядкуйте лінію часу, назвіть «зайву» історичну подію.

Верденський поділ імперії Карла Великого → Коронація Карла Великого → Створення Франкського королівства → Початок правління Юстиніана I

3. Перевірте, як ви засвоїли матеріал, виконавши онлайн-вправу.

Інтелектуальна гра «Карл Великий — імператор франків»
qr.orioncentr.com.ua/EABtF

◈ Обговорюємо в групі

4. Чому Карл Великий надавав велику підтримку християнській церкві? Яку роль мала відігравати церква, за задумом Карла Великого? Чи був союз Папи Римського і Карла Великого взаємовигідним?

◈ Мислю творчо

5. Дізнайтеся історію спорудження пам'ятника Карлу Великому в Парижі. Поміркуйте, чи завжди пам'ятники слугують джерелом достовірної історичної інформації.

Пам'ятник Карлу Великому в Парижі
(*Луї і Шарль Роше, 1895 р.*)



Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

800 р. проголошення Карла Великого імператором
843 р. укладення Верденського договору про поділ імперії Карла Великого

Український освітянський видавничий центр ОРІОН

§5 НОВА ХВИЛЯ МІГРАЦІЙ У ЄВРОПІ. ДОБА ВІКІНГІВ

Пригадайте, що таке міграції та якими бувають їх причини. Покажіть на карті Скандинавський та Ютландський півострови.

1. КОГО У ЄВРОПІ НАЗИВАЛИ «ПІВНІЧНИМИ ЛЮДЬМИ»

З часів Великого переселення народів Ютландський і південь Скандинавського півострова з навколишніми островами заселяли північні германські племена — *данці*, *норвежці* та *шведи*. У Західній Європі їх називали ***норманами***, тобто «людьми Півночі». В уяві сучасників закарбувався образ норманів як суворого войовничого народу. І для цього були причини — набіги норманських морських розбійників під самоназвою **вікінги**. В інших країнах їх називали по-різному: у Франції — *норманами*, в Англії — *данцями*, у Русі-Україні — *варягами*, у Імперії ромеїв вони були відомі під назвою *варангів*.

Життя скандинавів було непростим: суворий північний клімат, малородючі, майже непридатні для землеробства землі. Жили нормани громадами вільних людей, на чолі яких стояли вожді — *ярли*.

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Складіть розповідь про повсякденне життя норманів за малюнком-реконструкцією, називаючи заняття людей, матеріали будівництва, знаряддя праці тощо.
2. Висловіть припущення, чому будинки норманів в житловій частині не мали поділу на кімнати.



Поселення норманів (*історична реконструкція*)

Український освітній видавничий центр «Оріон»

2. ДОБА ВІКІНГІВ

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

За навчальним текстом (*с. 33–35*) проаналізуйте історію походів вікінгів — визначте їхні причини, наслідки та країни-об'єкти. Поміркуйте, чи можна походи вікінгів назвати міграцією.

У **787 р.** нормани вперше висадилися на узбережжі Північно-Східної Англії. Відтоді понад три століття «північні люди» нападали на Британію та інші країни Європи. Завершилася епоха цих нападів у 1066 р., коли нащадки норманів завоювали Англію. Весь цей період увійшов в історію як **«доба вікінгів»**.

Історики визначають ряд причин військово-колонізаційної активності вікінгів. Починаючи з 700-х років зі зростанням чисельності населення у Скандинавії почав відчуватися дефіцит землі. До того ж, за звичаями, право спадкувати батьківську землю мав лише старший син. Інші сини повинні були самостійно набувати майно. Тож значна частина жителів Скандинавії почала шукати ліпшої долі та статків, здійснюючи грабіжницькі набіги на сусідні країни. Решта населення займалася торгівлею чи вирушала в незвідані краї для найманства чи на пошуки вільних земель для колонізації.



Корабель вікінгів (*Музей кораблів в Осло, Норвегія*)

Варто додати, що нормани були вправними суднобудівниками. Кораблі вікінгів — *дракари* — вміщали до сотні осіб кожний. Нормани з гордістю називали їх «кіньми моря». Тож історики до бідності та демографічного вибуху як причин походів норманів додають ще й технічну передумову — високий рівень розвитку мореплавства.

СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

«Північні люди» були вправними воїнами. Арабський мандрівник Ібн Фадлан так описував вікінгів: «*...Я ніколи не бачив більш фізично досконалих людей, зростом, як фінікова пальма, світлі і рум'яні; вони не носять ані тунік, ані каптанів, однак чоловіки носять одяг, який покриває один бік тіла, і залишає домінантну руку вільною. Кожен має сокиру, меч і ніж, які носить з собою увесь час. Мечі широкі і рифлені, франкського сорту*».

Серед вікінгів існував своєрідний поділ тогочасного світу на сфери інтересів. Данці здебільшого нападали на Британські



Вікінг
(*історична реконструкція*)

острови, Францію та Іспанію. На деякий час у 1016 р. під проводом Канута Великого їм вдалося навіть підкорити Англію. На початку X ст. нормани захопили частину території північної Франції. Цей район Франції й досі називається Нормандією — країною норманів. Захопивши південну частину Італії й острів Сицилію, нормани об'єднали ці території в Сицилійське королівство (проіснувало до 1816 р.).

Норвежці здебільшого нападали на Шотландію, Ірландію та Францію.

Шведських вікінгів більшість вчених ідентифікує як ***варягів***, з якими досить тісно пов'язана історія Русі-України. Варяги нападали на Східну Європу, Русь та Близький Схід. Вони також наймалися на службу до правителів: імператора ромеїв захищала так звана Варязька дружина, варяги служили також у дружинах руських князів.

Набіги вікінгів посилювали централізацію держав у Європі. Адже, щоб протистояти спустошливим нападам норманів, потрібно було об'єднувати зусилля та будувати оборонні споруди.



УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

Окрім воєн, займалися вікінги й торгівлею. Засновані ними торговельні шляхи сполучали Скандинавію з іншими країнами. Зокрема, відомий нам з історії України шлях «із варягів у греки» пролягав від Балтійського (Варязького) моря до столиці Імперії ромеїв Константинополя (Царгорода). Одним із торговельних центрів шляху був Київ — столиця Русі-України.

Завдяки високому рівню розвитку мореплавства у IX–X ст. нормани почали заселяти й інші острови північної частини Атлантичного океану. Вікінг Ерік Рудий відкрив Ґренландію — Зелену землю.

Сміливий мореплавець Лейв Щасливий і його супутники близько 1000 р. досягли островів поблизу узбережжя Північної Америки. У сагах ці місця називають Лісовою країною, країною пласких каменів і країною дикого винограду. Місцевих жителів (індіанців) нормани назвали скрелінгами. Ці відомості підтвердила археологічна знахідка поселення вікінгів на острові Ньюфаундленд.

Отже, Америку було відкрито за 500 років до Колумба! Проте це відкриття не мало великих наслідків, оскільки у вікінгів не було можливості й потреби освоювати далекий континент.

3. ЗАСНУВАННЯ ДЕРЖАВ У СКАНДИНАВІЇ. ІСЛАНДСЬКЕ НАРОДОПРАВСТВО

На «добу вікінгів» припадає час утворення держав на Скандинавському та Ютландському півостровах. У VIII ст. утворилось Данське королівство. Королівство Норвегія було засноване 872 р., після злиття кількох дрібних норманських королівств. X ст. датуються згадки про першого достовірно відомого правителя Швеції Еріка VI Сегерселля (970–995 рр.).

У 870-х роках вихідці з Норвегії відкрили й заселили Ісландію — «країну криг», як назвали нові землі перші поселенці. Тут вони заснували унікальну як для Середніх віків **Ісландську вільну державу**. Її особливістю був демократичний устрій. На чолі держави стояли народні збори — *альтинг*. На них обговорювали й ухвалювали закони, розглядали судові справи, обирали посадовців і вирішували міжусобні конфлікти.

У XIII ст. унаслідок внутрішніх міжусобиць і тиску норвезького короля Ісландія перейшла під владу Норвегії.



ФАКТ ЧИ ФЕЙК?

Вам запропонували придбати футболку з модним принтом «Вікінги». Дизайнер створив принт за допомогою штучного інтелекту. Проаналізуйте зображення та визначте, які елементи зображення можна вважати історично достовірними, а які — ні.





Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Дослідіть карту. Виконайте завдання.

1. Покажіть на карті батьківщину норманів, напрямки походів і назвіть країни, які стали об'єктами нападів вікінгів.
2. Визначте за картою, які території норманам вдалося колонізувати.
3. Покажіть території норманських держав і назвіть їхні столиці.

Походи вікінгів. Європа в X ст.



ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Нова хвиля міграцій у Європі. Доба вікінгів».**



- Можу пояснити, хто такі нормани, вікінги, данці, варяги.
- Можу визначити причини та наслідки походів вікінгів.
- Можу показати на карті напрямки походів вікінгів.
- Можу розповісти про державотворення у норманів та ісландське народоправство.



2. Перевірте, як ви засвоїли матеріал, виконавши онлайн-вправи.

«Скандинавія в добу Середньовіччя»
qr.orioncentr.com.ua/I2unQ

«Норманські завоювання»
qr.orioncentr.com.ua/nVmKK

◈ Обговорюємо в групі

3. Спільно з однокласниками/однокласницями складіть синхронізовану таблицю історії доби вікінгів та європейських держав. Включіть до таблиці також події з історії Русі-України.

4. Обговоріть історію походів вікінгів: чи можна їх назвати міграцією?

◈ Мислю творчо

5. Гобелен або килим з Байо — унікальна пам'ятка середньовічного мистецтва, вишита в XI ст. на лляному полотні близько пів метра завширшки та 70 м завдовжки. Проведіть віртуальне дослідження пам'ятки. Скориставшись опцією показу написів (кнопка TXT), складіть розповідь про норманське завоювання Англії, епізоди з історії якого зображено на гобелені. Висловте судження про цінність гобелена як історичного джерела.

qr.orioncentr.com.ua/0IRHW

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

VIII–XI ст. доба вікінгів

Український освітній центр ВІКІНГ «Орієнтир»

§6 СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ. УГОРСЬКЕ КОРОЛІВСТВО. ВИНИКНЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ

Пригадайте, які держави історики називають імперіями. Які середньовічні імперії ви вже знаєте?

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Дізнайтеся історію створення Священної Римської імперії, Угорського королівства та слов'янських держав. Визначте, що впливало на державотворчі процеси, що в історії становлення держав було спільного, а що — відмінного.

1. УТВОРЕННЯ НІМЕЦЬКОГО КОРОЛІВСТВА. СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ

Протягом 962–1806 рр. у Європі існувало велике політичне утворення з промовистою назвою — **Священна Римська імперія**. Осередком імперії була Німеччина. Однак, попри великі розміри територій, Священна Римська імперія не була міцною державою. У той час, як Франція і Англія протягом Середньовіччя стали на шлях створення централізованої держави, Німеччина до XIX ст. перебувала у стані роздробленості.

У результаті Верденського договору (843 р.) землі, розташовані на схід від Рейну (територія Німеччини), відійшли одному з онуків Карла Великого — Людовіку Німецькому. Так виникло Східно-Франкське королівство — майбутня Німеччина. До початку X ст. у Німеччині збереглися сильні племінні герцогства: Саксонія і Тюрингія, Франконія, Швабія і Баварія.

Політичному об'єднанню Німеччини сприяла потреба протистояти зовнішнім загрозам: спочатку норманам, а потім угорцям, що оселилися в Паннонії. Щоб об'єднати зусилля в боротьбі з ворогами, у 911 р. королем було обрано герцога Франконії. Його онук, саксонський герцог Генріх I Птахолов (919–936 рр.), започаткував Саксонську династію на німецькому престолі. Відтоді за традицією ***короля Німеччини обирали представники вищої знаті***.

Справу зміцнення королівської влади в Німеччині продовжив **Оттон I** (936–973 рр.).

Оттон I мріяв, як Карл Великий, здобути імператорський титул і водночас розширити свої володіння завдяки італійським землям. У результаті успішних походів Оттону I вдалося підкорити Північну і частково Середню Італію. У **962 р.** Оттон I був коронований у Римі як імператор. Цим Оттон I, очевидно, прагнув показати

свою спадкоємність від імператорів Давнього Риму. Так ніби відроджувалася Римська імперія. Пізніше, у 1157 р., імперія стала називатися «Священною». Цей термін був доданий, щоб відобразити наміри імператорів щодо управління Італією та Папою Римським. За свідченням західноєвропейських джерел, Оттон I на прохання княгині Ольги відправив до Києва місію єпископа Адальберта. Очевидно, з метою поширення християнства. Та спроба ця виявилася невдалою через сильний спротив язичників в Русі-Україні.



Оттон I Великий (*копія статуї у м. Магдебург, Німеччина*)

Оттон I і його наступники розуміли необхідність залучати до управління державою освічених людей, тому сприяли розвиткові культури.



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Оттонівське відродження — період в історії Німецької імперії (наприкінці X — на початку XI ст.), який характеризується піднесенням культурного розвитку. При імператорському дворі діяла академія, виготовляли рукописи, розвивалася література. Розширювалася мережа шкіл при монастирях і міських соборах.

1. З яким ранньосередньовічним культурним відродженням схоже піднесення культури за часів правління Оттонів у Німецькій імперії?
2. За малюнком визначте, чи є щось спільне з сучасністю у вивченні математики в давні часи.



Сторінка праці «Про геометрію» Герберта Аврілакського



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Порівняйте діяльність Оттона I з діяльністю Карла Великого. Чим, на вашу думку, зумовлена схожість у політиці двох правителів?

Діяльність Оттона I і Карла Великого	
Спільне	**Відмінне**

2. УТВОРЕННЯ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА

Учені вважають, що предковічна прабатьківщина ***угорців*** (за самоназвою — *мадяри*) розташовувалася за Уральськими горами. Під час Великого переселення народів угорські племена переселилися до Європи. У 895 р., рятуючись від набігів печенігів, мадяри під керівництвом вождя Арпада оселилися в районі Карпат.

ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Про великий похід угорців у Карпати є давня легенда. Угорці досі називають це «*завоюванням батьківщини на Дунаї*» або «*здобуттям батьківщини*». Обраний князь Арпад установив суворий порядок і дисципліну. Завдяки цьому похід був успішним. До Карпат дісталося майже пів мільйона угорців.



Перехід князя Арпада через Карпати. Полотно площею 1800 м² було написане художниками А. Фесті, Л. Меднянським і Є. Барчаї в 1896 р. до 1000-річчя від завоювання мадярами Угорщини

Знайдіть на картині елементи, які вказують на те, що перехід угорців через Карпати поєднував ознаки воєнного походу та міграції.

Осівши на зайнятій території, угорці підкорили місцеві слов'янські народи та, подібно до вікінгів, протягом багатьох десятиліть здійснювали грабіжницькі набіги на сусідні землі. Вони тривали доти, доки німецький король Оттон I не завдав угорцям поразки в битві під Аугсбургом у 955 р.

Для нащадків Арпада, щоб закріпитися в Європі, важливо було прийняти християнство та створити державу.

За правління першого угорського короля **Іштвана I** (997–1038 рр.) у країні здійснювалося навернення язичників у християнство. Будівництво церков і єдиний адміністративний розподіл території держави на церковні округи сприяли об'єднанню розрізнених племен. Поселенці-ченці навчали людей садівництву, виноградарству й ремеслам. Ченцями були закладені й основи угорської писемності. У 1000 р. Іштван I був коронований Папою Римським. Як результат широкомасштабної організаторської діяльності Іштвана I Угорське королівство сформувалось як християнська держава європейського типу.

3. ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У СЛОВ'ЯН

Пригадайте, яким періодом датуються перші згадки про слов'ян. Де знаходилася ймовірна батьківщина слов'ян? Покажіть на карті (*с. 17*) території, які заселили слов'яни за Великого переселення народів.

У VII ст. розпочалися державотворчі процеси й серед слов'янських племен. До цього слов'ян спонукала низка причин.



Першою державою слов'ян вважається держави **Само**. Назву державі дав чоловік на ім'я Само, який у VII ст. об'єднав слов'янські племена басейну Середнього Дунаю у боротьбі проти панування аварів (обрів) та тиску Франкської імперії. Проте смерть засновника держави призвела до її розпаду.

На початку IX ст. один із уламків держави Само під назвою **Велика Моравія** домігся незалежності від Франкської держави і почав об'єднувати сусідні слов'янські землі: богемців, сорбів, сілезян, віслян, паннонських слов'ян та білих хорватів. У 831 р. перший відомий правитель Великої Моравії князь **Моймир I** сам хрестився і хрестив своїх підданих. На початку X ст. Великоморавська держава зазнала руйнівного нападу угорців і припинила своє існування. Поступово з-поміж інших племінних князівств у цих краях стало виділятися **Чеське князівство**. У 995 р. представники княжого роду Пржемисловичів завершили об'єднання ***чеських племен***.

Чеські правителі мали тісні союзні відносини з німецькими монархами. У 1212 р. імператор Фрідріх II Штауфен надав

чеському володарю Отакару I (1155–1230 рр.) грамоти, які підтвердили спадковість королівського титулу чеського правителя. Це засвідчувало незалежність чеської держави. Проте вплив німців у Чехії постійно зростав і став загрозою для розвитку держави.



ЗАГАДКА В ІСТОРІЇ

З розвитком чеської державності тісно пов'язані імена слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія. Традиційно їх шанують як авторів абетки для слов'янських мов — кирилиці. Але в основі чеської писемності лежить латинська абетка.

Дізнайтеся, чому в сучасній Чехії та Словаччині день пам'яті цих святих є державним святом, а на вулицях міст їм установлюють пам'ятники.



Пам'ятник Кирилу і Мефодію в м. Тршебич (*Чехія*)

Лехітські (польські) племена слов'ян жили на землях між річками Лаба (Ельба) на заході та Сяном і Бугом на сході, між Балтійським морем на півночі та Карпатськими горами на півдні. Лехіти почали об'єднуватися навколо полян (західних), яке згодом дало назву народу (поляки) та країні (Польща).

Першим князем Польщі, про якого відомо історикам, був **Мешко I**, який у 966 р. прийняв християнство. Після смерті Мешка I трон успадкував його син Болеслав I. Він завершив об'єднання польських земель і в 1025 р. проголосив себе королем. В історію він увійшов як король Болеслав I Хоробрий (992–1025 рр.)

Від тих далеких часів походять державні символи слов'янських держав.



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

За легендою, мандрували троє братів — Лех, Чех і Рус. Лех заснував столицю своєї держави на місці, де росло дерево з гніздом білого орла. На його честь він назвав град Гнєзном (Gniezno). Чех подався на південь, а Рус — на схід. Від імен братів, за легендою, дістали свої назви ляхи (поляки), чехи і руси. А білий орел став гербом Польської держави.

Які ще легенди про походження народів, заснування міст, держав вам відомі?



Сучасний герб Польщі

УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

Як близькі сусіди польські правителі тісно взаємодіяли з Руссю-Україною. Відносини складалися по-різному. Після смерті Володимира Великого князь Болеслав I підтримав у боротьбі за київський престол свого зятя Святополка (один із синів Володимира Великого). Тому відносини Болеслава I з Ярославом Мудрим, що переміг тоді у боротьбі за владу в Києві, були напруженими.

Згодом за правління в Польщі Казимира I Відновителя (1034–1058 рр.) між Руссю-Україною і Польщею встановилися дружні взаємини. Вони були підкріплені династичними шлюбами: Казимир I одружився із сестрою Ярослава Мудрого Добронігою, а свою сестру Гертруду видав заміж за Ярославового сина Ізяслава. Від Гертруди до наших днів зберігся молитовник — Трірський псалтир, оздоблений оригінальними мініатюрами київських майстрів.

Полабські слов'яни, які чинили опір приєднанню до польської держави, опинилися згодом у складі Священної Римської імперії.

Балканські слов'яни за взірець своїх держав брали Імперію ромеїв (Візантію), від якої вони часто потрапляли в залежність. Так, наприкінці VII ст. постали **Біла Сербія**, **Болгарське** та **Хорутанське князівство**, у IX ст. — **Хорватське князівство**. З Болгарським царством воював київський князь Святослав Ігорьович (964–972 рр.), який прагнув розширення володінь Русі в цьому регіоні. З VII ст. у землях південних слов'ян з'явилися християнські проповідники та перші навернення окремих груп у християнство. А в IX ст. християнство стало державною релігією всіх балканських слов'янських держав.

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Дослідіть книжкову мінатюру як історичне джерело (*скористайтеся пам'яткою на с. 207*). Дайте відповіді на запитання.

1. Як автор мініатюри зобразив болгарського правителя?
2. Які елементи одягу зближують його з імператором ромеїв?
3. Чому слов'янські правителі запозичували традиції та елементи культури ромеїв?



Бенкет болгарського князя Крума з нагоди перемоги над імператором ромеїв Никифором (*середньовічна мінатюра*)

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Священна Римська імперія. Угорське королівство. Виникнення слов'янських держав»**.



- Можу назвати час виникнення Священної Римської імперії, Угорського, Польського та Чеського королівств. — Прекрасно
- Можу розповісти про зв'язки Русі-України з Німецькою імперією, слов'янськими державами. — Добре
- Можу пояснити роль християнства у становленні держав у Німеччині, Угорщині, Польщі та Чехії, інших слов'янських народів. — Треба попрацювати
- Можу систематизувати інформацію про зв'язки Священної Римської імперії з Угорським королівством та слов'янами. — Нічого не зрозуміло

2. Упорядкуйте лінію часу: розташуйте події в хронологічній послідовності.

Правління Оттона I в Німеччині → Переселення угорців у Європу → Завершення об'єднання чеських племен → Верденський поділ Франкської імперії → Правління в Польщі Болеслава I Хороброго

◈ Обговорюємо в групі

3. Систематизуйте інформацію параграфа про зв'язки Русі-України зі Священною Римською імперією, Угорщиною та слов'янськими державами у вигляді схеми. Схарактеризуйте ці відносини.

◈ Мислю творчо

4. На основі знань про діяльність засновників ранньосередньовічних держав у Німеччині, Угорщині, Польщі, Чехії напишіть есе «Влада правителя — розкіш чи важка праця».

5 За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, як у сучасних Німеччині, Угорщині, Польщі, Чехії вшановують пам'ять про засновників держав. Підготуйте віртуальну галерею за результатами дослідження.

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

IX ст. створення Чеської держави
X ст. створення Польського королівства
962 р. утворення Німецької імперії (пізніше — Священної Римської імперії)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 7

ХРИСТИЯНСЬКА ЦЕРКВА в V–XI ст.



1. Розтлумачте значення слів хмаринки. Пригадайте, коли і де виникло християнство.
2. Пригадайте, чому для королів було важливо отримати титул імператора саме від Папи Римського.

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Опрацюйте параграф і складіть опорний конспект до нього у формі карти пам'яті «Християнська церква в Середні віки» за планом: 1) становлення церкви; 2) церква в житті людини; 3) церква в політиці; 4) церковний розкол. Скористайтеся пам'яткою на *с. 207*.

1. РОЛЬ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ У ЖИТТІ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

У Середні віки релігія справляла величезний вплив на життя суспільства. Вона впливала на правління країнами, формувала тогочасний спосіб мислення людей. ***Панівною релігією в Європі стало християнство.*** У ті часи відбувалося становлення **християнської церкви.**

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Християнська це́рква — 1) будівля, у якій відбуваються богослужіння; 2) релігійна спільнота християн, релігійна організація, що має чітку ієрархію; життя церкви визначається християнськими правилами (канонами).

У ранньому Середньовіччі люди уявляли небесний (божественний) і земний світ як взаємопов'язану систему. Її можна уявити як ієрархію, тобто розподіл на правителів і підлеглих. *Небесна ієрархія* включала Бога, якому підпорядковувалися серафими, херувими, архангели, ангели та інші духовні істоти. Усього в християнстві розроблено ієрархію з дев'яти рівнів духовних істот, що розглядалися як посередники між Богом і людьми.



Земна церковна ієрархія

Український освітянський центр «Оріон»

На землі Божу волю мала втілювати у життя Церква. На світанку Середньовіччя найбільш впливовим став римський єпископ — Папа Римський. Першим римським єпископом був учень Ісуса Христа апостол Петро. Усі наступні Папи Римські вважали себе його спадкоємцями. А головний храм західної католицької церкви носить його ім'я — Собор святого Петра.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ



Аврелій Августин
Проголосив церкву єдиним посередником між Богом і людьми



Григорій I Великий
Сприяв християнізації язичників, автор тлумачень Святого письма



Григорій VII
Відстоював незалежність церкви від світської влади

Важливу роль у релігійній обрядовості відігравали *таїнства*. Таїнства були священними обрядами, які, як вірили християни, приносили їм благодать, або особливе благословення від Бога. Церква навчала своїх членів, що прийняття таїнств є невід'ємною частиною здобуття спасіння. Таїнствами відзначалися найважливіші події в житті людини.

СІМ ТАЇНСТВ

Хрещення	Приєднання до церкви. Щоб очистити людину від гріха, священник обережно поливає її водою
Миропомазання	Офіційне визнання віри в Бога і церкву
Євхаристія	Центральна частина церковної служби, під час якої священник освячує (благословляє) хліб і вино, які, за віровченням, стають тілом і кров'ю Христа
Вінчання (шлюб)	Офіційний союз, благословенний церквою. Після того, як священник обвінчав пару, обвінчані записують свої імена в реєстрі, або книзі записів

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Рукопокладення		Таїнство, під час якого чоловік стає священником
Сповідь		Сповідь у гріхах перед священником, щоб отримати Боже прощення
Єлеопомазання		Благословення, під час якого священник помазує людину, якій загрожує смерть, святим єлеєм



ПОМІРКУЙМО!
1. З якою метою були впроваджені ці таїнства?
2. Поміркуйте, який символізм є у семи таїнствах?

2. «ВЕЛИКА СХИЗМА» — ЦЕРКОВНИЙ РОЗКОЛ



ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО
Прочитайте текст і визначте причини Великої схизми.

До середини XI ст. християнська церква вважалася єдиною. Для вирішення важливих питань релігійного життя протягом VI–IX ст. християни проводили спільні зібрання представників церкви — ***Вселенські церковні собори***. Але з X ст. такі собори вже не організовували. Поступово виокремилися два великі релігійні центри, що конкурували за першість у християнському світі. У Західній Європі главою церкви був *Папа Римський*, а у Імперії ромеїв — *константинопольський патріарх*. Крім цього, між західними і східними християнами наростали розбіжності в розумінні релігійного вчення, здійсненні обрядів.

У **1054 р.** відбувся остаточний поділ християнської церкви на західну і східну — **Велика схизма (церковний розкол)**. Відтоді західна церква почала називатися ***католицькою***, або римською, латинською, а східна — ***православною***, або грецькою, ортодоксальною.

Після поділу обидві церкви стали цілком самостійними. Цікаво, що обидві церкви взаємно називали одна одну ***схизматиками*** — розкольниками — тобто тими, хто відколовся від істинної церкви.

Ортодокса́льний — який неухильно дотримується принципів якого-небудь учення.

Основні відмінності між католицькою і православною церквами у Середні віки

Критерій	Римо-католицька церква	Православна церква
Назва глави церкви	Папа Римський	Вселенський патріарх («перший серед рівних»), патріархи в автокефальних церквах
Місцезнаходження резиденції глави церкви	Рим	Антіохія, Александрія, Єрусалим, Константинополь
Відмінності у релігійному вченні	Дух Святий виходить від Бога-Отця і Бога-Сина	Дух Святий виходить від Бога-Отця через Бога-Сина
Релігійні зображення	Живопис — фрески на релігійні теми; кам'яні скульптури	Ікони, написані за спеціальними канонічними (чітко визначеними) правилами
Виконання церковної музики	Церковний спів. Виконання музики на орга́ні	Церковний спів. Заборона гри на музичних інструментах
Церковні обряди	Причащання вірян тільки прісним хлібом. Під час богослужіння можна сидіти. За доби Середньовіччя богослужіння здійснювалося тільки латинською мовою	Причащання вірян дріжджовим хлібом і вином. Під час богослужіння не можна сидіти. Богослужіння здійснювалося доступними мовами
Право священика на одруження	Існує целібат — безшлюбність католицького духівництва, що було затверджено папою Григорієм VII в XI ст. (остаточно — з XIII ст.)	Допускається шлюб, що має передувати посвяченню в дияконський і священницький сани. Проте кандидатів до єпископів обирають серед неодружених священників



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

У наш час православ'я, на відміну від католицизму, не має єдиного глави церкви. У світі налічується 16 автокефальних національних церков.

3. ХРИСТИЯНСЬКА ЦЕРКВА І РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ

Становище католицької і православної церков у середньовічних державах істотно відрізнялося. Східна православна церква, центр якої розміщувався в Імперії ромеїв, була підпорядкована

Українська робітяньска випадкова Оріонянська

міцній державній владі. А от в Західній Європі римо-католицька церква прагнула бути незалежною від держави і підпорядкувати світську владу собі.

Протягом доби Середньовіччя протистояння монархів і Пап Римських щодо політичного впливу відчутно впливало на європейську політику. Європейські королі, як-от Карл Великий чи Оттон I, сподіваючись зміцнити свій авторитет, домагалися своєї коронації саме Папою Римським, щоб підвести під світську владу авторитетне релігійне підґрунтя. Задля здобуття прихильності церковних ієрархів королі й феодали здійснювали щедрі земельні дарування на користь церкви та звільняли від сплати податків. Церква поступово накопичувала незліченні багатства, але платою за це була втрата самостійності. Королі на власний розсуд призначали Пап Римських, а феодали — нижчих ієрархів: абатів, єпископів, священників. Оскільки церковні посади були досить прибутковими, поступово звичною стала *симонія* — купівля духовних санів. Так світська влада здобула право на *інвеституру* — право призначати духовних осіб.

Папи Римські часто втручалися в політичну боротьбу, чинили спротив посиленню королівської влади в різних державах. Іноді ця боротьба призводила до відкритих конфліктів, як-от між Папою Григорієм VII та німецьким імператором Генріхом IV.



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Ходіння до Каносси

У 1076 р. під час конфлікту за вплив на церкву Папа Римський Григорій VII відлучив від церкви імператора Генріха IV. У набожному Середньовіччі це ставило під сумнів законність влади короля, адже вона мала бути освячена церквою.

Король змушений був шукати примирення з Папою. У 1077 р. без війська він вирушив до Італії. Папа перебував тоді в тосканському замку Каносса (на півночі Італії). Протягом трьох днів Генріх IV приходив до стін замку у вбранні грішника, босоніж, з непокритою головою. Зрештою його допустили до Папи, і він вимолив у нього прощення. Невдовзі імператор відновив конфлікт і таки домігся позбавлення Григорія VII папського престолу.

Поміркуйте, чи щирим був Генріх IV, вимолюючи прощення в Каноссі.



Генріх IV на колінах просить Матильду Тосканську про посередництво в його суперечці з Папою Григорієм VII (*мініатюра з «Життя Матильди», 1115 р.*)

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Християнська церква в V–XV ст.»**.



- Можу назвати час і причини Великої схизми – розколу християнства.
- Можу пояснити роль християнської церкви в житті середньовічного суспільства.
- Можу навести приклади спільного й відмінного у вченнях католицизму і православ'я.
- Можу схарактеризувати відносини церкви та влади за доби Середньовіччя.



◈ Обговорюємо в групі

2. Прочитайте історичний діалог і дізнайтеся з додаткових джерел, про яку відому фальсифікацію розповідає мініатюра. Яку роль ця фальсифікація відіграла в історії Середньовіччя? Хто і коли довів фейковість документа, якому присвячено мініатюру? Дайте оцінку діям героїв історії.



◈ Мислю творчо

3. Напишіть історичний портрет одного із впливових релігійних діячів Середньовіччя (*скористайтеся пам'яткою на с. 207*).

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

1054 р. Велика схизма — поділ християнської церкви на римо-католицьку і православну

Український освітянський портал «Оріон»

§ 8

УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 1 «НАРОДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ»

1. ІСТОРИЧНИЙ ЛАБІРИНТ

Пройдіть стежкою історичного лабіринту й дайте відповіді на запитання.



2. ФАКТ ЧИ ФЕЙК?

Об'єднайтеся в групи. Ознайомтеся із запропонованими твердженнями щодо історії розвитку держав і християнської церкви в ранньому Середньовіччі. Доберіть із раніше вивченого матеріалу факти на підтвердження або спростування наведених тверджень.

Унаслідок падіння Західної Римської імперії спадщина і традиції античного світу були втрачені людством назавжди.

Правителі варварських королівств сприяли християнізації своїх народів з метою зміцнення влади правителя.

Становище християнської церкви у Західній Європі та Імперії ромеїв характеризувалося істотними відмінностями.

Велике переселення народів істотно не вплинуло на розвиток Європи.

3. САМООЦІНЮВАННЯ

qr.orioncentr.com.ua/l7ZpA

Перевірте себе — виконайте онлайн-тест.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

РОЗДІЛ 2

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЗА МЕЖАМИ ЄВРОПИ

§ 9

АРАБИ ТА НАРОДЖЕННЯ ІСЛАМСЬКОГО СВІТУ



Прибуття каравану для торгівлі (*картина художника Едвіна Лорда Вікса, 1882 р.*)

Покажіть на карті світу Аравійський півострів. Що про природні умови краю «розповідає» картина? Яку тварину називають «*кораблем пустелі*»? Чому?

1. ЗАРОДЖЕННЯ ІСЛАМУ ТА ОБ'ЄДНАННЯ АРАБІВ

Араби — семітський народ, який здавна оселився на Аравійському півострові. За легендами, біблійний Авраам мав синів Ісхака, від якого походять євреї, та Ісмаїла й Кахтана, від яких свій рід ведуть араби (слово «араби» означає *сухий, пустельний*).

Аравійський півострів з давніх-давен перетинали важливі торговельні шляхи. Каравани перевозили пахощі та тканини з Південної Аравії; рабів, золотий пісок і слонову кістку — з Африки; зброю, зерно і рослинні олії — із Сирії; шовк — із Китаю; перли — з узбережжя Перської затоки.

Спочатку племена арабів жили розрізнено. Кожне плем'я арабів поклонялося своїм божествам. Згодом серед деяких спільнот поширилися юдаїзм і християнство, а під їхнім впливом зародилася нова монотеїстична релігія — **іслам**.

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Іслам (інші назви — мусульманство, магометанство) — авраамічна монотеїстична світова релігія, заснована у VII ст. в Аравії пророком Мухаммадом (Магометом). У першій чверті XXI ст. у світі налічується близько 1,6 млрд мусульман (друге місце за кількістю після християн).

Засновник ісламської релігії **Мухаммад** почав проповідувати її у м. Мекка у **610 р.** Мухаммад стверджував, що немає інших богів, крім всемогутнього єдиного Бога — Аллаха, а себе називав посланцем Бога — його Пророком.

Дізнайтесь із додаткових джерел, хто такі в ісламському віровченні Муса і Джабраїл. У яких релігіях теж є вчення про них? Зробіть висновок щодо взаємозв'язків між релігіями.

У місті Мекка спочатку було небагато прибічників ісламу. Місцева знать зберігала язичницькі вірування і переслідувала мусульман. Під тиском у 622 р. Мухаммад зі своїми прихильниками переселився в сусідню оазу, що пізніше була названа на його честь Мединою — містом Пророка. Тут було зведено першу ***мечеть*** (мусульманський храм), розроблено основи віровчення. Цю подію араби назвали Гіджрою (від араб. — *міграція*). Від року Гіджри ведеться мусульманське літочислення.



Муса і Мухаммад з архангелом Джабраїлом (середньовічна мініатюра)

У 630 р. мекканська знать визнала Мухаммада. Більшість арабських племен прийняла іслам. Опір непокірних придушили військові загони. Мекка, як і Медина, стала «священним містом усіх мусульман».

Так відбулося об'єднання арабів. Мухаммад став главою держави — **Арабського халіфату** — і лідером всіх мусульман. На час смерті Мухаммада під владою мусульман перебувала вже більша частина території Аравії.

2. АРАБСЬКІ ЗАВОЮВАННЯ І ХАЛІФАТИ

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Опрацюйте текст підручника і карту на *с. 55* та укладіть таблицю.

Арабські завоювання

Мета завоювань	Причини успіхів завоювань	Завойовані країни

Метою Мухаммада і його послідовників було поширення ісламу та влади арабів у світі. Тому невдовзі розпочалася епоха арабських завоювань. Після смерті Пророка в 632 р. перші тридцять років арабською державою послідовно правили *праведні халіфи* (намісники Пророка Мухаммада) Абу Бакр, Омар, Осман і Алі. Халіфи зосереджували у своїх руках усю духовну, світську та військову владу.

Українська версія видання «Оріон»

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Халіфа́т — теократична (у якій світська влада належить духовенству) арабо-мусульманська держава, що виникла внаслідок арабських завоювань VII–IX ст. й очолювалася халіфами (намісниками Пророка Мухаммада).

Скориставшись ворожнечею між сусідами, арабські халіфи стрімко взялися розширювати володіння силою зброї. За перших халіфів та правління династії **Омеядів** (661–750 рр.) араби вже до початку VIII ст. захопили значну частину Азії й Північної Африки. У 711 р., перетнувши Гібралтарську протоку, підкорили Іспанію (тут араби панували до кінця XV ст.). Невдовзі Омеяди спробували захопити володіння франкських королів. Щоправда, безуспішно.

ЗАГАДКА В ІСТОРІЇ

Розгадайте ребус й дізнайтеся ім'я історичного діяча. Знайдіть інформацію про його зв'язок з історією арабських завоювань у Європі.

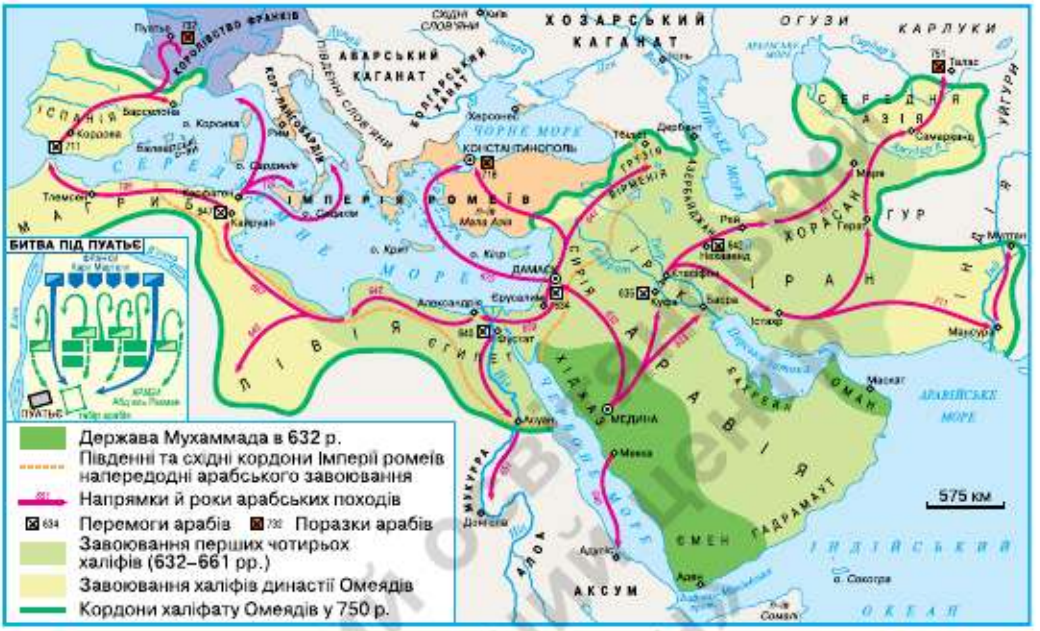


Воєнним успіхам арабів сприяла, зокрема, пасивна позиція підкорених країн щодо завойовників. У Візантії місцеві жителі казали: «*Бог помсти послав арабів, щоб звільнити нас від жорстокості ромеїв*». Поширенню ісламу серед підкорених народів сприяла і податкова політика халіфату: усі неараби повинні були сплачувати податок за землю від 1/3 до 2/3 врожаю — продуктами і грошима. Мусульмани ж платили менші податки, ніж немусульмани. Це змушувало багатьох жителів завойованих країн приймати іслам.

Наступна правляча династія, яка вела свій початок від мухаммадового дядька Аббаса, — **Аббасиди** (правили серед. VIII — серед. XIII ст.) — опиралася на знать підкорених країн. ***Правління Аббасидів було часом «золотої доби» арабської держави.*** Іригаційне землеробство давало великі врожаї. Араби розводили цінні породи коней і овець. Вироби ремісників — тканини, парфуми, ювелірні прикраси — славилися на весь тогочасний світ і були важливим предметом експорту. Столиця держави Багдад вражала розкішшю палаців халіфа. З кінця IX ст. Аббасиди поступово втрачали контроль над цілими регіонами держави, де повноправними господарями себе відчували намісники халіфа — *еміри*. На початку XIII ст. Аббасиди контролювали лише невеликий регіон довкола Багдада, та й ця держава була знищена внаслідок

монгольської навали в 1258 р. ***Попри розпад і знищення єдиної арабської держави «арабський світ» продовжив своє існування, а іслам перетворився на одну зі світових релігій.***

Арабські завоювання. Халіфат Омеядів



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Розгляньте схему «Наслідки арабських завоювань». На основі здобутих знань про історію арабських завоювань (*с. 53–55*) запропонуйте варіанти доповнення схеми.



Український освітній видавничий центр «Сріблясте»

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Араби та народження ісламського світу»**.



- Можу пояснити, чому іслам належить до монотеїстичних релігій.
- Можу назвати головні події історії виникнення ісламу.
- Можу за картою розповісти про арабські завоювання, їх наслідки.
- Можу пояснити на прикладі Арабського халіфату, що таке теократична держава.



2. Розгадайте ребуси й анаграми та складіть із них логічні пари. Будьте уважні — у завданні є зайві елменти-анаграми.



3. Перевірте, як ви засвоїли матеріал, розгадавши онлайн-кросворд.

«Арабський халіфат»
qr.orioncentr.com.ua/hogmf

◈ Обговорюємо в групі

4. Зіставте процеси становлення ранньосередньовічних держав у Європі та Арабського халіфату. Визначте спільні й відмінні риси в цих процесах.

◈ Мислю творчо

5. Проведіть мінідослідження «Відносини арабського світу з європейцями в ранньому Середньовіччі». Визначте наслідки арабо-європейських контактів.

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

VII ст.	виникнення ісламу

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 10 ЕТНІЧНА МОЗАЇКА ВЕЛИКОГО СТЕПУ

Пригадайте поняття «*кочовик*» та «*кочове скотарство*». Які кочові спільноти існували на теренах Причорноморських степів у стародавні часи? Яку роль відіграли кочові народи у Великому переселенні народів?

1. ЖИТТЯ ТА РЕЛІГІЙНІ УЯВЛЕННЯ КОЧОВИКІВ

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Важливу роль в історії Середньовіччя відігравали кочові спільноти. Опрацюйте інфографіку та дайте відповіді на питання до неї на *с. 58*.



Кочовий спосіб життя
- Постійне переміщення з місця на місце
- Мобільні житла переміщувались тягловими тваринами
- Властивий жителям неродючих регіонів (степ, пустеля та ін.)

Причини кочового способу життя
- Пошук нових пасовиськ для худоби
- Набіги на осілих землеробів з метою наживи
- Втеча від зовнішніх ворогів





Тимчасові поселення кочовиків
- Кочовище (кош, кіш) — тимчасова стоянка або територія кочування
- Поселення (городища, міста), жителі яких вели напівосілий спосіб життя

Господарство
- Худоба — головне багатство (м'ясо, їжа, шкіра і вовна — для житла, одягу, гній — паливо)
- Надлишок обмінювали на продукти землеробства і ремесла
- Посередницька торгівля між різними спільнотами





Суспільні відносини і державотворення
- Особлива увага до виховання хлопців
- Дискримінація людей похилого віку
- Об'єднувалися в орди
- Війни для встановлення контролю над торговельними шляхами або землеробськими народами

Релігійні уявлення
- Тенгріанство
- Уявлення про світобудову засновані на поклонінні небу
- Міфологічні згадки про печери/шахти як джерело предків — свідчення важливості виготовлення заліза



Український освітянський видавничий центр «Оберіг»

1. Чим спосіб життя кочовиків відрізнявся від осілого способу життя?
2. Чому кочовики додатково займалися землеробством або прагнули контролю над землеробськими народами й торговельними шляхами?
3. Якими рисами мали володіти члени кочових спільнот?
4. Чим зумовлене особливе ставлення кочовиків до молодих хлопців і людей похилого віку?



ПОМІРКУЙМО!

Ознайомтеся зі світоглядом тенгріанців та визначте, що в ньому спільного з язичництвом та відомими вам монотеїстичними релігіями.

СВІТОГЛЯД ТЕНГРІАНЦІВ



У ранньому Середньовіччі деякі кочові спільноти почали ототожнювати Тенгрі з єдиним богом монотеїстичних релігій та приймати юдаїзм, християнство чи іслам.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Орда́ (від тюркського — *зібрання*) — спільнота, плем'я кочових народів Євразійського степу.

Тенгріа́нство — сукупність язичницьких вірувань народів азійського степу, що засновані на шаманізмі та анімізмі, вірі в бога неба Тенгрі, який вважається уособленням всесвіту.

Каганá т (від тюркського каган — *великий хан*) — назва імперій кочовиків Євразії.

2. ХОЗАРСЬКИЙ КАГАНАТ

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Дізнайтеся історію Хозарського каганату та визначте сильні й слабкі сторони устрою цієї держави. Під час роботи доповніть схему. Обґрунтуйте свої рішення щодо заповнення схеми.



Наприкінці VI ст. н. е. кочовий народ ***хозарів*** заснував велику торговельну імперію, що охоплювала територію між Дніпром на заході та Аральським морем на сході, Середнім Поволжям на півночі та Кавказькими горами на півдні. Протягом 650–965 рр. **Хозарський каганат** контролював західну частину Великого шовкового шляху і відігравав ключову роль перехрестя між Китаєм, Близьким Сходом, Руссю та Імперією ромеїв.

Каганат був типовою імперією. Крім панівного народу — хозарів, у ньому мешкали тюркські, слов'янські, угро-фінські, іранські народи.

Вважається, що традиційною релігією хозарів було тенгріанство. Проте багатоетнічне населення Хозарського каганату сповідувало різні релігії: язичництво, християнство, іслам, юдаїзм. За свідченнями єврейських богословів того часу, у VIII ст. правляча еліта хозарів прийняла юдаїзм. Проте масштаби переходу до юдаїзму народів Хозарського каганату залишаються невизначеними.

Хозарський каганат у VIII ст.



Основою господарства Хозарського каганату була торгівля власною продукцією та

посередництво у торгівлі інших народів. Кочові спільноти розводили та продавали овець і велику рогату худобу. Осілі — віддавали перевагу землеробству і садівництву. У містах розвивалися ремесла. Хозари були одними із постачальників рабів на мусульманський ринок. Рабів набирали з полонених.

Верховна влада Хозарії ділилася між двома правителями: *каганом і беком*. Каган мав військову та духовну владу. Бек мав реальну владу та керував державою, поки каган ізольовано жив у своєму палаці.



ПОМІРКУЙМО!

Свідченням яких особливостей Хозарського каганату є монета та напис на ній?



Хозарська «монета Мойсея», датована бл. 800 р. На ній написано арабськими літерами «*Мойсей — посланець Бога*» замість звичайного мусульманського тексту «*Мухаммад — посланник Бога*».

У X ст. через внутрішні конфлікти каганат ослаб. Князь Русі-України Святослав Ігорьович у союзі з місцевими кочовиками розгромив каганат. Надалі Хозарія як окрема спільнота зустрічається в історичних джерелах до приходу в причорноморські степи монголів. Подальша доля хозарів досі викликає дискусії істориків.



УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

Деякі історики вважають, що титул перших київських князів був «каган». Свої висновки вони роблять на основі ряду писемних джерел, де правителів Русі, зокрема Володимира Святославовича та його онука Святослава Ярославича, названо каганами.

Із «Літопису руського» про похід на половців (1116 р.)

А хозари брали [данину] з полян, і з сіверян, і з вятичів; брали вони по білій вивірці — стільки від диму [двору].

Чому правителів Русі могли називати каганами? Про який вид взаємодії хозарів і русів свідчить документ?

Український освітянський видавничий консорціум

3. МОНГОЛЬСЬКА ІМПЕРІЯ

• ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

На основі тексту параграфа та історичної карти складіть карту пам'яті (*пам'ятка на с. 207*) «Монгольська імперія». Відобразіть у своїй роботі відповіді на запитання:

1. Коли і ким було засновано Монгольську державу?
2. Якими були причини успіхів монгольських завоювань?
3. Визначте етапи збільшення монгольських володінь.
4. З яких частин складалася Монгольська імперія?
5. Якими були причини розпаду Монгольської імперії?

Наприкінці XII ст. у степах Центральної Азії кочові народи утворили могутню **Монгольську імперію**. Розпочалося все, коли кілька монгольських племен проголосили хана Темучина **Чингісханом** (що означає «*могутній хан*»). Чингісхан на чолі об'єднаного війська почав успішні завойовницькі походи.

Чингісхан запровадив у війську жорстку дисципліну, добирав здібних воєначальників. Завдяки коням монголи були мобільними в пересуванні та швидкими на полі бою. Щоб заохотити до участі у своєму війську іноземців, монголи впровадили поділ здобичі серед успішних вояків.

Відео «З історії зброї. Монгольська шабля» (тривалість 02 хв 02 с)
qr.orioncentr.com.ua/4ZZ1k

ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Сучасний український історик Борис Черкас писав про монгольське військо: «На потрібній ділянці фронту монголи уміли створити перевагу. Монголи могли швидко зібрати війська і перекинути на велику відстань. Військо монголів було добре кероване, вистачало офіцерського складу. Завдяки поєднанню цих чинників вони перемагали».



Монгольське військо (*історична реконструкція*)

1. Опишіть військову тактику монголів. Хто становив основу їхнього війська?
2. Яку зброю використовували монголи?

Український освітній портал
Головний інформаційний центр
Історія України

Монгольські завоювання.
Утворення Монгольської імперії



Під командуванням онука Чингісхана Батия монголам вдалося підкорити Волзьку Болгарію, Аланію, Залісся (угро-фінські володіння князів Русі-України), Половецький степ. Включивши підкорені народи до свого війська, монголи здійснили походи до Русі, Угорщини, Польщі, Хорватії, Сербії, Болгарії, Латинської імперії та Австрії.

У 1220–1240-х роках унаслідок монгольських завоювань утворилася степова держава, яка називалась **улусом (вотчиною) Джучі**, старшого сина Чингісхана. Пізніше цю імперію назвали **Золота Орда**.



УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

Волинсько-Галицька держава (королівство Руське) стало союзником та данником улусу Джучі (Золотої Орди). Лишилося мало історичних джерел про долю роздроблених Київського та Чернігівського князівств. Більшість сучасних істориків вважає, що уділи цих князівств були залежними від Орди данниками. Більшість території колишнього Переяславського князівства перебувала під безпосередньою владою ханів Золотої Орди, а його митрополія перенесена до столиці ханства — Сараю.



ПОМІРКУЙМО!

1. Проаналізуйте схему «Особливості улусу Джучі (Золотої Орди)». Визначте сильні та слабкі сторони Золотої Орди.
2. Які дані про цю країну вам хотілося б дізнатися додатково? Знайдіть цю інформацію за допомогою мережі Інтернет.

Особливості улусу Джучі (Золотої Орди)

Спадкоємність Чингізидів. Влада в країні успадковувалася тільки серед нащадків Чингісхана. Хан мав абсолютну владу, був верховним правителем та командувачем війська

Релігійна свобода. Країна вирізнялася політикою релігійної свободи. Це дозволяло різним релігійним спільнотам, зокрема мусульманам, християнам та прибічникам інших віросповідань жити поруч та практикувати свої релігійні традиції

Розквіт міст. У країні процвітали міста як торговельні та культурні центри. Столицею було місто Сарай на Волзі

Ресурси. Держава володіла багатими ресурсами, включаючи золото. Торгівля зазнала піднесення завдяки географічному положенню Золотої Орди на шляхах між Східною та Західною Європою

Культурний обмін. Країна підтримувала культурні зв'язки з Європою, Персією, Китаєм, Індією, що сприяло обміну знань, розвитку мистецтва та науки

Падіння та розпад. У країні спостерігалися конфлікти, які завершилися роздробленістю і втратою контролю над територіями. На початку XV ст. вона розпалася на кілька окремих держав, які зазнали завоювань інших держав, таких як Московія та Тимуридська імперія



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Назва столиці Золотої Орди Сарай походить від перського sarāi — «*палац*». Від нього походять й сучасні географічні назви:

- Бахчисарай (крим. Bağçasaray) — столиця Кримського ханства, у дослівному перекладі з кримськотатарської мови означає «*сад-палац*»;
- Сараєво — столиця Боснії і Герцеговини, дістала свою назву від палацу, побудованого в середині XV ст.

В українській мові слово «*сарай*» змінило своє значення і позначає господарську будівлю. Поміркуйте, чому.

Постійні конфлікти між головними ханами та правителями областей Золотої Орди призвели до послаблення країни. У середині XIV ст. окремі ханства і князівства здобули більше самостійності, а у XV ст. стали незалежними. Найбільшими з них були Кримське,



Монета хана Золотої Орди Джанібека (*1342–1357 рр.*)

Казанське, Астраханське, Казахське, Узбецьке, Сибірське ханства, Ногайська орда, Московське, Тверське, Рязанське князівства.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Улус Джучі (Золота Орда) — держава кочовиків у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру, що існувала у 1240–1502 рр. (незалежна — з 1260-х років).

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Етнічна мозаїка Великого Степу»**.



- Можу пояснити поняття «*кочовики*», «*орда*», «*тенгріанство*», «*каганат*», «*улус Джучі*» («*Золота Орда*»).
- Можу показати на карті держави Великого Степу.
- Можу пояснити, як історія Хозарського каганату, Монгольської імперії пов'язана з українськими землями.
- Можу назвати особливості життя, побуту і суспільної організації кочових народів.









◈ Обговорюємо в групі

2. Які народи Європи монголи включили до складу своєї держави, а які не змогли? Поміркуйте, чому?

3. Чому через кілька десятиліть після смерті Чингісхана Монгольська імперія розпалася на окремі держави?

4. Чому сучасним історикам складно визначити особливості відносин руських-українських князівств та Золотої Орди?

◈ Мислю творчо

5. Напишіть історичний портрет Чингісхана (*пам'ятка на с. 207*).

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

VI–X ст.	існування Хозарського каганату
1206 р.	заснування Монгольської держави на чолі з Чингісханом
1240–1502 рр.	існування улусу Джучі (Золотої Орди)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§11 КИТАЙ ТА ЯПОНІЯ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ



Пригадайте з курсу історії Стародавнього світу, коли виникла держава в Китаї. Поясніть, про які сторінки життя давньокитайського суспільства можна розповісти за допомогою хмаринки слів.

1. ДЕРЖАВА В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ КИТАЇ

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

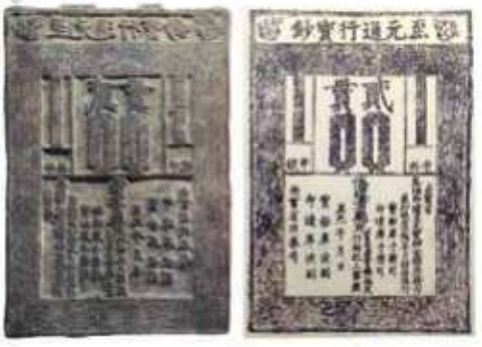
Об'єднайтеся в групи та проведіть дослідження історії розвитку Китаю та Японії в Середні віки за планом: 1) влада та суспільство; 2) господарство; 3) релігійні вчення; 4) культурні надбання; 5) відносини з іншими народами. Представте своє дослідження в класі у формі лепбука, ілюстрованої карти пам'яті, рекламного буклета туристичної мандрівки (*на вибір*).

Китайці називали свою країну **Піднебесною імперією**, вважаючи її центром світу. Китайський імператор вважався посередником між Небом (як син Неба) і землею. На початку VII ст. у Китаї (*див. карту на с. 71*) утвердилася династія **Тан** (618–907 рр.). На чолі держави стояв **імператор**, влада якого була необмеженою.

У зовнішній політиці правителі династії Тан головну увагу приділяли забезпеченню контролю над Великим шовковим шляхом.

Міжусобна боротьба, яка точилася після падіння династії Тан, завершилася приходом до влади династії **Сун** (960–1279 рр.).

На підвладній цій династії території південного Китаю розташовувалися основні центри вирощування рису, чаю, виготовлення шовку, порцеляни. У державі Сун уперше використовувалися паперові гроші як платіжний засіб.



Юанська банкнота (*1287 р.*)



Порцеляновий чайник династії Сун. На ньому зображені піони, що було характерним для рельєфного розпису того часу

Важливі винаходи було здійснено у військовій справі. Утім, передова військова техніка не змогла врятувати імперію від загибелі.

У XIII ст. Китай завоювали монголи, які встановили тут свою династію — **Юань** (1271–1368 рр.). Для того щоб упоратися з управлінням великою захопленою територією, монголи були змушені прийняти китайську систему управління — від імператора до найнижчого службовця. Проте найвищі посади в державі обіймали монголи. Їхня політика викликала загальне обурення, що у середині XIV ст. переросло в антимонгольське повстання червоних пов'язок. У результаті повстання було відновлено незалежність Китаю на чолі з новою династією **Мін** (1368–1644 рр.).

Імператори династії Мін намагалися утвердити вплив своєї «Серединної Держави», як тоді казали, «в усіх чотирьох країнах світу». Кордони Китаю були розширені до Тибету та Індокитаю.

І сьогодні на цих територіях та в інших країнах живуть десятки мільйонів китайців.

2. КУЛЬТУРА І НАУКА В СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ КИТАЇ

Китайська цивілізація створила оригінальну й багату культуру, яка стала справжньою скарбницею для культур інших народів і цивілізацій.

Китайці першими винайшли папір і налагодили найпростішу форму *книгодрукування*. На початку VIII ст. в Китаї почала виходити *газета «Столичний вісник»*, яка проіснувала аж до XX ст. Діяли великі бібліотеки.

Китайцям належить першість у винайденні *компаса і пороху*. У VIII ст. в країні відкрилась *Академія наук*.

VIII–IX ст. називають золотою добою китайської поезії. Поет Лі Бо написав близько 30 томів ліричних творів.

Китайські архітектори будували *пагоди* — буддійські храми у вигляді високих багатоповерхових веж. Одна з найвідоміших таких споруд — Велика пагода диких гусей.



Заборонене місто у м. Пекін (*Китай*) — найбільший палацовий комплекс у світі, збудований за наказом імператора Чжу Ді (*1406–1420 рр., сучасне фото*)



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Найбільша енциклопедія людства

Розквіт науки в Китаї відбувався у XV ст. за правління Чжу Ді. За наказом імператора була видана «Енциклопедія Юнле», у якій описані всі досягнення людства, відомі на той час китайцям. До створення фундаментальної праці було залучено понад дві тисячі вчених. Енциклопедія складалась із 23 тис. сувоїв, які містили 8 тис. статей (до сьогодні збереглося близько 400 томів енциклопедії). Чжу Ді толерантно ставився до різних релігій. Він підтримував і даосизм, і конфуціанство, і буддизм.



3. СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ У ЯПОНІЇ

На межі III–IV ст. в Японії внаслідок об'єднання племен виникла держава під назваю **Ямато**. Її очолював «цар» — *оокімі*, який одночасно був і верховним жерцем **синтоїзму** — етнічної японської релігії.

За японськими міфами, оокімі був нащадком богині Сонця Аматерасу. Сама держава дістала назву Ніппонабо Ніхон («Корінь Сонця»), звідки пішла європейська назва «Японія» (*див. карту на с. 71*).



Камікадзе знищує монгольський флот

У XII ст. сміливий полководець і політик Йорітомо Мінамото здобув титул верховного правителя — **сегуна**. За сегунату імператор залишався верховним жерцем синтоїзму і лише вважався главою держави, натомість вся влада в країні зосереджувалась у руках сегуна. Сегун керував країною за допомогою службовців, спираючись на військову силу *самураїв*, подвиги яких оспівувались у героїчних поемах.

Завдяки своєму географічному положенню Японія в середні віки нечасто зазнавала вторгнень чужинців. В останній чверті XIII ст. Японію намагалися завоювати монголи. Країну врятував тайфун, що розтрощив монгольський флот Хубілай-хана біля японських берегів. Залишки загарбників були знищені самураями при спробі врятуватися на березі. Вдячні японці назвали те стихійне лихо «*камікадзе*» — божественний вітер.

4. ЯПОНСЬКА СЕРЕДНЬОВІЧНА КУЛЬТУРА

Середньовічна японська культура розвивалася під впливом китайської та корейської. Китайська мова виконувала роль мови імператора та його оточення і освічених японців. Була поширена китайська писемність.

У VIII ст. виникла японська писемність. Ця подія сприяла розвитку японської літератури. Популярним поетичним жанром стала *танка* (коротка пісня) — знаменитий донині японський п'ятивірш без рим та певного ритму.

З VI ст. буддизм, що проник з Китаю та Кореї, став державною релігією Японії. Наприкінці VI ст. починається створення скульптурних зображень Будди та культових споруд. Буддійські ченці привозили з Китаю не тільки релігійні книги, а й навчальні посібники з географії та астрономії. Вже у VII ст. в Японії створена державна служба часу, побудована перша обсерваторія, складена загальна карта Японських островів.



Сцена чайної церемонії (*згенеровано штучним інтелектом в традиційному японському стилі дереводруку*)

Такий шанований напій у Китаї, як чай, незабаром перекочував і в Японію, ставши улюбленим напоєм японського народу.

Надзвичайні працелюбність, винахідливість, терплячість — саме такі риси відобразилися в культурі японців. Багато запозичивши у китайців, японці створили неповторну, самобутню власну культуру.



ПОМІРКУЙМО!

До традиційної японської культури належить *ікебана* («живі квіти») — мистецтво розставляти квіти у вазі. Це мистецтво зародилося в VI ст. До ікебани входять три обов'язкових елементи конфуціанської тріади, що символізують Небо, Землю і Людину. Композиції ікебани створюються за принципом асиметрії та мінімалізму, де кожен елемент має значення. Мистецтво ікебани часто відносять до практики медитацій, оскільки під час створення композиції із квітів людина досягає спокою і гармонії.

Поміркуйте, коли для людини може бути корисним створення ікебани.

Український освітній портал

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми «**Китай та Японія в Середньовіччі**».



- Можу за картою розповісти про розташування Китаю та Японії.
- Можу схарактеризувати устрій Китаю та Японії в Середні віки.
- Можу пояснити, як пов'язані між собою Китай та Японія в Середні віки.
- Можу назвати, якими здобутками Китаю та Японії послуговується сучасне суспільство.



2. Перевірте, як засвоїли матеріал, виконавши онлайн-вправу.

qr.orioncentr.com.ua/1IPAE

◈ Обговорюємо в групі

3. Обговоріть у класі результати дослідження історії середньовічних Китаю та Японії (*завдання на с. 65*). Чим вони були схожими, а чим відрізнялися від європейських держав Середньовіччя, народів Великого Степу?

◈ Мислю творчо

4. Дізнайтеся детальніше про традицію чайної церемонії в Японії. Організуйте в класі чи для друзів годину дозвілля в стилі «Чайна церемонія».

5. Ознайомтеся з прикладами мистецтва ікебани за допомогою мережі «Інтернет». Створіть власну композицію та представте її у класі. Поміркуйте, чому мистецтво ікебани популярне в сучасному світі.



Ікебана
(*фото з фейсбук-сторінки Ikenobo Ukraine*)

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

Межа III–IV ст. виникнення держави в Японії
1271–1368 рр. монгольське правління в Китаї

Український освітянський державний центр «Оріон»

§ 12 СЕРЕДНЬОВІЧНА ІНДІЯ



Пригадайте з курсу історії Стародавнього світу значення понять та імен, об'єднаних хмаринкою слів. Історію яких країн вони розповідають?

1. ДЕРЖАВИ ТА ВІЙНИ НА ПІВОСТРОВІ ІНДОСТАН

Протягом V–VIII ст. на території Індії існувало близько 70 держав-князівств. Це було обумовлено тим, що на території Індійського субконтиненту проживали десятки народів, які мали різну расову, мовно-етнічну та релігійну ідентичність. Завойовники, які часто сюди приходили, осідали окремими спільнотами або розчинялися серед місцевих жителів.

Значні зміни в житті Індії розпочалися з XII ст., коли її північні землі захопили мусульмани. У 1206 р. Кутб-уд-дін Айбек заснував самостійну державу на півночі Індії з центром у м. Делі (сучасна столиця Індії). Нова держава була названа **Делійським султанатом**.

Султанат швидкими темпами збільшував свою територію і до початку XIV ст. захопив майже весь півострів Індостан. Та завойовницька політика підірвала внутрішню міць держави. Наприкінці XIV ст. Делійському султанатові вже самому доводилося відбиватися від вторгнень могутніх сусідів. Цим скористалися *монголи*, які почали здійснювати набіги на Північну Індію, грабуючи міста і села.

Остаточного удару Делійському султанатові в 1398 р. завдали війська Тимура (Тамерлана) — правителя м. Самарканд із Середньої Азії. Місто Делі, яке здалося на милість переможців, грабували кілька днів. За наказом жорстокого полководця було перебито 100 тис. полонених.



Тимур перемагає султана Делі Насір ад-Діна Махмуда (*живопис кінця XVI ст., Мистецький інститут Міннеаполіса, США*)

У результаті походів Тимура та розпаду Делійського султанату на Індійському субконтиненті постало кілька десятків держав.

Індія, Китай, Японія в Середні віки



ІНДІЯ

- Кордони і столиця держави Гуптів у IV–V ст.
- Мусульманська держава Газневідів у X ст.; початок мусульманського завоювання Індії
- а б — Індійські землі, завойовані мусульманами на початку XI ст. (а), до кінця XII ст. (б)
- Чера — Індійські держави у XII ст.
- Делійський султанат на початку XIII ст.

КИТАЙ

- Великий китайський мур
- Кордони і столиця імперії Тан у IX ст.
- Північна межа імперії Сун до вторгнення чжурчженів у XII ст.
- Кордони держав у другій половині XII ст.
- Визначні пам'ятки культури

1. Покажіть на карті Індію.
2. За допомогою легенди карти визначте, які державні утворення існували на території Індії в Середні віки.
3. Проникнення якої світової релігії в Індію розпочалося з XI ст.? У який спосіб це відбувалося?

2. ІНДІЙСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Індійське суспільство в Середні віки жило за традиціями, закладеними в попередню епоху. Попри політичні події, норми життя більшості населення лишалися непорушними. *Зберігався розподіл суспільства на варни і касти.*

Український освітній портал «Оріонух»

БРАХМАНИ: вища варна (жерці)

КШАТРІЇ: військова знать (воїни, правителі)

ВАЙШ'Ї: вільні селяни, скотарі, торговці

ШУДРИ: ремісники, слуги, раби



Золота статуя Брахми

Варни в Індії

За легендою, бог Брахма створив варни з частин свого тіла: із вуст — брахманів; із рук — кшатріїв; зі стегон — вайш'їв; зі ступень — шудрів.

Як цією легендою обґрунтовували нерівноправність різних варн?



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Ва́рни — закриті групи різних за соціальним станом людей, належність до яких визначалася народженням.

Ка́ста — закрита група людей, місце якої у виробничому та суспільному житті визначене певними звичаями та законами.

Належність до певної касти визначалася походженням людини. Ніхто не мав права самовільно перейти з однієї касти до іншої.

Найбезправнішою нижчою кастою були так звані *«недоторкані»*, до яких ставилися з презирством. Вони не належали до жодної з варн і виконували найважчу і найбруднішу роботу: були слугами, прибирали сміття, забивали худобу тощо. До цієї касти належали також деякі відсталі племена.

3. РЕЛІГІЇ І КУЛЬТУРА В ІНДІЇ

Визначні здобутки середньовічних індійських учених, митців збагачували світову культуру. Як ви пам'ятаєте, ще на початку нашої ери в Індії користувалися десятковою системою числення, яку тепер застосовують в усьому світі. Індійські математики вміли обчислювати площі фігур та об'єми тіл, виконувати дії з дробами, відносно точно визначати число π.

Вагомими були і здобутки в медицині. Індійські лікарі досконало знали внутрішню будову тіла, робили складні операції,

Українська асоціація позашкільної освіти
Інформаційний центр «Оріон»

використовуючи близько 200 хірургічних інструментів, готували ліки від різних хвороб. Вони славилися своїми знаннями та вмінням в усіх країнах Сходу.

Література середньовічної Індії створювалася ***санскритом*** (найдавнішою літературною мовою аріїв). Ця мова виконувала ту саму роль, що й латинська в Європі. Після мусульманських завоювань індійські поети почали широко використовувати арабську та перську мови.

За Середньовіччя відбулося відродження позицій **індуїзму** як панівної за кількістю вірян релігії. Індуси вірили в переселення душ після смерті. Якщо людина за життя не робила нічого, що порушувало кастові традиції, то в наступному житті вона могла відродитися у вищій касті. Якщо відступала від традицій, то перероджувалася в нижчій касті або в тілі тварини, у рослині, камені.

З VII ст. з початком мусульманських завоювань в Індії поширився іслам і щодалі він набував популярності. Натомість чисельність прибічників буддизму почала зменшуватися.

Під впливом релігійних учень склалась особлива мораль індійців. Вони високо цінували витримку, ввічливість, тактовність, гостинність, повагу до старших.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Індуї́зм — стародавня індійська релігія, послідовники якої вірять у те, що Бог (Вішну) проявляє Себе в різних іпостасях (Крішна, Рама, Шива). Індуїзм має багато течій.



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Розгляньте зображення пам'яток культури доби Середньовіччя і за допомогою додаткових джерел визначте, які особливості релігійних учень позначилися на оздобленні пам'яток.



Кутб-Мінар — найвищий у світі цегляний мінарет (*пам'ятка архітектури мусульман, XII–XIV ст., м. Делі, Індія*)



Оздоблення храму Кандар'я-Махадева (*пам'ятка культури індуїзму, XI ст., Кхаджурахо, Індія*)

Український освітній Відкритий Центр «Оріон»

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

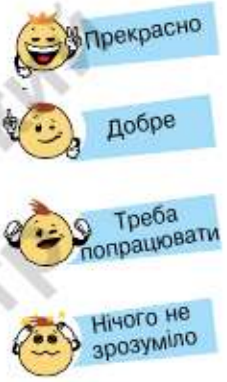
◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Середньовічна Індія»**.



- Можу назвати головні події політичної історії середньовічної Індії.
- Можу схарактеризувати суспільний устрій середньовічної Індії.
- Можу визначити, які традиції збереглися в Індії з доби Стародавнього світу.
- Можу розповісти про розвиток культури середньовічної Індії.



2. Розташуйте етапи розвитку держав в Індії в хронологічній послідовності, вказуючи дати подій. Визначте, які події всесвітньої історії доби Середньовіччя вплинули на розвиток Індії.

Початок мусульманського завоювання Індії → Становлення держави Гуптів → Становлення Делійського султанату → Напад Тимура (Тамерлана)

3. Доберіть приклади історичних подій у Європі та в Україні, що відбувалися одночасно з існуванням Делійського султанату, нападом Тимура Тамерлана на Індію.

◈ Обговорюємо в групі

4. Укладіть за допомогою інтернет-ресурсів структурно-логічну схему або карту пам'яті «Культура та релігія в середньовічній Індії».

5. Обговоріть у групах особливості розвитку Індії в Середні віки. Визначте, які традиції давньої Індії збереглися, що було нового у розвитку країни. Які чинники зумовили тривале збереження давньоіндійських традицій?

◈ Мислю творчо

6. Підготуйте невелику доповідь на тему: «Спільне і відмінне в державах Індії та Західної Європи за доби Середньовіччя».

7. Підготуйте творчий проєкт (*презентація, віртуальна екскурсія*) «Середньовічна Індія — діалог культур».

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

1206–1526 рр. існування Делійського султанату в Індії

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 13 ДЕРЖАВИ ДОКОЛУМБОВОЇ АМЕРИКИ



1. Пригадайте, що вам відомо про Америку та її географічне розташування.
2. Як між собою пов'язані слова історичної хмаринки?

1. ЗАСЕЛЕННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО КОНТИНЕНТУ

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

1. Що означають вислови «*доколумбова Америка*», «*старий світ*», «*новий світ*»?
2. Чому народи доколумбової Америки розвивалися в ізоляції від інших районів світу?
3. Як, на вашу думку, ізоляція від світу могла вплинути на розвиток людських спільнот в Америці?

У 1492 р. мореплавець Христофор Колумб здійснив одне з найбільших відкриттів в історії людства — перетнув Атлантичний океан і дістався до невідомої європейцям Америки. Попри те, що вікінги здійснювали подорожі до Америки ще в X ст. і навіть заснували там свої поселення, більшості європейців про далекий материк та його жителів нічого відомо не було.

Єдиної точки зору щодо часу заселення людьми Америки не існує. Більшість учених припускають, що заселення Америки людьми відбувалося через «суходільний міст» на місці нинішньої Берингової протоки між Євразією та Північною Америкою. Під час зледеніння води океану відступили, внаслідок чого Берингова протока перетворилася на суходіл, яким і відбулася міграція людей на континент.

Згодом під час потепління і танення льодовиків води океану «відрізали» Америку від Євразії. Тож людські спільноти Америки розвивалися в ізоляції від населення Старого світу.

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Старий світ — назва частин світу (Європи, Африки й Азії), що були відомі європейцям до відкриття Америки.

Новий світ — назва Північної та Південної Америки після відкриття їх європейцями за доби Великих географічних відкриттів.

Українська освітянська видавничий центр

Цікаво, що, навіть перебуваючи в ізоляції, жителі Америки пройшли подібний до суспільств Старого світу шлях розвитку.

Близько 7000 років до н. е. жителі Америки почали займатися землеробством. Вирощували картоплю, квасолю, помідори, ананаси, кукурудзу, арахіс, гарбузові культури, різні види перців. Одночасно одомашнили індиків, лам, альпак та інших тварин.

Для виготовлення знарядь праці й обробки матеріалів використовували кремінь і твердий камінь обсидіан.

Поширення землеробства сприяло зростанню чисельності населення та появі міст. Загалом у регіоні жило близько 400 різних племен і народів. Довкола міст сформувалися перші цивілізації доколумбової Америки.

2. ДЕРЖАВИ ТА КУЛЬТУРА НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АМЕРИКИ

Більшість цивілізацій і культур доколумбових часів виникли в землеробських регіонах Центральної (Мезоамерики) та Південної Америки. Найвідомішими є цивілізації ***мая***, ***ацтеків***, ***інків***. Але насправді їх було значно більше.



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Дізнайтеся з інфографіки (*с. 77*) про цивілізації та культури Америки. Позначте їх на лінії часу. Пригадайте, сучасниками яких цивілізацій і держав Старого світу вони були.



ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Пригадайте ознаки цивілізації. Ознайомтеся за навчальним текстом на *с. 76–79* з життям народів доколумбової Америки. Визначте, за якими ознаками вчені характеризують їх як цивілізації.

У розвитку суспільств Мезоамерики спостерігалися культурні зв'язки і спадкоємність. Спільними рисами їхнього розвитку були використання величезної кількості працівників у господарстві, чіткий розподіл суспільства на верстви, уявлення про божественне походження влади, поклоніння жорстоким богам і будівництво величезних архітектурних споруд.

Великі міста будувалися за чітким планом. Для подачі води споруджували акведуки. У центральних районах міст жили жерці, правителі й аристократія. Звичайні громадяни селилися на околицях.

Строкаті релігійні уявлення народів Америки поєднували значний вплив тотемізму й обожнення сил природи. У пошані були надприродні сили, з якими пов'язували родючість землі.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Культури і цивілізації доколумбової Америки



Культура ольмеків
Розквіт — XIII–III ст. до н. е.
Першими в Америці збудували піраміди, винайшли писемність. Вважали себе нащадками ягуарів.



Тольтеки
VIII–XII ст. н. е.
Центр — м. Тула. Правителі носили титул змія. Засновники культу Кетцалькоатля — «Верховної пернатої змії».



Імперія ацтеків
XII–XVI ст. н. е.
Прийшли з півночі. Центр — м. Теночтітлан. Створили піктографічне письмо. Улюблена розвага — гра в м'яч.



Цивілізація мая
1999 р. до н. е. — XVI ст. н. е.
Будівники величних міст і пірамід. Створили точний сонячний календар. Чудово знали карту зоряного неба і математику.



Теотіуакан
350 р. до н. е. — 800 р. н. е.
З мови ацтеків — «місто, де люди ставали богами». Місце розташування третьої за величиною піраміди в світі — піраміди Сонця.



Імперія інків
1438–1533 рр.
На чолі держави стояв рід інків — «синів Сонця». Користувалися вузликовим письмом — кіпу. Вирощували 240 видів картоплі.



Культура Наска
400 р. до н. е. — 450 р. н. е.
Культура відома завдяки геогліфам Наски — величезним зображенням тварин і міфічних істот на поверхні ґрунту посушливого плато Наска.

Ймовірні шляхи заселення Америки за первісної доби: → сухопутні шляхи
→ морські шляхи

Український державний центр позашкільної освіти



Настінний рельєф мая в м. Паленке (*VII ст., Мексика*)

Розгляньте пам'ятку як історичне джерело. Яку інформацію про історію мая можна дізнатися за допомогою неї?

Одним із найшанованіших був *Кетцалькоатль* (у мая — Укулькан) — бог ранкової зорі, рослин, дощу і вітру. Міфи розповідають, що саме він приніс людям зерна кукурудзи, роздобувши їх у підземному мурашнику.

Головними спорудами були величні піраміди з масивними храмами на вершинах. До них вели численні сходинки. На думку їх творців, так люди ставали ближчими до богів. Храми і палаци щедро оздоблювали розписами та рельєфами із зображеннями людей і тварин, а також орнаментами.

Однією з улюблених розваг доколумбових народів була гра в м'яч. Ігри в м'яч влаштовували як з ритуальною метою, так і для вирішення суперечок. Щоб проводити ігри, будували спеціальні майданчики, а м'ячі виготовляли з каучуку — еластичної природної речовини.

Ще з часів ольмеків (1200–500 рр. до н. е.) народи Мезоамерики використовували ієрогліфічне або піктографічне письмо, розробляли сонячні календарі. Найвідоміші у світі — сонячні календарі мая та ацтеків.



Зображення Кетцалькоатля в Кодексі Борбонікус (*XVI ст.*). Традиційно його зображали в образі пернатого змія.



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Для правильного виконання всіх ритуальних дій народи Америки створювали також ритуальні календарі, які не залежали від сонячного циклу. У мая й ацтеків були 260-денні календарі. Їх використовували жерці для чіткого виконання ритуалів, а також для астрології і пророкувань.

Український державний центр оцінювання якості освіти

3. ІМПЕРІЯ ІНКІВ

У 1911 р. професор Гайрам Бінгем високо в Андах знайшов дивне місто. Це була вціліла пам'ятка **Імперії інків** — *«втрачене місто інків»* Мачу-Пікчу. Насправді воно називалося Уайна-Пікчу — *«Нова вершина»*. Силою зброї та задобрюванням еліт інкам вдалося підкорити численні племена. Підкорені народи змушували жити за звичаями інків та вивчати мову кечуа.

Самі жителі — народ *кечуа* — називали свою країну «Землею чотирьох частин». Інками («Синами Сонця») називали представників правлячого роду імперії. Зі столиці імперії Куско виходили чотири дороги, якими можна було дістатися до кожної з чотирьох частин імперії. Дороги завжди утримували в чудовому стані. Колеса інки не знали.

Майстерні будівники інки, не знаючи заліза й сталі, цементу, вміли так ретельно припасувати камені споруд, що їхні будівлі витримували численні землетруси.



Кіпу — вузликове письмо інків

Для збільшення сільськогосподарських площ інки вміло перетворювали гірські схили на тераси. Це дозволяло їм обробляти більше землі в Андах, ніж в наші часи.

Для передавання інформації інки користувалися особливим видом письма — *кіпу*. Це була складна система знаків, заплетених у вузлики, винайдена жителями Анд ще на початку III тис. до н. е. У такому «листі» значення має все: основа — нитка-підвіска, колір ниток, вузлики, петлі та їхня кількість. Щоб прочитати цю писемність, потрібно докласти чимало зусиль.

На жаль, значна частина пам'яток доколумбових цивілізацій Америки була втрачена. Проте і в Центральній Америці, і в сучасних країнах Південної Америки досі живуть нащадки давніх цивілізацій. Вони зберігають пам'ять про культуру своїх предків.



Інті-Раймі — свято Сонця — традиційна церемонія інків та інших індіанських народів Перу, Болівії та Еквадору (*сучасне фото*)

Український державний центр позашкільної освіти

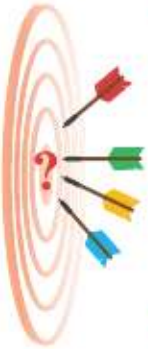
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Держави доколумбової Америки»**.



- Можу назвати народи, що заснували в Америці перші держави.
- Можу показати на карті шлях міграції первісних людей в Америку, місце існування держав мая, ацтеків, інків.
- Можу розповісти про господарське та суспільне життя народів доколумбової Америки.
- Можу описати пам'ятки культури мая, ацтеків, інків.



◈ Обговорюємо в групі

2. Зіставте розвиток доколумбових цивілізацій Америки з відомими вам державами Середньовіччя в Старому світі. Зробіть висновок щодо рівня розвитку народів Америки порівняно з іншими.

◈ Мислю творчо

3. Оберіть одну із архітектурних пам'яток доколумбової Америки і створіть малюнок-реконструкцію за представленим прикладом.



4. Відвідайте сайт Національного музею антропології в Мехіко. У розділі «Колекції» знайдіть матеріали різних культур і цивілізацій доколумбової Америки. Оберіть одну з них і створіть проєкт (*віртуальна екскурсія, лепбук, презентація тощо*) «Скарби доколумбових народів Америки». Представте свою роботу в класі.



Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

II тис. до н. е. — XVI ст.	цивілізація мая
XII–XVI ст.	імперія ацтеків
1438–1533 рр.	імперія інків

qr.orioncentr.com.ua/p8fmY

Національний музей антропології в м. Мехіко (*Мексика*)

Український освітянський портал «Оріон»

§ 14 УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 2 «СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЗА МЕЖАМИ ЄВРОПИ»

1. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Уявно з'єднайте ілюстрації з відповідними назвами народів, держав Середньовіччя. Прокоментуйте ілюстрації за планом:

1) що/хто зображено/зображені на ілюстраціях;

2) про які сфери життя середньовічних народів «розповідають» ілюстрації.









Китай

Індія

Японія

Хозарський каганат

Інки

Ацтеки

Мая

Монгольська імперія

Арабський халіфат











2. САМООЦІНЮВАННЯ

Перевірте себе — виконайте онлайн-тест.

qr.orioncentr.com.ua/lT1vx

Українська освітянська видавничий центр «Оріон»

РОЗДІЛ 3

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ СУСПІЛЬСТВО (V–XV ст.)

§ 15 ЛЮДИНА І ПРИРОДА В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ



Пригадайте/дізнайтеся значення слів історичної хмаринки. Що може бути причинами представлених у добірці явищ?

1. ЛЮДИНА І ПРИРОДА

Із стародавніх часів життя людей залежало від природи — клімату й ландшафту. Так було й за Середньовіччя.

На рівнинах поблизу водойм розвивалось землеробство, у більш посушливих степах — скотарство. На степових просторах особливу цінність для людей мали коні, які забезпечували їжею і можливостями пересування. У гірській місцевості пасли кіз та овець, вирощували виноград.

Фортеці й міста розташовувалися на пагорбах, поблизу водних джерел. Річки й озера були природними перепонами, які захищали від нападів ворогів.

ПОМІРКУЙМО!

Середньовічна людина вважала себе господарем природи, що може необмежено використовувати її багатства.

У період раннього Середньовіччя були в основному втрачені традиції землеробства античних часів. Господарство селянина, як правило, орієнтувалося на освоєння лісових ресурсів. За висловом французького історика Марка Блока, ліс супроводжував селянина *«від колиски до домовини». Що, на вашу думку, мав на увазі вчений?*

Змоделюйте життєві ситуації середньовічної людини, у яких їй потрібні були багатства лісу.



Випасання свиней у лісі
(*мініатюра братів Лімбургів, XV ст.*)

Українська версія друкується за виданням «Оріон»

Водночас водойми мали важливе значення для торгівлі — у Середні віки саме через річки й моря пролягали основні торговельні маршрути. Уздовж річок, озер, морів люди здавна займалися рибальством.

Кліматичні зміни протягом Середніх віків впливали на зміни в господарстві, способі життя людей та суспільні відносини.

Вплив кліматичних змін на господарство і населення Європи

Кліматичний період	V ст. — IX ст.	X ст. — XIII ст.	XIV ст. — XIX ст.
	Похолодання раннього Середньовіччя	**Середньовічний теплий період**	**Малий льодовиковий період**
Кліматичні зміни	Похолодання. Збільшення опадів. Зростання площі льодовиків. Часті повені	М'які зими. Потепління. Зменшення кількості стихійних погодних явищ	Зниження середньорічних температур (найнижчі за 2 тис. років). Зменшення чисельності опадів. Суворі сніжні зими. Установлення вічної мерзлоти в Ґренландії
Стан господарства	Загальний занепад землеробства	Піднесення землеробства. Розвиток виноградарства в північних районах Європи (Шотландія та ін.)	Криза сільського господарства та пошук ефективніших способів заробітку (торгівля, ремесло, мореплавство). Удосконалення одягу (використання ґудзиків, петель, плетіння білизни)
Вплив на людину/ суспільство	Частий голод. Зростання захворюваності, дитячої смертності. Епідемії. Зменшення чисельності населення. Посилення міграцій (Велике переселення народів)	Заснування постійних сіл. Розселення землеробських народів. Колонізація вікінгами північних районів (Ґренландія, Ісландія)	«Великий голод» першої половини XIV ст. Поширення епідемій (смерть унаслідок епідемії чуми 30 % населення Євразії). Посилення соціальних протиріч. Переслідування різних груп населення, яких звинувачували в бідах громад (полювання на відьом, євреїв та ін.)

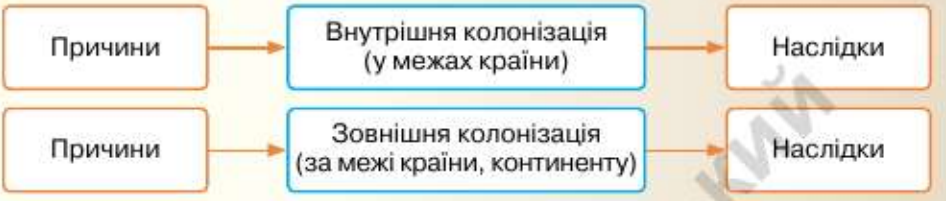
Визначте за змістом таблиці, чи могли негативні природні зміни стимулювати прогрес у розвитку суспільства. Наведіть приклади за таблицею.

Український освітянський державний Центр «Оріон»

2. ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ КОЛОНІЗАЦІЯ

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Опрацюйте навчальний текст на *с. 84–85*, з'ясуйте причини і наслідки колонізаційних процесів у Середні віки. За результатами роботи доповніть схему.



За доби Середньовіччя поступово кількість людей збільшилася, виникала потреба в освоєнні нових просторів для життя. Європейці розпочали ***колонізацію*** — освоєння нових земель.

Спочатку переважала **внутрішня колонізація** — люди шукали вільні землі на окраїнах європейських країн. Землевласники розуміли: освоєння нових земель зумовить приріст населення, адже тоді більше людей зможуть прогодуватися. Тому вони заохочували селян до обробітку цілинних земель, інколи навіть звільняючи їх на певний час від сплати податків.

Внутрішня колонізація XI–XIII ст. сприяла прогресу в сільськогосподарському виробництві. Були винайдені нові знаряддя праці, зростання врожаїв дало змогу забути жахливі голодні роки. Життя людей поліпшувалося, тож чисельність населення стрімко зростала і на початок XIV ст. досягла 75 млн осіб (наприкінці X ст. було лише 38 млн).

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Розгляньте фрагменти середньовічного календаря. Розташуйте їх у хронологічному порядку виконання сільськогосподарських робіт. Виконайте дослідження ілюстрацій як історичного джерела (*скористайтеся пам'яткою на с. 207*).





Український державний видавничий центр «Освіта»

З часом зменшення площ вільної землі в Європі спонукало людей до пошуку її поза межами своєї країни (**зовнішня колонізація**). Для захоплення нових просторів вони часто використовували військову силу.

Після Великого переселення народів, яке було проявом зовнішньої колонізації, середньовічну Європу охопили кілька хвиль нових переселень.

Уже відомі нам вікінги здійснювали рейди й колонізацію в Ісландію, Ґренландію, Британію та інші райони Європи.

Однією зі спроб воєнної колонізації були хрестові походи, під час яких християнські війська здійснювали військові походи на Близький Схід та Піренейський півострів. Про ці війни ви дізнаєтеся в наступних параграфах цього підручника.

У X–XIV ст. тривали завойовницькі походи («натиск на Схід») німецьких князів на землі полабських слов'ян і балтів, які проживали за річкою Ельба та на узбережжі Балтійського моря. Приводом до агресії на малозаселені землі слов'ян і балтів було те, що вони були язичниками. Німецькі князі і єпископи будували тут укріплені фортеці й організовували переселення селян із Німеччини, Нідерландів, Фландрії. Переселенці отримували пільги та землю, натомість зобов'язувалися підтримувати графа та сплачувати певний податок. ***Унаслідок зовнішньої колонізації розширювалися межі впливу європейської цивілізації, християнської церкви та контакти європейців з іншими народами.***



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Зо́внішня колоніза́ція — заснування поселень за межами своєї країни, що відбувається, як правило, за допомогою війни, насильницьких методів.

Вну́трішня колоніза́ція — заселення і господарське освоєння людьми вільних земель своєї країни.

3. «ЧОРНА СМЕРТЬ»

На розвиток середньовічного суспільства суттєво впливали хвороби, що часто переростали в **епідемії**. У середині XIV ст. в Європі вибухнула епідемія страшної хвороби — **чуми**, яка охопила весь континент. «Чорна смерть» мала катастрофічні наслідки в Європі — тут загинуло до половини усього населення.

Епідемія значно вплинула на духовне й культурне життя середньовічного суспільства. Дехто вирішив, що «чорна смерть» — це Божа кара людству. З'явилися *флагеланти* — люди, які шмагали себе батогом на знак каяття за свої і чужі гріхи. Натомість інші люди поринали в розваги і втіхи.



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Фрагмент фільму «Чума: як "чорна смерть" винищила сотні мільйонів людей» (*АТ «ТРК ЛЮКС» 2019. 24TV. UA. Авторка: Софія Трощук. Дизайн: Андрій Венгер. Продюсер: Юра Гаврищак*). Тривалість 02 хв 45 с.
qr.orioncentr.com.ua/H1r22

Уважно перегляньте фрагмент відеофільму та дайте відповіді на запитання.
1. З якої країни поширилася чума в XIV ст.? Чому вона розпочалася саме в торговельних центрах Європи та інших регіонах?
2. Як пояснювали причину епідемії в середньовічному суспільстві?
3. Що ви дізналися про кількість жертв «чорної смерті» в Європі?
4. На кого покладали провину за епідемію і які дії застосовували щодо них?
5. Які уроки, зокрема моральні, могло винести людство з епідемії XIV ст.?

Водночас значне зменшення кількості людей внаслідок епідемії спонукало до ширшого використання механізмів і пришвидшило технічний прогрес. Влада міст почала ретельніше стежити за чистотою громадського простору. Самі люди більше значення надавали гігієні. У зв'язку з дефіцитом робочої сили, бажанням утримати селян від переселення до іншого феодала землевласники зменшували повинності для селян та розширювали їхні права.

Серед жертв забобонів опинилися євреї (юдеї). Вони вели закритий спосіб життя в громадах і мали дещо вищий рівень розвитку навичок гігієни, що визначала релігійна традиція. Через це рівень смертності у юдеїв був меншим, ніж у інших спільнот, а це слугувало «аргументом» у покладанні провини за епідемію на євреїв. Попри походження християнства від юдаїзму, християнські священники звинувачували євреїв у багатьох гріхах і спрямовували проти них вірян. Європу вразили єврейські погроми, а часом євреїв масово страчували.

Погроми призвели, зокрема, до масової міграції євреїв з Німеччини до польських земель. Король Польщі Казимир III дозволив оселитися у країні євреям і ще до епідемії гарантував їм майнові права та безпеку.

Каранти́н — заходи для запобігання поширенню інфекційних хвороб — вперше запроваджувалися в XIV ст. Кораблі, які прибували до Венеції з місць, уражених чумою, повинні були відстояти на якорі 40 днів (італійською — quaranta giorni).

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Людина і природа в Середньовіччі»**.



- Можу пояснити, як природа впливала на спосіб життя людей у Середні віки.
- Можу назвати приклади внутрішньої та зовнішньої колонізації у Середні віки.
- Можу назвати причини і наслідки середньовічних міграцій.
- Можу на прикладі епідемії чуми розповісти про вплив хвороб на розвиток людства.



2. Перевірте, як ви зрозуміли матеріал, виконавши онлайн-вправу.

«Внутрішня і зовнішня колонізація»
qr.orioncentr.com.ua/e0ZTj

◈ Обговорюємо в групі

3. Обговоріть у класі наслідки колонізаційних процесів доби Середньовіччя. Визначте, які з них були позитивними, а які — ні.

◈ Мислю творчо

4. Проаналізуйте середньовічну мініатюру як історичне джерело (*скористайтеся пам'яткою на с. 207*). Порівняйте мініатюру та сучасне фото. Знайдіть спільний елемент.



Церква Сент-Шапель у Парижі (*сучасне фото*)



Жнива (*мініатюра братів Лімбургів, XV ст.*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 16 СВІТОГЛЯД СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЛЮДИНИ

1. Як ви розумієте поняття «*світогляд*»?
2. Назвіть особливості релігійного світогляду, наукового світогляду.

1. ПАНУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ

Християнська віра була настільки поширеною в Європі, що іноді історики називають Середньовіччя «*епохою віри*». Більшість людей були неписьменними, а церква — єдина установа, яка мала освічених людей і знання. Саме тому за порадою люди найчастіше зверталися до священників. Ті ж своїм авторитетом сприяли утвердженню релігійного світогляду.



Бог як архітектор світу (*бл. 1220–1230 рр., фронтиспис Біблії Моралізей*)

Священники переконували, що спасіння душі прийде до тих, хто слідує вченню церкви. Люди вірили: рай і пекло є реальними місцями. І те, потрапиш ти в рай чи пекло, залежало від того, як ти прожив своє життя на Землі. Для більшості звичайних людей життя було страшенно важким, і небесний рай здавався теплою та затишною нагородою за всі їхні страждання на землі.

ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Окрім розповідей священника про пекло, існували картини, статуї та вітражі, які нагадували людям, на що схоже пекло. Величезні картини смерті показували ангелів, які вітали людей на небесах, і дияволів, які тягнули нечестивців у пекло і катували їх.



Фреска із Церкви Святих Петра і Павла (*кінець XII ст., Саксонія, Англія*)

Які елементи релігійних уявлень відображені на цій фресці?

Розгляньте панорамне зображення цієї середньовічної церкви
qr.orioncentr.com.ua/Bcz1u

Майже кожна міська чи сільська громада мала церковну будівлю, у великих містах це був кафедральний собор. Церква була центром громадської активності. На відміну від сьогоднішніх днів, у ній було дуже шумно. Оскільки більшість людей жила в крихітних житлах, повних диму і тварин, то не дуже хотіла проводити вдома багато часу.

Роль церкви в житті середньовічної громади



Церква супроводжувала людину від народження до смерті. Релігія була настільки невід'ємною частиною повсякденного життя, що люди навіть промовляли певну кількість молитов, щоб визначити, скільки часу варити яйце.



СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

1. Прочитайте молитви. За що молилися люди?
2. Як у молитвах відображений світогляд людей?

Для друга перед подорожжю (молитва VIII ст.)

Боже, що завжди даруєш милість Свою тим, хто любить Тебе, і ніде не віддаляєшся від тих, хто служить Тобі; Спрямуй дорогу Твого раба у Твоїй волі, щоб, маючи Тебе за свого Покровителя і Провідника, він міг іти без спотикання стежками праведності через Ісуса Христа, нашого Господа. Амінь.

У час лиха (молитва XI ст.)

Боже, що вказуєш число зірок і називаєш їх усі іменами: зціли, молимось, упокорених серцем, і збери відкинутих, і збагати нас повнотою премудрості Твоєї; через Христа, Господа нашого. Амінь.

Щоденна молитва святого Франциска (XIII ст.)

Боже мій і все моє, хто ти, Господи найсолодший, Боже мій? А хто я, бідний черв'як, Твій раб? Найсвятіший Господи, я б любив Тебе! Наймиліший Господи, я б любив Тебе! Господи, Боже мій, віддаю Тобі все моє серце і тіло, і палко бажаю, якби я міг знати як, зробити більше для Твоєї любові. Амінь.

Український освітянський науково-методичний центр

2. СВІТ ФАНТАЗІЇ ТА СИМВОЛІВ

У Середньовіччі головним джерелом знань були релігійні тексти та їх перекази священниками. Їх зміст звичайним людям часто був незрозумілим. Тому у своїй уяві про світ вони дофантазовували те, що не могли пояснити розумом. У світогляді середньовічних людей поруч з реальним світом існували ще й уявні картини паралельних світів:

- ***фантастичні світи***, які відрізнялися від сучасного. Вони були магічними, містичними або населеними різними неіснуючими створіннями;
- ***магія*** була невід'ємною частиною життя. Люди та інші істоти наділялися магічними здібностями, а магічні об'єкти та заклинання могли впливати на події у світі;
- ***магічні істоти***, такі як ангели, демони, ельфи, тролі, дракони, гобліни, кентаври, існували поряд з людьми у реальному світі;
- ***надприродною силою*** могли наділятися герої для здійснення важливих подорожей через звичайні та магічні світи, де вони зустрічали різні виклики і потрапляли у пригоди;
- ***символізм*** був частиною життя, тому люди в усьому шукали натяк на те, що може означати певна подія чи явище.

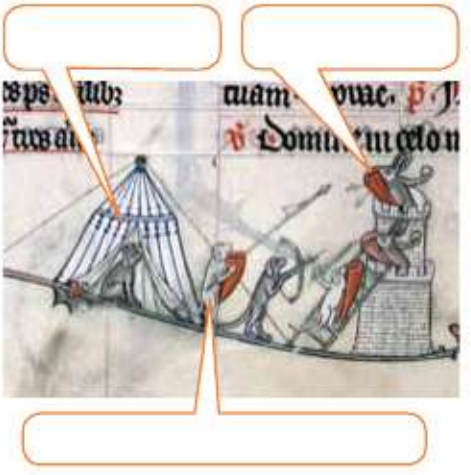


ПОМІРКУЙМО!

1. Розгляньте книжкові мініатюри. Поясніть, що в них є фантастичним. Чому ви так уважаєте?
2. Спробуйте озвучити зображене на мініатюрах, щоб вони перетворилися на історичний мем.



Легенда про ченця, який обожнював святого Петра, а ченця забрали дияволи (*бл. 1327 р., книжкова мініатюра*)



Штурм замку кохання (*бл. 1302–1304 рр., книжкова мініатюра*)

Український освітянський медіацентр «Оріон»

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Пам'ятки Середньовіччя часто мають потаємний, символічний зміст. До символіки вдавалися, щоб навчати, повідомити історію чи поширити релігійні вірування. Символи були тісно пов'язані з їх вживанням у релігійних текстах. Узгодженість у використанні та значенні символів допомагала людям без освіти «прочитати» об'єкт. Таким чином, у період відносної неписьменності в Середні віки ці символи можна було використовувати для візуальної передачі повідомлення.

Святих було легко впізнати за їхніми символами чи атрибутами. Так, чотири євангелісти мали свої емблеми: Матвій — крилата людина або ангел, Марк — крилатий лев, Лука — крилатий бик, Іван — орел.

Символи та якості апостолів мали своїм джерелом важливі епізоди з їхнього життя. Так, загальноприйнятими атрибутами святого Петра, який був рибалкою, були ключі від раю, човен, риба та півень. Півень символізував зречення Петра, бо як передбачив Ісус під час Таємної вечері, Петро зрікся його до того, як півень заспівав на світанку.

Мушля завжди була емблемою святого Якова, її лінії символізували маршрути, якими йшли паломники в собор Сантьяго-де-Компостела в Іспанії, де зберігалися мощі святого.



Сторінка з Келлської книги із символами чотирьох євангелістів (*бл. 800 р., Ірландія*)



Півень (*символ святого Петра*) — палиця або значок паломника (*XIV ст.*)

1. Чому за окремими святими були закріплені унікальні атрибути та символи?
2. Розгляньте зображення. Яких святих вони представляють? Поясніть свою думку.

3. УЯВЛЕННЯ ПРО ЧАС І ПРОСТІР

До *відліку часу* в Середні віки ставилися по-різному. Більшість людей не мали великої потреби точно знати, котра зараз година, і розділяли свій день відповідно до проходження сонця. Відлік часу був більш необхідним для чернечих спільнот, які дотримувалися Літургії годин — щоденного циклу спільної молитви, яка щодня вимагала збиратися разом у встановлені години. Зазвичай це було кожні три години, починаючи від опівночі.



Ченці-дзвонарі (*книжкова мініатюра 1158 р., Глосарій Соломоніс, Німеччина*)



ПОМІРКУЙМО!

1. Чому для повідомлення молитви ченці використовували дзвони, а не голос людини?
2. Розгляньте книжкову мініатюру. Яка особливість зображених на ній дзвонів?

Ченці стежили за часом різними засобами: звичкою за роки практики, водяними та сонячними годинниками, спостереженням за сонцем та зірками. Усі ці методи були не зовсім надійними, тому вівся пошук механізму відліку часу. В останні десятиліття XIII ст. експерименти з системами передач і вагами привели до винаходу пускового механізму і першого справді механічного годинника.

До середини XIV ст. більшість міст мали принаймні один годинник, зазвичай на ратуші. Новація дозволяла регулювати робочий час і впровадити ремісникам погодинну оплату праці. Так час став товаром.



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Годинники дуже швидко вдосконалювалися: ставали меншими та складнішими. Працюючи в 1320-х роках, абат Сент-Олбанса, учений і астроном Річард Воллінгфордський, побудував астрономічний годинник, який відображав рух сонця, місяця та зірок у реальному часі, передбачав затемнення, давав фазу місяця і вказував припливи та відпливи в Лондоні, а також міг показувати час і відбивати години. На виконання повного циклу обчислень знадобилося вісім з половиною років, і це була, безперечно, найскладніша машина, створена на той момент.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

У Середні віки застосовувалося кілька різних способів обліку часу, а обрана система залежала від регіону, культури і періоду історії. Основними системами літочислення були: від створення світу (зазвичай вважалося, що це відбулося близько 4000 років до н. е.), правління імператора Діоклетіана (від 284 р.), народження Ісуса Христа, переселення пророка Мухаммада із Мекки в Медину (622 р.).

За Середньовіччя люди вірили, що традиційне життя у традиційному часі буде змінено: Христос ось-ось повернеться, щоб виконати Божий суд, воскресити мертвих і встановити вічний порядок. Багато вчених, аскетів і проповідників робили спроби передбачити або обчислити дату пришестя. Проте більшість таких спроб завершилася невдало, але сприяла розвитку астрономічної науки та техніки.



ЗАГАДКА В ІСТОРІЇ

Ознайомтеся за допомогою відео з особливостями празького астрономічного годинника. Дізнайтеся з додаткових джерел, якими символами оздоблено механізм. Як у них відображено особливості світогляду середньовічних людей?

qr.orioncentr.com.ua/UfHDt



Празький астрономічний годинник — найстаріший годинник, який працює в наші дні (*1410 р., сучасне фото*)

1. Чому винахід механічного годинника є одним з найвидатніших досягнень середньовічного світу?
2. Розгляньте празький годинник. Поміркуйте, у чому полягає його складність.
3. Чому годинник можна вважати предком сучасних комп'ютерів?

У Середні віки *уявлення про простір* були відмінні від сучасних наукових уявлень. Переважала геоцентрична модель, в якій Земля вважалася центром Всесвіту, і над нею рухалися небесні тіла, такі як Сонце, Місяць і планети.

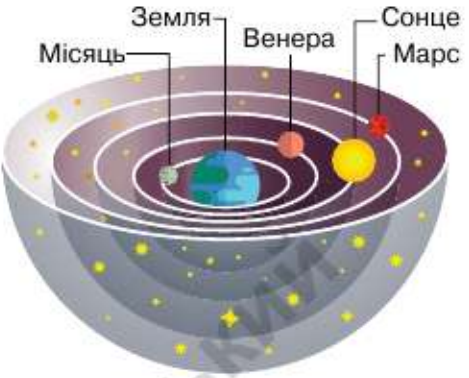


Т-уявний світ (*XII ст., мініатюра з Етимології*)

Українська освітянська видавничо-консультаційний центр



ПОМІРКУЙМО!
Розгляньте середньовічну модель світу та модель Землі. Про що вони свідчать?



Геоцентрична модель світу (*сучасний малюнок*)

Обмеженість знань про світ призвела до того, що багато середньовічних карт були надзвичайно простими. Вони зазвичай включали тільки Європу, Близький Схід та частину Північної Африки.

Як бачимо, світогляд середньовічної людини був істотно зумовленим релігійним світоглядом і рівнем знань людей про світ.



ПОМІРКУЙМО!
Деякі середньовічні карти містили міфічні елементи, такі як чудовиська, міфічні острови або дивні створіння, які відображали наївні уявлення того часу.

1. Розгляньте Генуезьку карту. Які території на ній показані точно, а які ні? Чому?
2. Спробуйте знайти на карті міфічних істот. Чому вони зображені саме там?



Генуезька карта (*1457 р.*)

Український освітянський навчальний центр «Оріон»

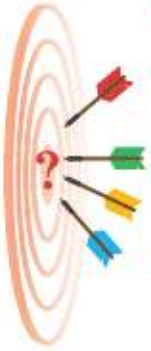
ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Світогляд середньовічної людини»**.



- Можу назвати ознаки панування релігійного світогляду в середньовічному суспільстві.
- Можу пояснити роль символів у житті середньовічного суспільства.
- Можу розповісти про увлення про час і простір у Середні віки.
- Можу пояснити причини обмеженості світогляду середньовічної людини.



◈ Обговорюємо в групі

2. Чому в основі середньовічного світогляду були релігійні вірування?
3. Чому у Середні віки приділяли значну увагу символам?
4. Чи розвивався в Середні віки науковий світогляд?
5. Як світ середньовічних фантазій та символів впливає на наше сьогодення?
6. Які уявлення про світ могли скластися у середньовічних народів поза Європою?

◈ Мислю творчо

7. Дослідіть середньовічну мініатюру як історичне джерело (*за пам'яткою на с. 207*). Який зміст, на вашу думку, вкладав автор в мініатюру? Висловіть припущення, за що могла молитися жінка доби Середньовіччя.



Христос веде хрестоносців у битву, деталь Апокаліпсису, з коментарем (*«Апокаліпсис королеви Марії», початок XIV ст.*)

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 17 СТАНИ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

1. Пригадайте значення понять «соціальна структура суспільства», «соціальна верства». 2. Чому соціальну структуру суспільства здебільшого зображають у вигляді піраміди?

1. СТАНИ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Дізнайтеся з тексту про соціальну структуру середньовічного суспільства. Проаналізуйте інфографіку «Суспільство середньовічної Європи» (*с. 97*): визначте, якими образами на ній відображені представники станів середньовічного суспільства; висловіть припущення, чому міське населення художники «поселили» в окремій башточці; визначте, чи були однорідними стани середньовічного суспільств, які елементи інфографіки про це свідчать? Об'єднайтеся в творчі групи і напишіть сенкани (*пам'ятка на с. 207*), у яких буде розкрито роль кожної з верств у суспільстві.

Середньовічне суспільство традиційно поділялося на три **суспільні стани**. Першим станом вважалося ***духівництво***. Усі світські феодали належали до другого стану — ***рицарства***. Духівництво і рицарство мали певні привілеї, були звільнені від сплати податків королю. Решта населення (ремісники, купці, селяни) належала до ***третього стану***.

СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Граф Етьєн де Фужер про три стани (XII ст.)

Священника уділ — за всіх молитися.
А рицаря — на полі бою битися
І славою в борні покритися.
Обов'язок селян — трудитися.

Визначте, які обов'язки передбачала належність до певного стану.

Межі між станами не були чіткими. Рицар міг дати чернечу обітницю (бути бідним, покірним і ніколи не одружуватися), тоді він ставав рицарем-ченцем. За сприятливих обставин син купця, здобувши вищу освіту, міг потрапити до двору короля як його радник, а згодом отримати графський титул.

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Суспільний стан — велика група людей з однаковими правами й обов'язками, які передаються у спадок.

Український освітній портал «Оріон»

СУСПІЛЬСТВО СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ



2. ЖИТТЯ ФЕОДАЛІВ

Представники різних станів середньовічного суспільства жили по-різному. У стані рицарів склалася особлива система відносин — **васалітет**. Феодали ділилися на *сеньйорів* і *васалів*. Заможний феодал віддавав частину своїх земель разом із селянами дрібним феодалам як винагороду (**феод**) за службу. Власник землі вважався сеньйором (старшим) щодо цих феодалів, а феодали, що одержували від нього землі, були його васалами (підданими). Однак існувало правило, за яким васал підпорядковувався лише своєму сеньйору: «*Васал мого васала не мій васал*».

Сеньйора і васала пов'язувала угода про взаємні права й обов'язки. Васал зобов'язувався надавати сеньйору військову та грошову допомогу, брати участь у суді й нарадах сюзерена тощо. Сеньйор у свою чергу присягав підтримувати й боронити васала.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Фео́д — земля (іноді посада, прибутки), яку одержував васал від сеньйора за службу; феод передавався у спадок за умови продовження служби.

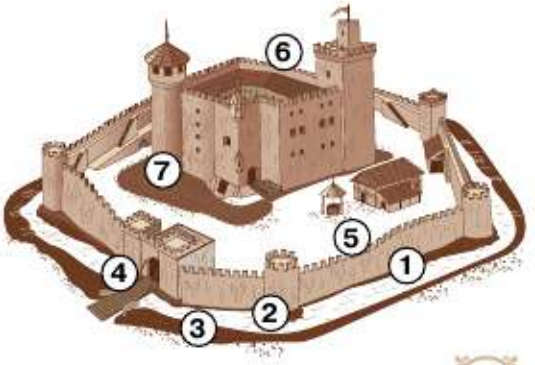
Феодалі́зм (від лат. feodum — *маєток*) — суспільні відносини часів Середньовіччя із системою прав і обов'язків різних станів, які ґрунтувалися на земельній власності.

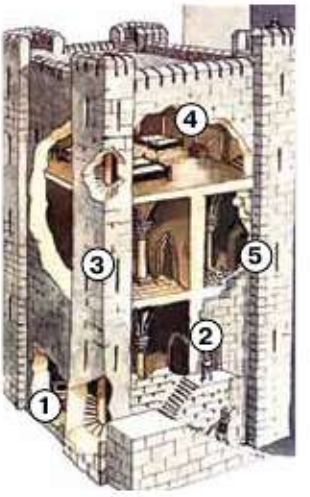
Васалітéт — у Середні віки система взаємних прав і обов'язків феодалів, особистої залежності одних феодалів (васалів) від інших (сеньйорів).

Феодали жили в маєтках, отриманих за службу від сеньйорів.

У центрі маєтку стояв замок феодала. Він був його житлом і фортецею для захисту від завойовників не лише для феодала, а й для його підданих.

Будова замку: 1 — оборонний мур; 2 — вежа; 3 — рів із водою; 4 — ворота; 5 — внутрішній двір; 6 — донжон; 7 — житлові приміщення





Донжон. Типова схема внутрішнього облаштування: 1 — склад, колодязь, в'язниця; 2 — каплиця і кімната вартових; 3 — велика зала; 4 — спальня; 5 — кімнати

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ПОМІРКУЙМО!
Уявіть себе середньовічним феодалом. Де ви збудували б замок та як зробили б його неприступним для ворогів?

Життя рицарів було пов'язане з військовою справою, тому вони постійно удосконалювали свою військову майстерність. У Середньовіччі були вироблені особливі правила рицарської честі: шукати подвигів, боротися з ворогами християнської віри, захищати слабих і скривджених, особливо вдів і сиріт. Важливою рицарською традицією було проведення ***рицарських турнірів***. Ці змагання влаштовували королі та знатні феодали. Сеньйори (часто король), судді та знатні жінки сиділи на трибунах. Прості люди товпилися за дерев'яним бар'єром навколо арени.

Спеціальні оповісники — *герольди* — оголошували імена рицарів, що ставали до бою. Переможець одержував у нагороду коня і спорядження супротивника.

Турніри поширили моду на використання рицарями свого родового знака — ***герба***, на якому розташовувався короткий вислів — *девіз*. Їх зображали на щитах, плащах, шоломах, знаменах і навіть на попонах (покривалах) для коней. Так рицарі засвідчували свою належність до знатного роду.



Король Рене виїжджає на турнір (*мініатюра поетичного опису турніру в Сомюре, Франція, 1470–1480 рр.*)

До рицарської культури Середньовіччя можна доторкнутися і в сучасній Україні. Перегляньте відеосюжет про фестиваль «Середньовічний Лучеськ» у м. Луцьк (тривалість 03 хв 48 с)

qr.orioncentr.com.ua/TG56t

ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Герби в Середньовіччі розроблялися з метою розпізнавання власників та їхньої власності. Вивченням, використанням і розпізнаванням гербів займається наука геральдика.

Один із прикладів можна побачити на гобелені нижче. Лелека тут є алегорією весни, але він також використовувався як символ праведності через здатність лелеки вбивати змій (знак зла). Єдиноріг тут є символом приреченого на смерть Христа, а шляхетний і хоробрий лев підкреслює характер родини.



Гобелен з гербами Роже де Бофора, Тюренна і Коммінга (*1350–1375 рр.*)

1. Як герби використовуються у наш час?
2. Розгляньте гобелен. Які елементи, крім лелек, єдинорогів і левів, на ньому зображені, що вони, на вашу думку, символізували?

3. ЖИТТЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ СЕЛЯН

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

На основі опрацювання історичного документа і тексту укладіть перелік «10 відмінностей між життям середньовічних селян і рицарів».

На початку X ст. значна частина земель у Західній Європі належала феодалам. На своїх землях феодали розбудовували маєтки — великі господарства, які обслуговувалися залежними селянами.

У центрі маєтку розташовувалось обгороджене панське подвір'я. Тут розміщувалися будинок феодала або його управителя, комори для зберігання зерна й інших продуктів, стайня, хлів, пташник і псарня. Часто феодал мав свій сад і город.

Український видавничий центр «Оріон»

Селяни об'єднувалися в ***сільські громади***, які залежали від феодалів. Громада відала господарськими справами. Для того щоб усі селяни мали однакові умови для господарювання, вона виділяла кожному селянину рівноцінні за якістю ґрунту ділянки землі — наділи. Селяни на зібранні спільно вирішували, коли розпочинати жнива, де і що сіяти. Кожний селянин міг користуватися луками, лісами, водоймами.

Господарство феодального маєтку було натуральним. Селяни забезпечували себе, свого пана, його родину, слуг і гостей продуктами сільського господарства, ремісничими виробами. Таким чином, ***усе необхідне для життя селян і феодалів вироблялося в їхньому господарстві.***



Оранка: селяни обробляють свої земельні наділи (*мініатюра XV ст.*)

СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Повинності селян

Вульфард — людина залежна, дружина ж у нього — вільна, її звуть Ермоарою, у них троє дітей. Має ця людина одну ділянку землі, що складається з ріллі, виноградника та лугу. Він має сплачувати військовий збір за те, що пасе свою худобу на монастирському лузі, ще три міри й одне порося. За свою землю він зобов'язаний орати на панському полі. Повинен збирати хліб у полі, рубати для пана ліс, возити хліб і ліс на панський двір, працювати на цьому дворі скільки накажуть. Крім цього, він повинен давати панові щороку три курки, 15 яєць. Якщо йому накажуть везти вино, він зобов'язаний це виконати... І на лузі накосити сіна.

1. Визначте основні повинності селянина.
2. Що спільного й відмінного в становищі залежного селянина і раба часів Стародавнього Риму?

Поступово склад третього стану змінювався. З розвитком міст і торгівлі вагому частку в стані «тих, хто працює» стали також займати ремісники, купці та інші жителі міст і сіл, які заробляли собі на життя працею.

4. ДІТИ В СЕРЕДНІ ВІКИ

На жаль, яким було життя дітей у Середньовіччі, відомо небагато. У писемних джерелах тих часів про дітей майже не згадується. Дитинство в той час не сприймалося як особливий період життя. У рицарському стані хлопчика вже змалку готували бути воїном. Його навчали їздити верхи, володіти зброєю. З 14 років після урочистого вручення меча до 21 року юнак був зброєносцем феодала.

Доньки феодалів виховувались під наглядом матерів. Їх навчали читання й письма. Часто дівчат віддавали на виховання до монастирів. Там вони вивчали латину, читали Біблію, знайомилися з правилами ведення домашнього господарства. Дівчата часто перебували у монастирі до заміжжя.



Зброєносець (*мініатюра Манесського кодексу, XIV ст.*)

У селянських дітей було інше дитинство. Років з шести їх залучали до роботи по господарству. У вісім-десять років хлопці пасли кіз, овець, працювали в полі. Дівчата порались у хатніх справах, допомагали доглядати молодших братів і сестер. Заможні родини могли собі дозволити відправити сина учнем у майстерню. Це давало шанс досягти непоганих статків і статусу. Дівчата такої можливості не мали. Гільдії ремісників не приймали до себе жінок.



МУДРІСТЬ ВІКІВ

Німецький проповідник XIII ст. Бертольд Ратісбон висловив свою думку щодо виховання дітей: «*Дитина подібна до казанка, який стоїть на вогнищі. Якщо таку посудину переповнити їжею та дарунками, то юшка з неї витече і загасить полум'я життя*».

Розтлумачте вислів проповідника. Поміркуйте, чи актуальна думка Ратісбона щодо виховання дітей у наш час.



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Про життя дітей за доби Середньовіччя розповідають історичні джерела. Розгляньте на *с. 103* ілюстрації і дайте відповіді на запитання.

1. До яких видів історичних джерел належить кожна з пам'яток?
2. Яку інформацію про життя дітей у Середньовіччі «розповідають» зображені пам'ятки? У чому їхня цінність як історичних джерел?

Українська освітня платформа «Освіторія»

Святе сімейство з ангелами (*картина невідомого нижньорейнського художника, 1410 р.*)





Дерев'яні мечі, луки й арбалети (*з Історико-археологічного музею в м. Ельблонґ, Національного музею в м. Щецин, Археологічного музею в м. Гданськ, Польща, XIII–XVI ст.*)



Середньовічна іграшка-рицар, метал (*з експозиції Лондонського історичного музею, бл. 1300 р.*)



Мініатюра з книги «Шість віків володіння людиною речами» Бартоломея Англікуса (*XIII ст.*)



Фігурка коника, дерево (*з експозиції Історико-археологічного музею в м. Ельблонґ. Польща, XIV–XV ст.*)

Український освітній портал

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Стани середньовічного суспільства»**.



- Можу назвати стани середньовічного суспільства.
- Можу пояснити, чим відрізнялося становище різних станів середньовічного суспільства.
- Можу схарактеризувати побут і спосіб життя рицарства, духовенства, селянства.
- Можу довести, що структура середньовічного суспільства зазнавала змін.



◈ Обговорюємо в групі

2. Обговоріть у класі результати роботи над таблицею «10 відмінностей між життям середньовічних селян і рицарів».

3. Поміркуйте, чи взаємовигідним було існування трьох станів середньовічного суспільства. Обґрунтуйте свою думку.

◈ Мислю творчо

4. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся імена легендарних середньовічних рицарів і підготуйте презентацію про їхні подвиги.

5. Проаналізуйте мініатюри як історичне джерело (*пам'ятка на с. 207*). Дізнайтеся з додаткових джерел, хто така Христина Пізанська. Підготуйте творчу презентацію життєвого шляху цієї жінки.



Виготовлення сиру (*мініатюра XIV ст.*)



Христина Пізанська зачитує написане чоловікам (*мініатюра початку XV ст.*)

Український освітянський видавничий центр

§ 18 СЕРЕДНЬОВІЧНЕ МІСТО ТА ЙОГО МЕШКАНЦІ

1. Пригадайте, де і коли виникли найдавніші міста. Якою була доля міст Західної Римської імперії після завоювання їх варварськими племенами?
2. Кого в Давньому Римі називали патриціями і плебеями?

1. СЕРЕДНЬОВІЧНЕ МІСТО ЯК СПІЛЬНОТА ВІЛЬНИХ ГРОМАДЯН

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Прочитайте історію розвитку середньовічних міст і заповніть схему.



Появі нових і відродженню старих (на місці античних) міст Західної Європи у X–XI ст. сприяв розвиток господарства. Зросло виробництво зерна, розвивалися садівництво, виноградарство. Виник надлишок сільськогосподарських продуктів, які можна було обміняти на ремісничі вироби. Майстерність сільських ремісників зростала. Для збуту своєї продукції ремісники, залишаючи села, оселялися на перехресті важливих шляхів, біля великих замків, бродів, мостів, перевалів. Поступово ці поселення перетворювались на міста.

Вулиці міст були вузькими, як щілини. Ширина головних вулиць становила 7–8 м, а звичайних — 2,5–3 м, — на довжину рицарського списа. Найвужча вулиця у світі розташована в німецькому місті Ройтлінген і має назву Шпроєрхофштрассе. Її найбільша ширина — 50 см, а найвужча частина не перевищує 31 см.

Єдиним просторим місцем у місті була ринкова площа. Тут стояли міські ваги, фонтан. На ній споруджували ***ратушу*** — будинок міської ради. Зверху її увінчувала вежа з годинником. Його сполошний дзвін міг сповіщати про лихо, пожежу, напад

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

ворога. У ратуші розташовувалися міська скарбниця, в'язниця і збройова майстерня.



УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

Дізнайтеся, у яких українських містах, що мають середньовічну історію, центральна площа має назву «Площа Ринок» або «Ратушна площа».



Ратуша у м. Кежмарок, *Словаччина* (*сучасне фото*)



Ратуша у м. Кам'янець-Подільський, *Україна* (*сучасне фото*)

Міста змінювали спосіб життя людей епохи Середньовіччя.

Містяни відрізнялися від селян не лише заняттями. Вони інакше дивилися на світ, були енергійнішими, покладалися здебільшого на власні сили, значно більше знали про довколишній світ, цікавилися новинами. Городяни завжди поспішали, цінували час. Не випадково, що перший годинник виник у місті. Мешканці міст прагнули до успіху, намагалися розбагатіти, примножити те, що їм діставалося у спадок. Поступово такі мешканці сформували міську знать. Їх називали ***патриціями***.

Чорнороби, поденники та жебраки становили міську бідноту, яку називали ***плебеями***.

Повноправних мешканців міст називали ***бюргерами***.

Важливим наслідком боротьби міст із сеньйорами була особиста незалежність городян. Якщо залежному селянинові, що втік від свого пана, вдавалося прожити в місті один рік і один день, він ставав вільною людиною. Недарма в Середні віки з'явилось прислів'я: «*Міське повітря робить вільним*».

Саме в містах поступово формувалося розуміння важливості людських прав і свобод, без яких сьогодні не можна уявити життя в розвинених демократичних країнах світу.

У XII–XIII ст. боротьба міст проти сеньйорів велася у всіх країнах Західної Європи. Одні міста в результаті повстань і трива-

лих війн добивалися незалежності, інші — відкуповувалися від сеньйора. Але багато міст терпіли утиски й грабежі феодалів: сплачували оброк, штрафи, мито.

Здобувши незалежність, городяни створювали органи самоврядування — **міські комуни**, які брали у свої руки управління справами міста. На чолі міста стояла міська рада, яку вибирали городяни. Голову міської ради у Франції і Англії називали *мером*, а в Німеччині — *бургомістром*.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Міська́ комýна (франц. commune, від лат. communis — *загальний*) — у середньовічній Західній Європі це громада міста, що домоглася від феодалів права на міське самоврядування.

2. РЕМІСНИКИ. ВИНИКНЕННЯ ЦЕХІВ

Більшість населення міст становили ***ремісники***, які відігравали важливу роль у міському житті. Вони виготовляли вироби на замовлення або на продаж.

Майстерня ремісника розміщувалася на першому поверсі його будинку. Головним працівником у ній був *ремісник–майстер* — власник майстерні, інструментів, устаткування. Майстерня слугувала і за крамницю, у якій продавали виготовлені вироби.

Допомагали майстрові *учні* та *підмайстри*. Учні виконували підсобні роботи і таким чином протягом двох-восьми років навчалися ремеслу. Фах батька-ремісника часто успадковував син, який змалку трудився поруч із ним. *Підмайстром* називали робітника, який оволодів ремеслом. За свою працю він одержував заробітну платню, жив у будинку майстра. Зібравши потрібну суму грошей, підмайстер міг відкрити власну майстерню і стати майстром. Але для цього на власні кошти мав виготовити *шедевр* — найкращий зразок виробу. Це означало — успішно скласти іспит.

Майстри намагалися захистити себе від конкуренції сільських ремісників. Лише спільно вони могли протистояти утискам феодалів. Отже, у ремісників було багато спільних інтересів. Тому майстри-ремісники певного фаху, що жили в одному місті, об'єднувались у спілки — **цехи**.

На загальних зборах майстри ухвалювали *статут* — правила, обов'язкові для всіх членів цеху. Згідно з ним усі майстри повинні були виготовляти речі за певним зразком, мати визначену кількість верстатів, учнів і підмайстрів; заборонялось переманювати замовників і покупців. Правила цеху ухвалювали для того, щоб одні ремісники не збагачувалися більше, ніж інші.

Українсько-польський освітянський інформаційний центр

ПОМІРКУЙМО!

1. Дізнайтеся, що в наш час називають *шедевром*. Чи однакове значення слова нині і в добу Середньовіччя?
2. Яку інформацію про життя людей у Середні віки «розповідають» середньовічні мініатюри?



Ткалі



Зброярі

Тривалий час цехи сприяли розвитку ремесел. Виникали нові ремісничі спеціальності, нові цехи. У XIII ст. у Парижі, наприклад, було 100 цехів, а в XIV ст. — 350.

Однак цехи почали перешкоджати переходу підмайстрів у майстри. Тому підмайстри об'єднувалися у спілки — *братства* для боротьби з майстрами.

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Цех — спілка майстрів однієї спеціальності.

СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Із статуту цеху паризьких ткачів

- Кожний паризький ткач вовни може мати у своєму будинку два широкі верстати й один вузький.
- Кожний ткач вовни у своєму домі може мати не більш як одного учня. Але не менше ніж на чотири роки служби.
- Усі сукна мають бути з вовни і однаково доброякісні ззовні й усередині.
- Ніхто з цеху не повинен починати роботу до сходу сонця під загрозою штрафу.

Уявіть себе ремісником, поміркуйте, які правила цеху вам би сподобалися, а які — ні. Свою думку обґрунтуйте.

Український освітній видавничий центр «Оріон»

3. ТОРГІВЛЯ І ГІЛЬДІЇ. ПОЯВА БАНКІВ



ПОМІРКУЙМО!
Чому середньовічні міста називали центрами ремесла і торгівлі?

Становлення ремісничої справи разом із натуральним господарством дали поштовх розвитку ***товарного господарства***, за якого вироби виготовляли на продаж й обмінювали за допомогою грошей. Місто було центром торгівлі, яка відбувалася здебільшого на ринках.

У добу Середньовіччя торгівля була небезпечною, але вигідною справою. Купці часто ставали жертвами грабунків. За проїзд володіннями феодала, за користування мостами і переправами купцям доводилося платити.

Щоб захиститися від розбійників і допомогти один одному, купці об'єднувалися у спілки — **гільдії**.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!
Гільдія (нім. gilde — *об'єднання*) — об'єднання купців для захисту своїх інтересів або цехових привілеїв.

Розвивалася торгівля зі Сходом. Купці плавали Середземним морем до Сирії і Єгипту, Чорним морем — до берегів Криму і Кавказу. Тут європейці скуповували в східних купців предмети розкоші, а також різноманітні прянощі. Особливо прибутковою була торгівля спеціями і прянощами, що поліпшували смак страв і допомагали тривалому зберіганню продуктів. Їх цінували на вагу золота.

Вигідні торговельні шляхи на Схід захопили купці з італійських міст — Венеції та Генуї. Важливий торговельний шлях пролягав Північним і Балтійським морями. Центром північної торгівлі було м. Брюгге.

Щоб витіснити конкурентів із торгівлі на Північному і Балтійському морях, купці понад 70 німецьких міст у XIV ст. об'єдналися в **Ганзу** (у перекладі з німецької — *союз*). Цей союз очолювало місто Любек.

Найбільш жвавими місцями продажу товарів були *ярмарки* — щорічні торги, у яких брали участь купці з різних країн. У XIII ст. найвідомішими були ярмарки у графстві Шампань на північному сході Франції. Вони тривали майже рік.

На ярмарках між рядами купецьких крамниць стояли столики, за якими сиділи *міняйли* — спеціалісти з грошових справ.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Міняйли за встановлену плату обмінювали купцям їхні гроші на ті, що приймали на ярмарку.

У міняйл поступово накопичувалося багато грошей. Вони почали давати їх у борг під високі відсотки. Боржникові доводилося віддавати в півтора-два рази більше від отриманої суми. Так міняйли ставали ***лихварями***. Із міняйл і лихварів вийшли перші ***банкіри*** — власники банків. Банк (у перекладі з італійської означає: «ряд», «конторський стіл») — це місце збереження великих сум грошей.



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Найдавнішим у світі є італійський банк у м. Сієна — Monte dei Paschi di Siena. Заснований 1472 р., він діє досі. У ньому найменш забезпечені верстви населення міста-держави Сієна могли отримати дешеві позики.



Будівля найдавнішого банку в м. Сієна (*сучасне фото*)

4. ЖИТЛО ТА ПОБУТ

У містах із XIII ст. споруджували вузькі кам'яні дво- або чотириповерхові будинки. Це було пов'язано з обмеженістю міської території. Саме в таких будинках жила переважна більшість городян. На першому поверсі розташовувалися крамниці чи майстерні, що виходили на вулицю, і зала або кімната для праці й відпочинку. Спальні були на другому поверсі.

Будинки міської знаті вирізнялися розміром, розкішним оздобленням. Під час їхнього спорудження повторювали архітектуру феодального замку.

За Середньовіччя своєрідним було ставлення до гігієни. Туалетів не було навіть у палацах, відходи через вікна викидали на ву-

лицю, де збиралися сморідні калюжі. Вважалося, що вмивання і миття тіла шкодять здоров'ю. У Франції, щоб усунути неприємний запах немитого тіла, були винайдені парфуми зі стійким ароматом.

Засклені вікна робили лише в будинках знаті, бо скло було нечувано дорогим. Склодуви видували скляні кулі, надрізали їх і розгортали в диски, які вставляли в рами. Тому вікна мали багато ґраток. Бідні люди затуляли віконні отвори звичайними дошками, тканиною або хутром.

У будинках постійно панувала темрява. Свічки використовували лише в помешканнях великих феодалів, церквах і монастирях, оскільки віск був дуже дорогим.

Меблів у будинках селян і бідних городян було небагато: скриня, грубий дерев'яний стіл, лави, колиска. Із кухонних предметів — кілька видів казанів.

У будинках заможних городян і феодалів меблі були вишукані: столи різних розмірів, виготовлені з дерева, каменю або металу; лавки або табурети для сидіння; скрині для одягу, білизни; шафи для дорогого посуду. Почали розрізняти столовий і кухонний посуд. Найпрестижнішим вважалося мати гарне й зручне ліжко.

З XII ст. для опалювання кімнат у міських будинках і замках феодалів почали ставити каміни. Утім, камін давав небагато тепла, тому ліжка часто мали будову шафи. Становище змінилося на краще з появою в XIV ст. кахельних печей.



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Опишіть зразки середньовічних меблів.
2. Якими вміннями мали володіти середньовічні майстри для виготовлення таких меблів?











Меблі в будинках заможних людей

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Середньовічне місто та його мешканці»**.



- Можу пояснити, яку роль відігравали міста за доби Середньовіччя.
- Можу схарактеризувати структуру міського населення в Середньовіччі.
- Можу визначити відмінності у світогляді жителів міст порівняно з селянами.
- Можу розповісти про формування міського самоврядування в середньовічних містах.



2. Перевірте, як ви засвоїли матеріал, виконавши онлайн-вправи.

«Ремесло і цехи»
qr.orioncentr.com.ua/vTRCD

«Виникнення міст. Міські комуни»
qr.orioncentr.com.ua/EJx13

◈ Обговорюємо в групі

3. Роздивіться емблеми німецьких середньовічних гільдій. Спробуйте визначити, які професії вони представляли.



◈ Мислю творчо

4. На основі відео «Берген, XIV ст.» підготуйте та проведіть віртуальну екскурсію середньовічним містом для однокласників/однокласниць.

5. Складіть розповідь про життя в середньовічному місті від імені ремісника-майстра, купця, міняйла, члена міської ради.

Відео «Берген, XIV ст.» (тривалість 04 хв 40 с)
qr.orioncentr.com.ua/5EVQf

Український освітянський державний центр

§ 19 СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ В СЕРЕДНІ ВІКИ

1. Що таке соціальні конфлікти? 2. Які соціальні конфлікти були у часи стародавнього світу? 3. Які суперечності між соціальними станами середньовічного суспільства могли призвести до соціальних конфліктів?

1. ПРАВО ФЕОДАЛІВ НА ОПІР КОРОЛІВСЬКІЙ ВЛАДІ

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Опрацюйте матеріали *с. 113–115* та дайте відповіді на запитання.

1. Чому ідея взаємної вірності й обов'язків феодалів сприяла розвитку європейського права?
2. Чому королю складно було боротися проти сваволі феодалів?

Феодальна спільнота Середньовіччя мала чіткі правила взаємин. Король як власник земель королівства за військову службу надавав феодалам феоди та привілеї, захищав їх від зовнішніх загроз. Своєю чергою великі феодали в обмін за службу могли надавати у користування частину своїх земель іншим феодалам.

ПОМІРКУЙМО!

1. Розгляньте мініатюру. Які факти можна за нею встановити?
2. Почитайте взаємні присяги короля і його васала. Що ви додали б до них?
3. Чому присягу давали і васал, і сюзерен?
4. Яка роль феодалів і королів у феодальній системі?

Я, як сюзерен, в обмін на твою вірність надаю тобі землі та обіцяю захищати і підтримувати тебе та твої права.



Я, як васал, клянуся вірністю та послухом перед моїм сюзереном. Готовий надавати військову службу та підтримку у всіх справах, що стосуються твоєї влади в обмін на земельні володіння та захист у часи небезпеки.

Клятва васала (*мініатюра невідомого автора, бл. 1300–1320 рр., Франція*)

Таким чином, взаємини між королями та феодалами зумовлювалися конфліктами за обсяг влади, повинностей та прав.

Своє право на опір королівській владі феодали виправдовували, спираючись на порушення умов угоди васалітету.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

СУПЕРЕЧНОСТІ У ВЗАЄМИНАХ ЧЛЕНІВ РИЦАРСЬКОГО СТАНУ

Король

Одноосібне правління у власних інтересах обмеження автономії феодалів	Збільшення податків та інших повинностей	Зменшення земельних володінь васала чи їх відбирання
Обмеження влади сюзерена, бажання впливати на політику країни у власних інтересах	Зменшення податків та інших повинностей	Збільшення своїх володінь та отримання права вільно ними розпоряджатися

Васали короля

Феодали намагалися задіяти різні способи для обмеження влади короля. Як засіб тиску вони використовували свою вірність. На наданих землях феодали намагалися встановити свій контроль над людьми і вимагали передусім вірності собі. Для цього вони створювали власну систему управління та суди. Феодали формували власні війська та мали військову силу, яка дозволяла їм протистояти тиску короля. Феодали могли укладати між собою угоди, об'єднавшись проти короля. Якщо король не дослухався, то його феодали могли проти нього повстати і змусити до поступок. У деяких державах досягнуті компроміси закріплювалися в документах.

ОБМЕЖЕННЯ ВЛАДИ КОРОЛІВ

Держава/Король	Назва документа	Поступки феодалам
Англія (Іоанн Безземельний)	**Велика хартія вольностей** (1215 р.)	• Погодження податків з радою баронів • Заборона королю втручатися в церковні вибори • Право баронів на повстання проти короля у разі порушення угоди
Угорщина (Андраш II)	**«Золота булла»** (1222 р.)	• Звільнення феодалів і духовенства від податків • Надання права судочинства феодалам • Обмеження військової служби межами володінь короля • Право на повстання проти короля
Священна Римська імперія (Карл IV Люксембурзький)	**«Золота булла»** (1358 р.)	• Право феодалів карбувати власні монети • Обрання німецького імператора сімома великими феодалами

Українська електронна версія видавничий центр «Основа»

1. Що спільного в документах різних країн (*див. таблицю на с. 114*)?
2. Як прийняття цих документів впливало на королівську владу?
3. Чому право феодалів на опір королівській владі було важливим досягненням середньовічної епохи?

2. МІСЬКІ ПОВСТАННЯ



ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Об'єднайтеся в групи і опрацюйте тексти «Міські повстання» і «Селянські війни». Визначте причини, що спонукали міщан і селян до повстань, форми боротьби, до яких вони вдавалися, якими були результати і наслідки боротьби. Визначте спільне й відмінне в історії боротьби селян і міщан за права.

У середньовічному місті також були соціальні суперечності у відносинах з центральною владою країни, феодалами, між містянами. Наприкінці X – у XIII ст. Європою прокотилася хвиля повстань міщан проти влади феодалів з вимогою отримання самоуправління, а згодом у самих містах розпочалися внутрішні конфлікти.

Річ у тім, що не всі міщани мали доступ до управління містом. Заможні міщани мали більше впливу на прийняття рішень, оскільки часто доступ до посад чи участі у виборах був обмежений наявністю мінімального майна. Тому бідні верстви населення, які становили значну частину міщан, зазвичай були виключені з участі в управлінні чи прийнятті важливих рішень. Проте бідні міщани усвідомлювали свою значущість в економічному житті міста, тому в різний спосіб боролися за свої права.

СУПЕРЕЧНОСТІ У ВЗАЄМИНАХ ЗАМОЖНОГО І БІДНОГО МІЩАНСТВА

Заможні міщани

Збереження влади у руках заможних міщан	Низька оплата праці найманих робітників	Рівномірний розподіл податків
↕	↕	↕
Доступ до влади всіх міщан	Збільшення оплати праці найманих робітників, поліпшення умов праці	Встановлення податків залежно від прибутків

Бідні міщани

Український освітній видавничий центр «Оріон»

Форми боротьби міщан за права:

- підтримка своїх на виборах до міської ради;
- об'єднання в спілки, які захищали інтереси своїх членів, встановлювали правила праці, могли вести переговори з міським урядом для захисту прав робітників;
- підготовка письмових звернень до урядових службовців або міських рад з вимогою змін у законах або політиці, що впливала на їхнє життя;
- звернення до міського або королівського судів;
- долучення до акцій протесту та відмова працювати;
- міські повстання.

Найбільш жорстокими конфліктами в місті були *міські повстання*, коли бідні міщани збройно виступали проти влади заможних. Приклади таких повстань — повстання Чомпі (1378–1382 рр. у Флоренції) та Гентське повстання білих шаперонів (1382 р.).

Боротьба міщан за свої права становила частину процесу формування громадянського суспільства. Міщани розуміли, що вплив на владу гарантував роботу влади в інтересах громадян міста.

3. СЕЛЯНСЬКІ ВІЙНИ

У Середні віки найбільші соціальні конфлікти відбувалися між феодалами й селянами, які становили більшість населення. Суть відносин ґрунтувалася на тому, що земля та влада на ній належали феодалам, а селяни за користування землею мусили нести повинності.

СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ ФЕОДАЛАМИ ТА СЕЛЯНАМИ



Український освітній видавничий центр (Оріон)

ПОМІРКУЙМО!
Довкола яких питань здебільшого точилися конфлікти в середньовічному суспільстві?

Оскільки феодали були військовим станом, вони мали важелі примусу селян до покори. За непокору селян могли покарати:

- грошовими чи натуральними (майном) штрафами;
- збільшенням податків, а також плати за використання землі, відробітків;
- позбавленням прав на використання землі;
- фізичною карою: побиття, катування або відрубування рук, ніг чи інших частин тіла;
- ув'язненням.

Селяни по-різному чинили цьому опір:

- зверталися до судів старших феодалів;
- працювали недбало, погіршували якість чи кількість виробленої продукції;
- псували майно феодалів;
- втікали або мігрували до інших місць, де шукали ліпші умови життя;
- убивали феодала та його родину;
- починали селянські бунти, повстання та війни.

ПОМІРКУЙМО!
1. Розгляньте гравюру. Як гравер зобразив селян? Чому?
2. Чим для селян загрожувало позбавлення прав на використання землі?
3. Коли звернення селян до суду старшого феодала могло бути ефективним?
4. У які місця селяни могли втікати у пошуку ліпших умов життя?



Селяни здають оброк
(*гравюра, XV ст.*)

Найжорстокішими конфліктами між селянами й феодалами були **селянські війни**, коли десятки тисяч селян озброювалися та розпочинали збройні дії проти військ феодалів. Прикладами таких повстань були Жакерія 1358 р. у Франції та повстання Вота Тайлера 1381 р. в Англії.

Київський освітянський правничий центр «Оріон»



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Селя́нська війна́ — масові збройні селянські виступи проти феодальних повинностей, обмежень і нерівності.



СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Хроніки Жана де Венетто про причини Жакерії

У цьому [1358] році виноградники — джерела цілющої вологи, що веселить серце людини, — не оброблялися; поля не засівалися й не орались; бики й вівці не ходили по пасовищах; церкви й будинки <...> усюди були охоплені всепоглинаючим полум'ям або становили купи руїн, які ще диміли... Найрозпачливіша бідність панувала всюди, особливо між селянами, оскільки сеньйори сповнювали їх страждань, відбираючи в них майно та їхнє вбоге життя. Хоча кількість худоби, що залишилася, — великої та дрібної — була мізерною, сеньйори все-таки вимагали платежів за кожну голову, по десять солідів за бика, по чотири або п'ять — за вівцю. І все-таки вони майже не обтяжували себе турботами про захист своїх васалів від набігів і нападів ворогів...

Як історичне джерело показує причини невдоволення селян?

Бували випадки, що становище селянства було настільки скрутним, що до повстань масово долучалися навіть жінки. Існує версія, що жінки відіграли ключову роль у повстанні Вота Тайлера. Йоганна Ферроур була лідеркою, яка очолила повстанців із Кенту в поході на Лондон. Історичні записи свідчать, що участь у повстанні тільки з цього графства брали 70 жінок.

Одну жінку-лідерку звинуватили в тому, що вона підштовхнула групу до нападу на в'язницю в Мейдстоні в графстві Кент, а іншу — у тому, що повстанці пограбували кілька маєтків, через що слуги були надто налякані, щоб повернутися.

Не варто дивуватися, що до повстання долучилися жінки. Подушний податок 1380 р. стягувався з усіх дорослих: чоловіків і жінок.

Король зупинив повстання, пообіцявши реформи, але не дотримав свого слова. Натомість повсталих покарали. Кріпацтво не було ліквідовано, але його правила послабилися. Подушний податок, проти якого виступали повсталі, не впроваджувався жодним урядом Англії аж до кінця XX ст.



ПОМІРКУЙМО!

1. Поміркуйте, що спонукало жінок підтримувати повстання.
2. Чому, незважаючи на поразку повстання, у житті селян відбулися зміни на краще?

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Соціальні конфлікти в Середні віки»**.



- Можу пояснити поняття «*соціальний конфлікт*».
- Можу назвати приклади соціальних конфліктів доби Середньовіччя.
- Можу визначити причини, форми та наслідки соціальних конфліктів доби Середньовіччя.
- Можу проаналізувати одну із груп соціальних конфліктів за визначеним планом.



◈ Обговорюємо в групі

2. Які важливі уроки для розвитку суспільства можна винести із взаємин феодалів і короля?

3. Чому, попри намагання придушити соціальні виступи збройним шляхом, влада приймала рішення, що полегшували становище міщан, селян?

4. Уявіть себе радниками/радницями середньовічного короля. Запропонуйте йому способи запобігання та подолання соціальних конфліктів.

◈ Мислю творчо

5. У середньовічній Англії виникла легенда про Робіна Гуда, ватажка лісових розбійників, який боровся за справедливість — грабував багатих рицарів і священників і віддавав здобич біднякам. Підготуйте коротку виставу про Робіна Гуда, його сподвижників і сподвижниць. Покажіть у ній мотиви, що рухали легендарним героєм.

6. Проаналізуйте ілюстрацію як історичне джерело (*пам'ятка на с. 207*). Про які історичні факти вона свідчить?



Наглядач керує кріпаками. (*ілюстрація із Псалтиря цариці Марії, Англія, XIV ст.*)

Український державний центр освіти

§ 20

УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 3 «СЕРЕДНЬОВІЧНЕ СУСПІЛЬСТВО (V–XV ст.)»

1. ІСТОРИЧНИЙ ЛАБІРИНТ

Пройдіть стежкою історичного лабіринту й дайте відповіді на запитання.



2. ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Розгляньте середньовічні мініатюри та визначте, які епізоди із життя середньовічного суспільства вони ілюструють. Дайте назву кожному з малюнків. Об'єднайтеся в групи і проаналізуйте ілюстрації як історичне джерело.







3. САМООЦІНЮВАННЯ

Перевірте себе — виконайте онлайн-тест.

qr.orioncentr.com.ua/h1Frd

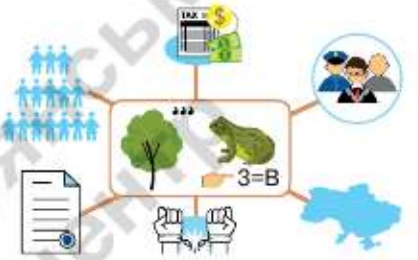
Український освітянський портал «Оріон» Інформаційний центр

РОЗДІЛ 4

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ В X–XV ст.

§ 21 ЕТАПИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В СЕРЕДНІ ВІКИ

Розгадайте ребус і дізнайтеся, назву якої форми організації суспільства закодовано. За допомогою зображень-підказок пригадайте ознаки цієї форми та розтлумачте значення кожної з цих ознак у житті суспільства.



1. ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ МОНАРХІЧНОЇ ВЛАДИ

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Прочитайте текст та дайте відповіді на запитання:

1. Чому владу перших королів називали «владою сили»?
2. Яке місце у феодальній ієрархії посідали король та імператор? Хто з них міг бути васалом, а хто — ні?
3. Яку роль у встановленні імператорської влади відігравав Папа Римський?
4. За якою ознакою Папа Римський дискримінував правительку Імперії ромеїв Ірину, відмовивши їй в імператорському титулі?

У період раннього Середньовіччя було створено особливу модель державного устрою, відому як **ранньофеодальна монархія**. На чолі середньовічного суспільства стояли монархи — королі і королеви. Перші королі з'явилися як військові ватажки племені. Згодом влада короля поширилася на все населення території, яку контролювало королівське військо. Крім військової влади, король мав законодавчу, виконавчу та судову владу.

За статусом король завжди був нижчим від імператора, навіть якщо його королівство не входило до складу імперії. Річ у тім, що європейські середньовічні держави постали на уламках Римської імперії. Тому, на думку середньовічних християн, імперія вважалася неподільною, а її імператор був наділений

Український освітянський видавничий центр «ОРІОН»

владою над усіма християнами світу. Після падіння Західної Римської імперії єдиною Римською імперією лишилася Імперія ромеїв (Візантія). Це визнавали Папа Римський та нові європейські християнські королівства.



Імператриця Ірина та імператор Карл (*гравюра, 1474 р.*)

Ситуація змінилася в 797 р., коли імператор Костянтин VI був скинутий, осліплений і змінений на троні своєю матір'ю, імператрицею Іриною. Замість того щоб визнати Ірину імператрицею, Папа Лев III у 800 р. проголосив короля франків Карла Великого також імператором римлян.

Хоча згодом обидві сторони поступилися та між собою визнали імператорський титул, вони ніколи не називали одне одного «римськими». Імператора Священної Римської імперії візантійці називали «імператором (або королем) франків». «Король Німеччини» та західні джерела часто візантійського імператора називали «імператором греків» або «імператором Константинополя».



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Після падіння Константинополя у 1453 р. османський султан Мехмед II заявив про свою імператорську гідність як «Кайзер-і-Рум» (Цезар Римської імперії). Так султан виявив претензії на всесвітнє панування. У 1533 р. Священна Римська імперія визнала султана імператором. Проте імператори Священної Римської імперії не визнавалися імператорами аж до 1606 р.

1. Який імператор, на вашу думку, мав більше прав на титул «Римський»?
2. Поміркуйте, чому падіння Імперії ромеїв не припинило суперечку за титул імператора.
3. Чи правильним, на вашу думку, є судження, що жінки були позбавлені можливості впливати на політику за доби Середньовіччя? Доберіть у підручнику історичні факти, що підтверджують чи спростовують це судження.

Християни вірили в те, що Бог дав королям право правити. Ця віра ґрунтувалася на римських і християнських традиціях обожнювання імператора та зосередження в його руках всієї повноти влади. Саме тому королі проголошували себе представниками Бога на Землі. При цьому ***монархи раннього середньовіччя вважалися не володарями територій, а правителями свого народу***.

ПОМІРКУЙМО!

1. Що могли відчувати королі як представники Бога на Землі?
2. Ознайомтеся з титулами королів Середньовіччя. Спробуйте пояснити, що означали складові титулів.

Титули середньовічних монархів

- Ірина, великий василевс і автократор римлян.
- Карл Пречистий Август, коронований Богом, великий миролюбний імператор, який керує Римською імперією, з милості Божої, король франків і лангобардів.
- Оттон, августійший імператор римлян і франків.
- Симеон, імператор болгар і римлян.
- Мануїл, благодаттю Христа Бога, вірний василевс і самодержець римлян, Палеолог, назавжди «Август».

ПОМІРКУЙМО!

1. Поміркуйте, якими були очікування суспільства від правителя.
2. Розгляньте ілюстрацію. Які атрибути на ній символізують королівську владу?
3. Які органи влади в сучасній Україні виконують державні функції, якими був наділений середньовічний король?

Я — головний законодавець

Видаю укази і закони, що регулюють оподаткування, воєнну справу, правосуддя та інші сфери життя суспільства.

Я — верховний суддя

Призначаю суддів та втручаюся у судові процеси. Моє слово вирішальне у судових спорах.



Я — головний управлінець

Керую дипломатією. Призначаю службовців для управління державою.

Я — верховний головнокомандувач

Формую військові частини, призначаю військових командирів і веду воєнні операції.

Генріх IV, Імператор Священної Римської імперії
(*за мотивами середньовічної мініатюри*)

УКРАЇНСЬКИЙ ОСВІТЯНСЬКИЙ ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР «ОРІОН»

2. ЕТАП РОЗДРОБЛЕНОСТІ — ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, ОСОБЛИВОСТІ У РІЗНИХ РЕГІОНАХ

Феодальна система часто призводила до **політичної роздробленості**. Найбільшого розвитку це явище досягло у IX–XII ст.

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!
Політична роздробленість доби Середньовіччя — це термін, яким низка істориків позначає процеси формування і розпаду середньовічних держав.

До ослаблення королівської влади в середньовічній Європі та політичної роздробленості призвели такі причини:

- розпад імперії Карла Великого та слабкість Імперії ромеїв, що підривали віру в єдиного християнського правителя;
- втручання Папи Римського у політичне життя, що підривало віру в божественність влади імператорів і королів;
- традиція розподілу земель держави між усіма синами монарха;
- надання королем земель своїм васалам, що зменшувало авторитет короля та множило вплив великих феодалів;
- великі феодали не потребували королівської опіки і були здатні самостійно вирішувати свої проблеми;
- постійні міжусобні війни між феодалами за території, владу і ресурси, що призводили до додаткового роздроблення і розпаду централізованої влади;
- натуральне господарство задовольняло потреби регіонів і не сприяло економічному, господарському об'єднанню земель;
- міські центри збільшували свій вплив на сільські регіони, що призводило до зменшення ролі центральної влади.

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!
Міжусо́бна війна́ — війна, яка відбувається між ворожими групами в одній країні чи спільноті.

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Чи подібними були причини роздробленості Русі?
2. Назвіть причини, які могли приводити до міжусобних воєн.
3. Розгляньте мініатюру про міжусобну війну. Які факти можна встановити за її допомогою?



Битва при Фонтенуа (*бл. 1274 р., Великі хроніки Франції*)

У політичному вимірі роздробленість породила багато дрібних володінь. Це призвело до постійних конфліктів та війн між феодалами. Роздробленість ускладнювала економічний розвиток: поділ територій та введення на них різних мит і податків створювали перешкоди для торгівлі й виробництва. Водночас роздробленість породжувала різноманіття та сприйняття цього різноманіття. Вона сприяла формуванню різних національних ідентичностей і культурних особливостей. Різноманіття культур, мов і традицій дали поштовх формуванню унікальних національних спільнот і національних держав.



СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

«Життєпис короля Людовика Товстого» (XI–XII ст.)

Могутній і навіжений барон Ебль де Русі та його син Гіш розбазарювали майно поважної церкви Реймса та прилеглих до неї храмів. Вони віддалися нестримній і згубній тиранії. Його (барона) старанність у воєнній справі (а пихатість його була такою непомірною, що він пішов в Іспанію на чолі завеликої армії, яку годилося б мати лише королю) могла змагатися лише з його непомірною жадібністю, яка спонукала його до грабунків, безчинств і всіляких злочинів...

Політична роздробленість, боротьба між Папою та монархами за владу підривали віру людей у божественність влади монархів. Імператори та королі шукали іншого обґрунтування свого права на правління. Його було знайдено в римському праві, коли державу уявляли величезним господарством, право на яке давалося внаслідок завоювання, успадкування або виборів. Тож у XII ст. ***королі стали правителями не лише людей, а й територій***.

Політична роздробленість мала свої особливості в різних частинах Європи. У Західній Європі, зокрема Франції та Англії, феодальні структури були більш централізовані. Місцевим королям вдавалося обмежувати вплив місцевих феодалів. У Східній Європі, особливо на теренах Русі-України, роздробленість проявлялася у появі великої кількості окремих незалежних князівств. Південна Європа, зокрема Італія, також відзначилася великою різноманітністю державних утворень. Тут існувала сильна конкуренція між різними містами-державами.

3. УТВОРЕННЯ ЦЕНТРАЛІЗОВАНИХ СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ МОНАРХІЙ

Політична роздробленість хвилювала не лише королів, а й більшість їхніх підданих. Феодальні війни, митні бар'єри,

різноманіття законодавства завдавали шкоди всім, тож ідея об'єднання на чолі з королем знаходила відгук у представників усіх станів.

СТАВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВ ДО ІДЕЇ ПОДОЛАННЯ РОЗДРОБЛЕНОСТІ



1. Визначте за схемою, хто в середньовічних державах був зацікавлений у подоланні політичної роздробленості, а хто — ні.
2. На кого спиралися монархи у процесі об'єднання країн?

СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Тома Аквінський про правління монархів (XIII ст.)

Поясніть думку Томи Аквінського.

Якщо доводиться вибирати одну з двох небезпек, слід вибирати ту, яка принесе менше лиха. Від монархії, якщо вона (навіть) перетвориться в тиранію, буде менше лиха, ніж від правління багатьох вельмож, якщо це правління спотвориться.

При королі була рада великих феодалів та єпископів. Монархи розширили цю інституцію, залучивши до неї представників рицарства та міщан. Так утворилися ***станово-представницькі органи***, які представляли інтереси різних станів суспільства. На Піренейському півострові їх називали ***кортесами***; в Англії — ***парламентом***; у Франції та Нідерландах — ***Генеральними штатами***; а в Польщі чи Священній Римській імперії — ***сеймами***.

Український освітянський Видавничий Центр «Оріон»

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Парла́мент (корте́си, сейм) — представницький орган влади, переважно вищий державний законодавчий орган. «Парламент» — узагальнена назва представницьких і законодавчих органів влади.

Спираючись на парламент, королі змогли обмежити великих феодалів і відновити владу над країною. Проте ціною цього було обмеження влади короля. Поширилося правило, за яким монарх міг приймати рішення тільки через узгодження з представниками свого королівства. Отже, монархи були змушені поважати традиційний порядок і присягалися його дотримуватися. Натомість їхні піддані складали присягу вірності та покори. Так постала **станово-представницька монархія**.

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Ста́ново-представни́цька мона́рхія — централізована держава, у якій влада монарха спиралася на станово-представницький орган.

Централізація потребувала змін управління. З'явилися спеціалізовані установи на чолі з королівськими професійними службовцями. Управлінням провінцій, податками, військом і судами тепер займалися різні служби. Монарх міг платити службовцям, оскільки йому справно платили податки. Він також мав постійну професійну армію. Саме королівська французька армія середини XV ст. стала вирішальним чинником для перемоги у Столітній війні.

Зміцнення влади королів давало можливість спробувати розширити свої володіння. Цим пояснюються агресивна політика Англії щодо Вельсу та Шотландії, поступове поглинання королями Франції великих феодальних володінь, а в Іспанії — об'єднання дрібних держав у два великі політичні блоки: Кастилію та Арагон.



Генеральні штати Франції
(*книжкова мініатюра, XV ст.*)

Розгляньте середньовічну мініатюру. Як зображений король? Чому художник зобразив короля саме так?

Українська освітянська видавничий центр «Оріон»

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Етапи державотворення в Середні віки»**.



- Можу пояснити поняття «*міжусобна війна*», «*політична роздробленість*», «*станово-представницька монархія*», «*парламент*», «*кортеси*».
- Можу визначити причини та наслідки політичної роздробленості в Середньовіччі.
- Можу пояснити, як змінювалися повноваження монарха в Середні віки.
- Можу пояснити причини формування станово-представницької монархії.









2. Перевірте, як ви зрозуміли матеріал — виконайте онлайн-вправу.

qr.orioncentr.com.ua/X4szU

◈ Обговорюємо в групі

3. Назвіть етапи розвитку державотворення в Середні віки. Що впливало на зміну влади королів?

4. Як становлення станово-представницької монархії сприяло розвиткові демократичних традицій у Європі?

5. На кого спиралися королі у часи станово-представницьких монархій?

6. Чи сприяло зміцнення влади королів установленню миру? Чому?

◈ Мислю творчо

7. У чому відмінність між правителем людей та правителем людей і територій? На основі історії політичної роздробленості було вигадано настільні ігри. Поміркуйте, ролі та цілі гравців/гравчинь мають бути в таких іграх? Придумайте сценарій рольової гри «Король та його піддані в середньовічній державі».

Настільна гра «Феод»



Український освітянський ВІРТУАЛЬНИЙ ЦЕНТР «Оріон»

§ 22 ДЕРЖАВИ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ТИПУ



Який вислів закодовано на щиті? Коли і за яких обставин сформувалося таке правило? Дайте визначення понять: «*монарх*», «*васал*», «*сеньйор*».

1. КОРОЛІВСЬКА ВЛАДА ТА ОБ'ЄДНАННЯ ФРАНЦІЇ ПРОТЯГОМ X–XV ст.

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Працюючи з текстом підручника, визначте, до яких кроків вдавалися європейські королі для зміцнення своєї влади.

Наприкінці X ст. великі землевласники Франції обрали королем графа паризького Гуго Капета (987–996 рр.), який заснував династію Капетингів.

Починаючи з XII ст., коли бурхливо розвивалася торгівля, значно зросли грошові доходи Капетингів. Їм вдалося підпорядкувати собі всіх великих феодальних сеньйорів королівського домену. Капетинги почали збирати землі довкола Парижа.



Гуго Капет
(*портрет із серії «Королі Франції», XIX ст.*)

УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

19 травня 1051 р. у соборі Реймса **Анна**, наймолодша дочка київського князя Ярослава Мудрого, вийшла заміж за короля Франції Генріха I Капета і невдовзі тут же коронувалася на престол Франції.

Як королева, Анна супроводжувала чоловіка під час поїздок країною, опікувалася церквами і монастирями, була членом королівської ради. Багато документів тієї доби містять її особистий підпис або згадку про неї на королівських указах з формулюванням: «*Зі згоди моєї дружини Анни*» чи «*У присутності королеви Анни*».

Доньку Ярослава Мудрого, що прославила Україну на всю Європу, називають прабабцею 30 французьких королів.



Пам'ятник Анні Ярославні в заснованому нею абатстві Святого Венсана у Франції

Зміцненню королівської влади сприяли також реформи короля Луї IX Святого (1226–1270 рр.). Впровадження єдиної монети по всій країні слугувало розвитку торгівлі. Усі судові справи розглядалися в цей час тільки в платному королівському суді. Королю вдалося зупинити феодальні міжусобиці.

Прагнення короля Філіппа IV Красивого (1285–1314 рр.) зміцнити королівську владу в галузі збору податків призвело до конфлікту з Папою Римським, однак король переміг. У **1302 р.** Філіпп IV, щоб заручитися підтримкою представників різних станів суспільства в боротьбі проти Папи Боніфація VIII, уперше скликав **Генеральні штати**. До них входили представники духівництва, світської знаті й заможних городян.



ПОМІРКУЙМО!

1. Що означало включення представників різних станів до Генеральних штатів?
2. Які цілі переслідував Філіпп IV, залучаючи до участі у Генеральних штатах представників різних верств суспільства?

Розбіжності в поглядах представників різних станів щодо вирішення питань послаблювали вплив Генеральних штатів на державні справи, і цим часто користувався король. Як правило, духівництво та світська знать виступали спільно, даючи два голоси проти одного голосу заможних городян, тому третій стан («ті, що працюють») часто не мав переваги під час голосування.

Отже, на початку XIV ст. у Франції виникла станово-представницька монархія.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Генера́льні шта́ти — вища дорадча представницька рада у Франції в 1302–1789 рр., що скликалася королем для вирішення важливих державних питань. На відміну від англійського парламенту, Генеральні штати не мали законодавчої влади.

На заваді об'єднанню Франції стояло суперництво з Англією. Конфлікт між країнами посилювали територіальні й економічні суперечки. Ще у XII ст. англійські королі внаслідок династичних шлюбів отримали великі області в Центральній і Південно-Західній Франції.

Ще однією причиною конфлікту між Францією і Англією була промислово розвинута Фландрія, боротьбу якої проти французьких королів підтримувала англійська монархія.

Українська освітянська видавничий центр «Оберіг»

Приводом до війни стала суперечка щодо прав на французький престол після смерті Філіппа IV Красивого між французьким та англійським королями.

Унаслідок цих суперечностей між Англією та Францією розгорілася **Столітня війна**.



Луї IX Святий (*мініатюра Толедської Біблії, XIII ст.*)

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Столі́тня війна́ — війна між Англією і Францією, що тривала з перервами понад 100 років (1337–1453 рр.)

Тривалий час у Столітній війні французи зазнавали поразок. Ситуація змінилася, коли на історичній арені з'явилася смілива дівчина **Жанна д'Арк**. Натхненні її прикладом і героїзмом французькі війська перейшли в наступ. Переломним моментом стало визволення Орлеана у 1429 р., після якого Жанна дістала прізвисько «Орлеанська діва». Щоправда, невдовзі Жанна потрапила в полон і за звинуваченнями у чаклунстві була страчена у травні 1430 р.



Жанна д'Арк — Орлеанська діва (*середньовічна ілюстрація*)

Столітня війна завершилася остаточним розгромом англійських військ у битві при Кастильйоні у 1453 р.

Попри значні збитки та руйнування внаслідок Столітньої війни у Франції зміцніла королівська влада. У другій половині XV ст. територіальне об'єднання Франції завершив король Луї XI Розсудливий на прізвисько «Всесвітній павук» (1461–1483 р.). Король дбав про розвиток господарства, науки і мистецтва. Проте за 22 роки правління він лише один раз скликав Генеральні штати. Це свідчило про зміцнення влади короля.



Луї XI Розсудливий (*зображення XV ст.*)

2. РОЗВИТОК АНГЛІЇ в X–XV ст.

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Опрацюйте навчальний текст. Визначте причини протистояння монархів і суспільства в Англії. Яких успіхів вдалося досягти англійському суспільству в боротьбі проти зловживань монархів своєю владою?

УКРАЇНСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ЛІЦЕЙ ІМЕНІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Розвиток Англії в XI–XV ст. був позначений протистоянням між королями, які прагнули зміцнення своєї влади, та підданими.

У 1066 р. унаслідок битви під Гастингсом Англія була підкорена вихідцями з Нормандії (область на північному заході Франції). Перший король з нормандців **Вільгельм I Завойовник** взяв курс на зміцнення королівської влади.

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЛЬГЕЛЬМА ЗАВОЙОВНИКА

- Придушення повстань місцевих жителів. Будівництво укріплень і замків
- Вилучення земель в англо-саксонської знаті та проголошення їх королівськими заповідниками
- Проголошення рицарів і баронів васалами короля. Лише в короля було право мати васалів
- «Книга Страшного суду» — перепис усіх жителів країни

Поміркуйте та поясніть, як заходи Вільгельма I сприяли зміцненню центральної королівської влади в Англії.

За наступників Вільгельма I Англійське королівство поступово розширювало свої володіння, претендуючи внаслідок династичних зв'язків на частину французьких земель і на сусідню Ірландію.

Зміцненню королівської влади сприяло впровадження за Генріха II Плантагенета (1154–1189 рр.) суду присяжних. Королівський контроль над судочинством обмежував владу феодалів і сприяв поповненню скарбниці.

Щоб бути незалежним від феодалів, Генріх II створив найману військо. Для його утримання було встановлено військовий податок («щитові гроші»), сплативши який рицарі звільнялися від військової служби. Однак остаточно подолати опір феодалів королю Генріху II не вдалося.

Спроба короля Іоанна Безземельного (1166–1216 рр.) збільшити податки та «щитові гроші» призвела до повстання баронів проти нього. Баронів підтримали рицарі, городяни і частина вільних селян. У травні **1215 р.** король змушений був пристати на їхні вимоги й підписав **Велику хартію вольностей**, яка обмежувала владу короля.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Ха́ртія (від лат. charta — *папір, грамота*) — документ, який відображає вимоги певних груп людей.

Велика хартія вольностей (англійською — *Magna Carta*, або *Big Mag*) забороняла королю втручатися в церковні вибори. Ні «щитові гроші», ні інші платежі васалів він не міг тепер стягувати без згоди «загальної ради королівства», до якої належали барони.



Сучасна карикатура на Велику хартію вольностей

Найважливішою в Хартії була стаття 39, яка фактично ***захищала особисті та майнові права людини***. Тоді таким правом могли користуватися лише барони. Усім вільним було обіцяно захист від сваволі королівських чиновників. Хартія підтвердила вже існуючі права Лондона й інших міст.

СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Велика хартія вольностей (1215 р.)

Стаття 39. Жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або вигнана, або якимось [іншим] способом знедолена, і ми не підемо на неї... інакше, як за законним вироком рівних їй і за законами країни.

1. Поміркуйте, у чому полягає історичне значення документа.
2. Чому Велику хартію вольностей можна назвати фундаментом демократії? Що справді нового запропоновано в документі?

Прийняття Великої хартії вольностей у той час мало важливе історичне значення: хартія захищала не лише знать від свавілля короля, а й рицарів і городян від утисків знаті. ***Згодом англійці почали вважати, що цей документ захищає права всього народу.***

Протистояння короля і суспільства не вщухало й за часів наступника Іоанна Безземельного — короля Генріха III (1216–1272 рр.) У **1265 р.**, у розпал цієї боротьби, в Англії вперше був скликаний ***парламент***.

У XIV ст. парламент розділився на *палату лордів* і *палату громад*. У палаті лордів засідали єпископи, абати і феодали, спеціально запрошені королем. До палати громад обирали рицарів (по два від кожного графства) і по два городянина від кожного великого міста. Парламент видав закон, за яким жоден податок не міг стягуватися без згоди палати громад. Парламент обмежив прагнення баронів правити країною без урахування інтересів рицарів

Український освітянський центр «Оріон»

і городян. Тут висловлювали свої погляди представники різних верств населення. Так в Англії склалася станово-представницька монархія.

Складні часи настали для Англії після поразки в Столітній війні з Францією. Тривала боротьба за владу між двома династіями — Ланкастерів і Йорків — увійшла в історію як війна Червоної і Білої троянд (1455–1485 рр.). Попри поетичну назву (від родових символів ворогуючих родин), війна призвела до виснаження країни та численних людських втрат. Результатом війни став прихід до влади в Англії династії **Тюдорів** у 1485 р.



3. ІТАЛІЙСЬКІ ТОРГОВЕЛЬНІ РЕСПУБЛІКИ. ПАПСЬКА ОБЛАСТЬ

Протягом Середньовіччя в Італії так і не було створено єдиної держави. Однак це не перешкодило їй посісти провідне місце в Європі за рівнем господарського і культурного розвитку. Найбільш економічно розвиненими у Європі в XI–XV ст. були міста Північної Італії — Венеція, Генуя, Флоренція, Піза та ін. Цьому сприяли такі передумови:

- вигідне географічне розташування на перетині шляхів із Західної Європи до країн Сходу;
- історичний спадок та традиції Риму;
- об'єднання міст із селами (північноіталійські міста звільнилися від влади феодалів, підкоривши собі сусідні села);
- хрестові походи, під час яких північноіталійські міста встановили свою монополію на торгівлю зі Сходом.

В XI–XII ст. італійські міста стали ***самоуправними комунами***, які очолювали виборні консули (радники). У **Венеції** і **Генуї** влада належала не консулам, а **дожу** (вождю), якого обирали

довічно. ***Міста-держави постійно ворогували між собою, це заважало об'єднанню Італії і прирікало її на роздробленість.***



ПОМІРКУЙМО!

В Азові розміщувалася торговельна факторія Венеції, а у Феодосії — Генуї. Це були кінцеві пункти караванних торговельних шляхів, які вели з Індії через Середню Азію до Чорного моря.

Поміркуйте, яку роль у торгівлі Венеції й Генуї відігравали їхні колонії в Північному Причорномор'ї, на території сучасної України.

Доходи від торгівлі та виробництва товарів у підприємливих генуезців і венеціанців зростали завдяки їхній фінансовій діяльності. У XIII ст. Флоренція почала карбувати власну монету — золотий флорин. Проте найпопулярнішими були північноіталійські золоті дукати, які в 1140 р. почали чеканити венеціанці.

Бурхливий економічний розвиток і передові на той час суспільні відносини перетворили Італію на найбільш розвинений регіон Західної Європи XIV ст.



Золотий дукат (*XIV ст.*)



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Мі́сто-респу́бліка — республіка, яка складається з головного міста та підвладної йому території.

У Середні віки на території Італії постала також ***теократична держава*** **Папська область** на чолі з Папою Римським. У 754 р. король франків Піпін Короткий передав Папі Римському у володіння територію, що включала Рим і околиці. Так у частині Італії постала теократична держава, де церковна і державна влада були тісно пов'язані. Папа виступав як духовний і світський лідер, він визначав політичні рішення та контролював адміністративні справи на цій території. Така особлива форма управління відображала вплив церкви на життя суспільства й політику в Середньовіччі.

Папська область відігравала важливу роль в історії Європи, оскільки була центром католицької церкви і західного християнства в Європі. Папи Римські також були політичними діячами, які справляли значний вплив на розвиток європейської політики.

Українська книгознавча видавнича група «Оріон»



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Теокра́тія (грец. θεοκρατία — *боговладдя*) — форма правління, за якої влада належить духовенству або главі церкви, що обґрунтовувалося волею Бога (чи богів), від імені якого вони діють.

Теократи́чна держа́ва — держава з теократичною формою правління.

4. РЕКОНКІСТА. УТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАНОГО ІСПАНСЬКОГО КОРОЛІВСТВА. КОРТЕСИ

У 711–714 рр. Піренейський півострів завоювали араби та берберы, яких християни називали *маврами* (завойовники прийшли з Мавританії, що в Африці).

Одночасно з мусульманськими володіннями в Іспанії, на півночі Піренеїв, існували християнські держави. Християни боролися за звільнення країни від арабів. Боротьба проти арабського панування увійшла в історію під назвою **Реконкіста**.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Реконкі́ста (ісп. reconquistar — *відвойовувати*) — відвоювання християнами у VIII–XV ст. Піренейського півострова й інших територій, що були захоплені арабами та берберами (які пізніше отримали загальну назву «маври»). Реконкіста тривала близько восьми століть — з VIII ст. до кінця XV ст.

У Реконкісті були зацікавлені представники різних соціальних станів. Процес Реконкісти можна визначити як внутрішню колонізацію. Рицарі в ході Реконкісти одержали нові землі та посади на відвойованій території. У війнах брали участь і селяни, які також отримували на звільнених від арабів територіях землю та особисту свободу.

Зміцніла за час Реконкісти королівська влада, сподіваючись на підтримку громадян у боротьбі з арабами, надавала міським громадам пільги й право на самоврядування. На звільнених землях посилювався вплив християнської церкви.

Результатом Реконкісти було утворення на півночі Піренейського півострова королівств Кастилія (у перекладі з іспанської — Країна замків) і Арагон, а в Піренейських горах — Наварри. На заході півострова з Кастилії виокремилося королівство **Португалія**. 1238 р. на Піренейському півострові залишилася тільки одна держава маврів — Гранадський емірат.

Християнські держави Піренейського півострова були станово-представницькими монархіями. Спочатку в Кастилії королі скликали на раду вищу світську й церковну знать. Пізніше

Український освітянський медіацентр «Знання»

на засідання почали запрошувати представників міщан і навіть вільних селянських громад. Так виникли збори представників станів — **кортеси**.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Корте́си (ісп. cortes, від corte — *королівський двір*) — у державах Піренейського півострова станово-представницькі збори (парламенти), найдавніші на території Західної Європи (з 1137 р.). У сучасній Іспанії парламент називається Генеральними кортесами.

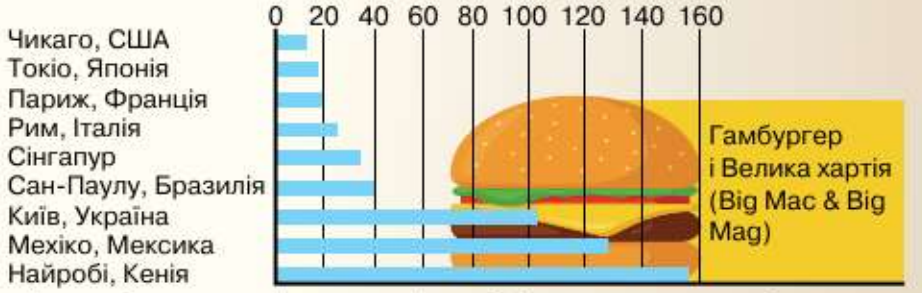
Наприкінці XV ст. шляхом **династичної унії** було об'єднано Арагон з Кастилією в єдине **Іспанське королівство**. Це сталося у 1479 р. завдяки шлюбу двох монархів — **Фернандо II Арагонського** та **Ізабель I Кастильської**. Так було зроблено важливий крок до створення іспанської держави. Ще до шлюбу Ізабель і Фернандо домовилися допомагати одне одному і надавати підтримку в усьому. «Один важливий так само, як інший», — цей історичний напис було висічено над тронами подружжя в замку Алькасар у Сеговії. У своїй боротьбі за сильну, єдину монархію Фернандо II та Ізабель I шукали підтримки у католицької церкви.

У **1492 р.** після тривалої облоги впала Гранада — останнє мусульманське володіння в Іспанії. На Піренейському півострові утвердилися дві християнські держави — Португалія та Іспанія.



ПОМІРКУЙМО!

Американські вчені запропонували «формулу» заможного суспільства: «*You can not have Big Mac without Big Mag*», що в перекладі українською означає: «*Ви не можете мати "біг-маку„ (тобто гамбургера) без Великої хартії вольностей*». Як ви розумієте цю «формулу»? Чому, на думку вчених, не може бути заможним суспільство, яке не дотримується принципів Великої хартії вольностей? Спробуйте навести приклади з історії і сьогодення.



Кількість робочого часу (у хвилинах), необхідного мешканцю міста для того, щоб заробити на один гамбургер.

Європейські держави в X–XV ст.



Кордони держав наприкінці XV ст.
Кордони Священної Римської імперії
Сучасний кордон України
Володіння королівства Іспанія наприкінці XV ст.
Володіння Венеційської республіки
Володіння Генуезької республіки
Папська область
Володіння Османа I наприкінці правління
Кревська унія між Польщею та Литвою (1385 р.)
Територія Гранадського еміратy, завойованого в 1492 р. (завершення Реконкісти)



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Попрацюйте з історичною картою.

1. Знайдіть і покажіть на карті країни/держави, історію яких ви вже вивчили в курсі історії Середніх віків.
2. Покажіть на карті держави/країни, про які йшлося в тексті § 22.
3. Визначте, які історичні процеси можна простежити за історичною картою.
4. Поясніть, як за картою можна визначити особливості устрою Священної Римської імперії.
5. Складіть два-три запитання до історичної карти та зіграйте з однокласниками в «Історичний пінг-понг» (*обміняйтеся запитаннями*).

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Держави західноєвропейського типу»**.



- Можу розповісти, як відбувалося зміцнення королівської влади у західноєвропейських державах.
- Можу назвати причини формування станово-представницьких монархій.
- Можу назвати, з якими загрозами боролися західноєвропейські держави в Середньовіччі.
- Можу визначити відмінності в політичному устрої торговельних республік в Італії та європейських монархій.



◈ Обговорюємо в групі

2. Зіставте становлення держав західноєвропейського типу та визначте, що спільного й відмінного в їх розвитку на цьому етапі; які факти свідчили про зародження в них демократичних традицій управління.

◈ Мислю творчо

3. Ознайомтеся із гербом об'єднаної Іспанії. Розтлумачте його символи.

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

1215 р.	ухвалення Великої хартії вольностей
1265 р.	початок скликання парламенту в Англії
1302 р.	початок скликання Генеральних штатів у Франції

Герб Іспанії (1492–1506 рр.)



Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 23 ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ТИПУ



Пригадайте історію виникнення Священної Римської імперії та слов'янських держав. Визначте, як слова хмаринки пов'язані між собою. Поясніть ці зв'язки.

1. РОЗДРОБЛЕНІСТЬ СВЯЩЕННОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ в XI–XV ст.

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Прочитайте текст і дослідіть карту на *с. 138*. Визначте, що свідчить про роздробленість Священної Римської імперії. Якими були причини цього явища? Спрогнозуйте наслідки роздробленості для розвитку Німеччини.

Попри намагання Оттона I і його наступників, створити міцну централізовану державу в Німеччині не вдалося.

Через те, що трон у спадок не передавався, імператор за життя мав отримати згоду князів на коронацію свого сина. Щоб домогтися прихильності високопоставлених виборців, претендент на корону мусив іти їм на поступки, надавати привілеї. Від німецьких монархів феодали отримали право чеканити свої монети, чинити суд над населенням, збирати податки і мито, засновувати нові міста. Це призвело до політичної роздробленості і слабкості господарських зв'язків усередині країни.

В XI ст. розпочалося піднесення господарства німецьких земель. Завдяки вигідному розташуванню ***німецькі міста були активними учасниками європейської торгівлі***. Наприклад, розміщені на «Великій рейнській дорозі» Кельн, Майнц, Страсбург, Ульм, Шпеєр, Вормс були центрами не тільки посередницької торгівлі, а й виробництва вовняних і лляних тканин, обробки металів. Проте жодне місто не стало єдиним національним економічним центром. Великі міста більше торгували з іншими країнами, ніж між собою. Впливові міщани не були зацікавлені в об'єднанні країни. Натомість міста обирали за краще утворювати самостійні об'єднання для захисту власних інтересів.

Значною мірою увагу німецьких імператорів від урядування в самій Німеччині відволікала боротьба з Папою Римським за

Українська національна бібліотека
Вчительський центр
Копія

інвеституру (право призначати єпископів), яка супроводжувалась війнами й інтригами.



Боротьба за інвеституру завершилася в 1122 р. укладенням Вормського *конкордату* (угоди між Папою та імператором), який обмежував вплив імператора на церкву.

Відволікала імператорів від управління Німеччиною також італійська політика. Від часів Оттона I протягом 962–1508 рр. німецькі королі отримували титул тільки після коронації в Римі. Нерідко походи в Італію по королівський титул перетворювалися на затяжні війни.



Сторінка «Золотої булли» 1356 р.

Створенню сильної централізованої Священної Римської імперії перешкоджала також постійна боротьба за владу між представниками різних правлячих династій.

Остаточно роздробленість Священної Римської імперії була закріплена в 1356 р. «Золотою буллою» імператора Карла IV Люксембурга:

- булла узаконювала обрання імператора колегією семи імперських курфюрстів (князів);
- булла забороняла поділ територій курфюрств, що ускладнювало процес «збирання» тому, хто забажав би об'єднати всі німецькі землі в єдиній державі.

З 1438 р. імперію очолила династія **Габсбургів**. Однак подолати роздробленість держави їм також не вдалося.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

2. ЧЕСЬКЕ ТА УГОРСЬКЕ КОРОЛІВСТВА



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

За навчальним текстом (*с. 142–144*) проведіть мінідослідження історії Гуситських воєн. Визначте їх причини, рушійні сили, головні події, результати і наслідки. Результати дослідження оформлюйте в зручний графічний спосіб: таблиця, карта пам'яті, інфографіка тощо.

Період XIV–XV ст. в Чехії минув під знаком боротьби проти німецького засилля та католицької церкви. У 1346 р. імператором Священної Римської імперії, а водночас і чеським королем став **Карл IV**. Він заснував у Празі перший на слов'янських землях університет (його донині називають Карлів університет). Це найстаріший університет у Чехії, перший університет у Священній Римській імперії, на слов'янських землях і в Центральній Європі загалом.

Чехи були невдоволені пануванням багатої католицької церкви, служителі якої опікувалися подальшим збагаченням. Це призвело до формування світогляду, який офіційна церква назвала єретичним. На чолі єретиків стояли вчені-богослови, які добре знали Святе Письмо. Одним із таких богословів був **Ян Гус** (1370–1415 рр.), магістр Празького університету.

Він ставив слова Святого Письма вище за авторитет Папи Римського і церковних соборів. Гус рішуче засуджував здирництво священників, розкіш церковників, продаж індульгенцій (грамота для відпущення гріхів) і церковних посад. Учений виступав проти засилля німців у країні. Він вимагав, щоб чехи були господарями у своїй країні. Ян Гус сприяв розвиткові чеської культури, переклав чеською мовою Біблію. За «проповідь єресі» та критику церкви Яна Гуса у 1415 р. спалили на вогнищі.



Спалення Яна Гуса (*середньовічна мініатюра*). Висока паперова шапка на голові Яна Гуса, схожа на урочистий головний убір Папи Римського, підкреслювала визнання його єретиком.

Мученицька смерть Яна Гуса стала поштовхом до могутнього повстання за реформування церкви та проти німецьких впливів. Учасники руху називалися ***гуситами***. Найбільшою реформою гуситів було примусове й безоплатне вилучення церковного майна, скасування десятини, реформування церкви і її обряду.

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Гуси́тські ві́йни — війни прибічників чеського церковного реформатора Яна Гуса проти імператора Священної Римської імперії та католицької церкви, що відбулися у 1419–1434 рр.



Для придушення гуситів Папа Римський та імператор Священної Римської імперії оголошували хрестові походи. Але війська хрестоносців зазнавали поразок від полководців гуситів — Яна Жижки та Прокопа Великого. Гусити не лише оборонялися, а й здійснювали походи за межі Чехії.

Військовий табір гуситів (*книжкова мініатюра, 1437 р.*)

1. Розгляньте ілюстрацію. Що свідчить, що це табір гуситів?
2. Поясніть військову тактику гуситів.

Відео «З історії зброї. Моргенштерн» (тривалість 02 хв 09 с)
qr.orioncentr.com.ua/t6YNr

УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

Руські князі та шляхта активно підтримували гуситів. Так, 1422 р. великий князь литовський і руський Вітовт, який був претендентом на чеську корону, послав до Чехії 5-тисячне військо на чолі з князями Сигізмундом Новгород-Сіверським і Федором Острозьким. Сигізмунд був призначений намісником у Чехії. Через кілька років чехи обрали Сигізмунда королем, але його коронація була зірвана Ягайлом і Вітовтом.

Проте гусити не були єдиними у свої поглядах. *Чашники* задовольнялися ліквідацією привілеїв церкви, спрощенням церковного обряду, богослужіннями чеською мовою та незалежністю Чеського королівства. *Таборити* виступали за більш радикальні перетворення: вимагали ліквідації будь-яких податків, заперечували культ святих і вважали, що будь-хто, навіть жінка, може вести богослужіння. До таборитів належали збіднілі рицарі, ремісники, селяни та міські бідняки.

Суперечки між таборитами і чашниками призвели до ***громадянської війни***. Переможці-чашники врешті-решт отримали визнання католицької церкви.

Гуситські війни (1419–1434 рр.) відіграли величезну роль в історії Чехії і всієї Європи. На два століття серед частини чеського населення утвердилася особлива гуситська церква; інша частина

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

чехів залишалися католиками. Населення більшості міст стало чеським, чеська мова була панівною в усіх сферах життя країни. У Чехії утвердилася станова монархія. ***Гуситські війни послабили владу Священної Римської імперії в Центральній Європі та сприяли популяризації ідей реформування католицької церкви.***

У XIII ст. Угорське королівство процвітало. Король Бела IV (1235–1270 рр.) дав прихисток частині половців і захистив незалежність королівства від монголів. За правління Людовика I Великого (1342–1382 рр.), який був одночасно імператором Німеччини та королем Чехії, Угорщина досягла вершини своєї могутності. Проте Людовик не залишив спадкоємця чоловічої статі, і після його смерті розпочалася боротьба за престол. У країні посилився вплив шляхти і ослабла королівська влада. Протягом XV ст. угорці вели постійні війни з Османською імперією, яка загарбала частину території королівства.

3. КОРОЛІВСТВО ПОЛЬЩА ТА ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ

Становище середньовічної Польщі було скрутним. У XII ст. південні польські землі спустошили монголи, з півночі нависла загроза Тевтонського ордену. Попри це, більшість польських земель вдалося об'єднати на початку XIV ст. князю Владиславу I Локетеку (прізвисько «Лікоть» дістав через невисокий зріст). Його син **Казимир III Великий**, останній з династії П'ястів (1333–1370 рр.) продовжив справу батька зі зміцнення держави.



Печатка Казимира III Великого



Казимир III Великий (*портрет роботи Яна Матейка, XIX ст.*)

Зіставте сучасний герб Польщі з печаткою Казимира III Великого та поясніть, з якою метою творці герба взяли знак печатки короля.

Після смерті в 1340 р. Юрія II Болеслава та війни за спадщину Королівства Русі Польща приєднала Галичину. Територія Польської держави збільшилася майже вдвічі. Для розвитку країни король надав рівні права русинам, вірменам, євреям і представникам інших народів. Важливою подією польської і української історії

було підтвердження і надання магдебурзького права українським містам, здійснення Казимиром III Великим грошової реформи.

У 1364 р. Казимир III заснував Краківський університет (зараз його частіше називають Ягеллонським). Він один з найбільших у Польщі та найстаріших у Європі.



ПОМІРКУЙМО!
На основі знань про діяльність Казимира III поясніть, чому він дістав прізвисько «Великий». З ким із правителів середньовічної Європи ви могли б його порівняти?

За течією річок Західна Двіна, Німан і на Балтійському узбережжі жили балтійські племена. Вони займалися землеробством, а також скотарством і рибальством, мисливством і бортництвом.

У першій половині XIII ст. у балто-слов'янському прикордонні, на північному заході руських земель, утворилася нова держава — **Велике князівство Литовське**. Засновником держави був князь Міндовг, який 1253 р. отримав від Папи Римського королівську корону.

За великого литовського князя **Гедиміна** (1316–1341 рр.) держава почала зростати. За Гедиміна і його нащадків до складу Великого князівства увійшли майже всі землі сучасних Білорусі та України (за винятком західних територій, підпорядкованих польському та угорському королям). Мирній інкорпорації Русі до складу Литви сприяло те, що на нових територіях зберігався традиційний адміністративній устрій, діяли норми «Руської правди», руська мова стала державною, литовські князі приймали православне хрещення. Титул монарха звучав як «Великий князь Литовський, Руський, Жемайтійський та інших земель».



Гедимін
(*гравюра XVII ст.*)

4. ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА КРЕВСЬКА УНІЯ



ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО
Дослідіть за підручником історію укладення Кревської унії. Доповніть блок-схему необхідною для запам'ятовування події інформацією.



Зовнішня загроза з боку німецьких рицарів Тевтонського ордену підштовхнула Литву з Польщею до об'єднання в боротьбі проти спільного ворога. Так виникла ідея **унії** двох держав. Литовський князь **Ягайло** у **1385 р.** взяв шлюб із польською королівною **Ядвігою**. Ця династична унія поклала початок об'єднанню двох держав і ввійшла в історію як **Кревська унія**.

За умовами унії Ягайло ставав одночасно і польським королем під іменем Владислава II Ягелло, прийняв католицизм і повинен був навернути до нього все населення держави. Ягайло зобов'язувався також «на вічні часи приєднати свої землі, литовські і руські, до Польської Корони».



Грюнвальдська битва (*мініатюра з «Бернської хроніки» Діболда Шиллінга Старшого, 1483 р.*)

Об'єднання Королівства Польського і Великого князівства Литовського дало можливість рішуче виступити проти Тевтонського ордену. У **1410 р.** біля містечка **Грюнвальд** війська ордену зазнали поразки. Німецький наступ на Схід було зупинено.

1. Перегляньте відео й укажіть причини перемоги польсько-литовсько-руського війська. Як ви зрозуміли, чому Грюнвальдську битву названо «*битвою народів*»?
2. Визначте наслідки Грюнвальдської битви для литовсько-руських земель, для Європи.

Відео «Битва народів» (Грюнвальдська битва) (тривалість 03 хв 56 с) **qr.orioncentr.com.ua/cErRS**

Проте не всі визнали польсько-литовський союз. Боротьбу проти Кревської унії, яка звужувала права литовських князів, очолив **Вітовт**, онук Гедиміна. У 1413 р. Ягайло і Вітовт підписали Городельську унію, яка визнавала незалежність Литви, але під зверхністю польського короля.

Велике князівство Литовське та королівство Польське відіграли велику роль в історії Європи загалом та України зокрема. Українські князі та боярство приєдналися до цих державних утворень як рівноправні учасники: вони брали участь в управлінні країнами та ухваленні рішень на рівні з польською та литовською елітою.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Держави центральноєвропейського типу»**.



- Можу визначити причини роздробленості Священної Римської імперії.
- Можу схарактеризувати Гуситські війни як національно-визвольні.
- Можу розповісти про зв'язок Польщі та Великого князівства Литовського з українськими землями.
- Можу визначити причини та наслідки Кревської унії.



◈ Обговорюємо в групі

2. Обговоріть у групах особливості розвитку держав Західної та Центральної Європи в Середні віки. Визначте спільне й відмінне в їх

3. Складіть синхронізовану таблицю подій історії центральноєвропейських держав та українських земель у XIV ст. Визначте спільне й відмінне в їх розвитку.

4. Дослідіть символіку герба та визначте, яку країну символізує кожне з гербових полів. Яке гербове поле символізує Русь?



Герб Божою Ласкою короля Польщі, землі Краківської, Сандомирії, Сирадії, Лехії, Куявії, Великого князя Литовського, Володаря і Спадкоємця Русі, Пруссії, Хелмна, Ельблонга та Помор'я Казимира IV Ягеллончика

◈ Мислю творчо

5. Виконайте мінідослідження «Пам'ятки середньовіччя в Польщі та Чехії» та проведіть однокласникам/однокласницям віртуальну екскурсію до них.

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

1356 р. «Золота булла» Карла Люксембурга
1385 р. Кревська унія
1410 р. Грюнвальдська битва

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 24 ЗОВНІШНЯ КОЛОНІЗАЦІЯ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ КОНФЛІКТИ



Яку історію розповідає хмаринка? Поясніть слова, наведені в хмаринці. Частиною якої держави став пов'язаний із хмаринкою регіон у VII ст.? Як, на вашу думку, цей процес вплинув на настрої християн?

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Працюючи з текстом підручника (*с. 148–152*), заповніть таблицю «Хрестові походи». Структуру таблиці розробіть спільно в класі або скористайтеся запропонованою.

Причини хрестових походів		Головні події	Результати подій	Наслідки хрестових походів
Соціально-економічні	Релігійні			

1. ПРИЧИНИ ХРЕСТОВИХ ПОХОДІВ

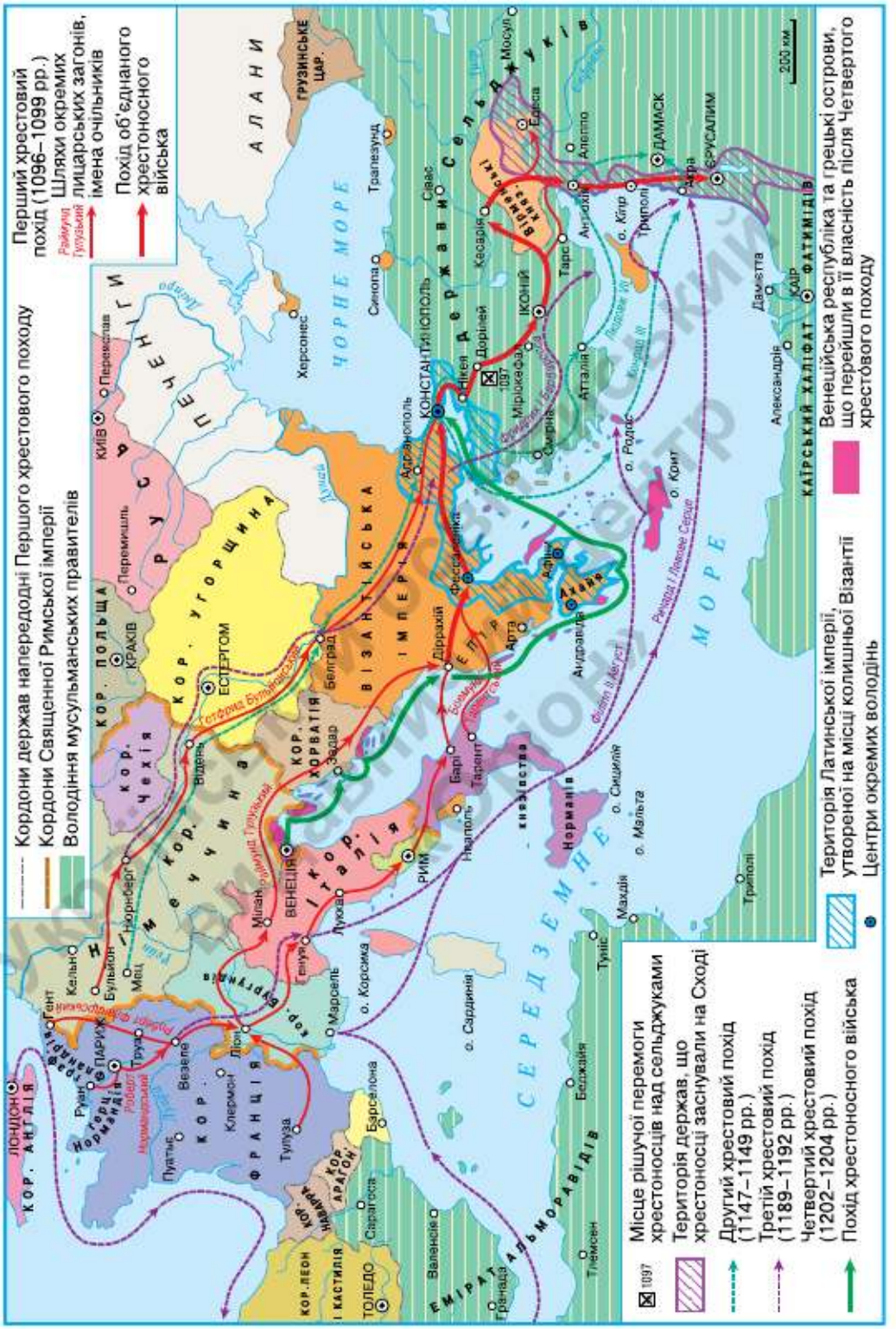
Важливу роль у житті християн відігравали *прощі* (від слова «*прощення*») набожних людей у місця, де жив і навчав Христос. Із захопленням Святої Землі мусульманами час від часу християнські святині зазнавали руйнувань, а паломництва ставали небезпечними через насильство. Відомості про це доходили до Європи. Християни обурювалися, прагнули до боротьби з мусульманами.

У **1095 р.** у Клермоні Папа Римський Урбан II закликав християн ***вирушити у східні країни для «визволення Гробу Господнього з рук невірних»*** — мусульман. Усім учасникам походу Папа обіцяв повне прощення гріхів. Учасників походів називали *хрестоносцями* (вони нашивали на одяг хрести з червоної матерії), а самі походи — *хрестовими*.



Український освітянський видавничий центр

Хрестові походи



За допомогою легенди карти на *с. 149* дізнайтеся, яку інформацію повідомляє вона нам про історію хрестових походів.

2. ПЕРШИЙ ХРЕСТОВИЙ ПОХІД ТА ДЕРЖАВИ ХРЕСТОНОСЦІВ

У **1096 р.** рицарі, міщани та селяни вирушили в перший хрестовий похід на Єрусалим. По дорозі хрестоносці захоплювали та грабували міста і села. У червні 1099 р. після тримісячної облоги хрестоносці захопили Єрусалим.



Завоювання Єрусалима хрестоносцями
(*картина художника Еміля Сіньола, 1847 р.*)

До яких деталей історії хрестових походів привертає увагу автор полотна?

На вузькій смузі захоплених земель вздовж морського узбережжя Сирії і Палестини хрестоносці створили свої феодальні держави на зразок західноєвропейських. Головним серед них вважали ***Єрусалимське королівство***.

Правителі таких держав хрестоносців, як графства Едеське та Тріполі, князівство Антіохійське перебували у формальній васальній залежності від єрусалимського короля. Для захисту і розширення володінь хрестоносців у Палестині були створені *духовно-рицарські ордени*: орден тамплієрів («храмовників»), орден іоаннітів (госпітальєрів), Тевтонський орден. Очолювали ордени великі магістри, які підпорядковувалися лише Папі Римському.

3. ХРЕСТОВІ ПОХОДИ у XII–XIII ст.

Протягом наступних століть війни між хрестоносцями та мусульманами за володіння Святою Землею не вщухали. У 1147 р. був організований другий хрестовий похід. Його очолили король Франції Людовік VII і німецький імператор Конрад III. Але тоді хрестоносці зазнали нищівної поразки.

У 1187 р. єгипетський правитель Юсуф Салах ад-Дін («захисник віри»), ще відомий як Саладін, захопив Єрусалим.

Намагаючись повернути Єрусалим, західні феодали організували в 1189 р. третій хрестовий похід. Після двох років облоги хрестоносцям вдалося захопити порт Акру, який став столицею Єрусалимського королівства. Однак головної мети — відвоювати Єрусалим у мусульман — досягти не вдалося.

Ганебною сторінкою в історії християнства став четвертий хрестовий похід (1202–1204 рр.). Кампанія зі звільнення Святої Землі від невірних обернулася на жахливі погроми і насильство щодо єдиновірців-християн. У результаті походу в 1204 р. хрестоносці захопили і сплюндрували Константинополь. Імперія ромеїв тимчасово припинила існування. На її руїнах деякий час існувала Латинська імперія (1204–1261 рр.).

Пізніше відбулися ще чотири хрестові походи — усі невдалі: 1217–1221 рр., 1228–1229 рр., 1248–1254 рр., 1270 р. А 1291 р. Палестину завоював султан Єгипту. Тому 1291 р. вважають кінцем панування хрестоносців на Сході.



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

У 1212 р. був організований так званий **дитячий хрестовий похід**. Релігійні фанатики думали, що Свята Земля може впасти перед безгрішними дітьми. До Палестини з Франції і Німеччини вирушило близько 50 тис. беззбройних дітей і підлітків. Цей похід закінчився ганебно. Діти не витримали труднощів походу: багато з них загинули, частково були продані в рабство.



Діти вирушають у хрестовий похід (*картина художника Гюстава Доре, 1877 р.*)

Хрестові походи завдали як народам Сходу, так і європейцям величезних збитків. Але своєї мети — завоювання країн Сходу —

вони не досягли. Водночас після хрестових походів пожвавилася торгівля на Середземному морі.

Хрестові походи сприяли посиленню культурних обмінів між Європою та мусульманським світом.

У Європі почали вирощувати нові землеробські культури: рис, гречку, лимони, яблука, кавуни; вживати тростинний цукор. Зі Сходу європейці запозичили вітряки, навчилися виготовляти шовкові тканини та скляні дзеркала, краще обробляти метал.

Відбулися зміни в побуті: на Заході почали мити руки перед їжею, митися в лазнях, частіше міняти білизну й верхній одяг. Після ознайомлення з життям заможних людей на Сході у знаті Західної Європи виникло бажання мати красивий одяг, дорогу зброю, їсти вишукані страви.

4. ХРЕСТОВІ ПОХОДИ У ЄВРОПІ

На території Європи також відбувалися хрестові походи. Вони були спрямовані на боротьбу з іновірцями та єретиками.

Так, Альбігойський хрестовий похід (1209–1229 рр.) відбувся на півдні Франції проти катарів (*дізнайтеся більше на с. 164*). Похід супроводжувався насильством і руйнуванням катарських міст.

Наприкінці XII ст. розпочалися Північні хрестові походи (інша назва Балтійські хрестові походи) проти язичницьких фінських, слов'янських і балтійських племен. Метою було навернення цих народів до католицтва, завоювання та колонізація їхніх земель для створення нових феодальних держав або розширення існуючих.



Німецька колонізація слов'янських земель сприяла розширенню володінь Священної Римської імперії та поширенню христи-

янства на сході та півночі Європи. Населення завойованих земель чинило запеклий опір загарбникам, проте змушене було пристосуватися до нових умов та впливів християнства.

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Зовнішня колонізація та цивілізаційні конфлікти»**.



- Можу розповісти історію хрестових походів за допомогою карти.
- Можу схарактеризувати наслідки хрестових походів.
- Можу визначити наслідки німецької експансії на схід.
- Можу пояснити, яку роль відігравала християнська церква у завойовницьких походах середньовічних рицарів.



2. Перевірте, як ви засвоїли матеріал, упорядкувавши онлайн лінію часу.

«Хрестові походи»
qr.orioncentr.com.ua/XBtD8

◈ Обговорюємо в групі

3. Обговоріть у класі дані, внесені до таблиці «Хрестові походи» (*с. 148*).

4. Назвіть причини хрестових походів: для рицарів, для духовенства, для звичайних людей.

5. Пригадайте історію Реконкісти в Іспанії. Чому її також відносять до хрестових походів?

◈ Мислю творчо

6. Чи відповідала реальність хрестових походів проголошеній Папою Римським Урбаном II ідеї? Доберіть факти на підтвердження своєї позиції.

7. Дізнайтеся, як сучасна католицька церква ставиться до історії хрестових походів. Чи існують релігійні протистояння в наші часи? У який спосіб вони вирішуються?

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

1096–1270 рр. хрестові походи на Близький Схід

Українська освітня платформа «Оріон»

§ 25 ДЕРЖАВИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ТИПУ

Пригадайте, коли виникла Імперія ромеїв. Яку роль імперія відігравала в історії Середньовіччя?

1. ЗАНЕПАД І ЗАГИБЕЛЬ ІМПЕРІЇ РОМЕЇВ. УТВОРЕННЯ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Імперія ромеїв у другій половині V ст. — середині XV ст.

565–1056 рр.

Імперія ромеїв після Юстиніана I Великого

- втрата володінь у Західній Європі (окрім Південної Італії);
- територіальні втрати у Північній Африці та на Близькому Сході унаслідок арабських завоювань;
- перетворення імперії на центр православної церкви;
- протистояння з Карлом Великим щодо титулу імператора римлян

867–1056 рр.

Правління Македонської династії — «золота доба»

- розквіт ремесла, торгівлі, міст;
- повернення Василієм II Болгаробійцем Балканського півострова, Закавказзя, частини Сирії, Месопотамії, Малої Азії;
- розквіт науки, літератури та мистецтва, ювелірної справи;
- відновлення мозаїк Софійського собору;
- напади русів, норманів, печенігів;
- з 1071 р. — боротьба проти загрози турків-сельджуків

1081–1185 рр.

Правління династії Комнінів

- засновник династії — Олексій I Комнін вивів імперію з кризи;
- завершення оформлення феодальних відносин;
- послаблення місцевого ремісництва й торгівлі через надання привілеїв італійським купцям;
- успішне відвернення загрози I і II хрестових походів;
- повстання невдоволених засиллям іноземців-візантійців

1204 р.

Тимчасове припинення існування імперії внаслідок IV хрестового походу

1261–1453 рр.

Правління династії Палеологів

- відродження імперії Михаїлом VIII Палеологом;
- останнє піднесення візантійського мистецтва;
- слабкість центральної влади василевса

1453 р.

Падіння Константинополя і захоплення земель Імперії ромеїв турками-османами

Українсько-світлинський регіональний центр

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. За інфографікою на *с. 154* визначте періоди криз і піднесення Імперії ромеїв.
2. Які події становили загрозу існуванню імперії протягом історії?
3. Пригадайте, коли виникла Імперія ромеїв, та визначте хронологічні межі її існування.

Тривалий час Імперія ромеїв змушена була захищатися від нападів турків. У 1071 р. військо візантійського імператора зазнало нищівної поразки від *турків-сельджуків*.

У XIII ст. з'явився ще більш грізний суперник — **турки-османи**. Їхній вождь **Осман I**, що прагнув поширення ісламу і розширення своїх володінь, у 1299 р. оголосив себе султаном.



Осман I
(*мініатюра XVI ст.*)

Відтоді розпочалися тривалі війни між турками-османами, що прагнули завоювань, та європейськими народами, які протистояли цій навалі. Турецькі володіння невпинно розширювалися. А Імперія ромеїв тим часом обмежувалася лише самим Константинополем.

За Баязида I Блискавки (1389–1402 рр.) Османська держава підкорила Македонію, Болгарію, частину Сербії й Албанії, а також Малу Азію. Успіхи османів занепокоїли європейців, і Папа Римський оголосив проти них хрестовий похід. Проте 60-тисячна армія рицарів-хрестоносців зазнала поразки.

Завойовницькі успіхи османів були зумовлені кількома причинами: централізованим управлінням; потужною армією, релігійною та культурною толерантністю, підтримкою торгівлі.

Новий рішучий наступ на Константинополь повів султан Мехмед II (1451–1481 рр.). 200-тисячне турецьке військо підступило до міста. Для взяття візантійської столиці було збудовано флот, створено наймогутнішу в Європі артилерію. У квітні 1453 р. розпочалась облога міста, яка тривала 53 дні.

Зрештою турки захопили Константинополь. Більшість захисників міста було знищено, 60 тис. продано в рабство. За наказом Мехмеда II захоплене місто перейменували на Стамбул (Істанбул), і воно стало столицею Османської імперії. Собор Святої Софії було перетворено в мечеть.

Отже, у **1453 р.** Імперія ромеїв (Візантія) припинила своє існування, а турки-османи утвердилися на Балканах.

Згодом Мехмед II захопив рештки візантійських володінь, установив повне панування над православними державами: Сербією, Боснією, Валахією. У 1469 р. турки вторглись у володіння Священної Римської імперії, а в **1478 р.** васалом османів стало **Кримське ханство**, частина володінь якого охоплювала українські землі Криму та Приазов'я.

У результаті завоювань утворилася величезна **Османська імперія** (існувала до 1923 р.). Султана було проголошено ***халіфом*** — духовним главою всіх мусульман.



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Укладіть за картою розповідь про зростання території османських володінь.

Відео «Кримські татари. Друзі чи вороги» (тривалість 02 хв 02 с)
qr.orioncentr.com.ua/bXwQ9

Утворення Османської імперії



Володіння Османа I (1281–1324 рр.) на початку правління

наприкінці правління

Османські володіння наприкінці правління Орхана (1324–1359 рр.)

Завоювання 1359–1451 рр.

Землі, приєднані до Османської імперії за правління Мехмеда II (1451–1481 рр.)

Кордони Османської імперії в 1481 р.

Болгарія — Країни, поглинуті османським завоюванням

Кримське ханство — Васальні держави

1389 — Поразка сербського війська на Косовому полі

Завойовницькі походи турків-османів

Перемоги турків-османів над хрестоносцями в 1396 і 1444 рр.

Український державницький центр Оріон

Унаслідок падіння Константинополя католицька Європа залишилась єдиною основою християнської цивілізації. Водночас претензії на центр православної церкви стала висувати Московія. Москва почала вважати себе «третім Римом» і наступницею Імперії ромеїв.

2. ПОСИЛЕННЯ МОСКОВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА



ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Прочитайте навчальний текст і визначте, коли розпочалося зміцнення Московського князівства. Які інструменти використовували московські князі для зміцнення своєї влади та розширення володінь?

За часів Русі-України території за Дебрянськими (Брянськими) лісами, тобто «за лісом» відносно Київського і Чернігівського князівств, називалася **Заліссям**. У X–XI ст. місцеві племена, переважно угро-фіни, були данниками Києва, а у середині XII–XIII ст. вони стали основою утворення удільних князівств для нащадків молодших синів руських князів.

Після монгольської навали Залісся увійшло до складу улусу (вотчини) Джучі, старшого сина Чингісхана. Право на правління у цих землях підтверджував монгольський хан своїм ***ярликом***. Найвищого урядовця на підкорених землях називали ***баскаком***. Монгольські хани не перешкоджали християнській церкві, а церква підтримувала ханів. Завдяки цьому серед місцевих племен активно поширювалися християнство та церковно-слов'янська мова.

Місцеві князі боролися за отримання ярлика на князювання і права на збір данини, яку відправляли ординським ханам. У своїх внутрішніх конфліктах вони намагалися спертися на хана та його військо.

У XIII ст. на землях Залісся виникло **Московське князівство.** Перший московський князь Данило Олександрович (1276–1303 рр.) розпочав традицію «збирати» землі довкола Москви. «Збирання» мало форму захоплення інших князівств через політичні інтриги та силою, за допомогою ханських військ. Данило відібрав у рязанського князя Коломну, а згодом за заповітом бездітного князя оволодів Переяславом. Князь Юрій – син Данила – захопив рештки Рязанського і Смоленське князівства. Поступово Московське князівство стало найбільшим і найсильнішим на північних землях. Московський князь був відповідальним за збір данини з усього Великого князівства Володимирського (Залісся).



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Радянські російські історики завжди намагалися представити Москву як «історичного наступника» Києва й Русі. Проте до IX–X ст. територію басейну річки Москва та прилеглі землі населяли здебільшого фіно-угорські племена (мурома, весь, мокша, печора, мордва, марі та ін.). Слов'яни та балти цю територію почали освоювати лише в X ст.

Датою заснування міста Москва російські історики традиційно вважають 1147 рік. Літопис згадує зустріч двох князів — Юрія Долгорукого та Святослава Сіверського — у садибі Юрія Долгорукого, що розташовувалася на лівому березі Москви-ріки. Проте у хроніці йдеться не про місто, а про місцевість на мокві — на болотах (моквою називали низину, залиту водою). Насправді Москва як поселення відоме лише з 1272 р.

Український історик Ярослав Дашкевич пише: «За часів існування держави Київська Русь про Московську державу не було ні згадки. Відомо, що Московське князівство як улус (володіння монгольського хана) Золотої Орди засноване ханом Менгу Тимуром тільки в 1277 р. До того часу Київська Русь уже існувала понад 300 років».

Значних успіхів у посиленні Московського князівства досяг Дмитрій Іванович (прізвисько Донській, 1359–1389 рр.). Скориставшись внутрішнім розбратом у Золотій Орді, він зумів приєднати до Москви ряд земель і закріпити за своїм родом титул Великого князя Володимирського.

Його участь у внутрішній боротьбі ординців між темником Мамаєм і ханом Тохтамишем російські історики презентують як героїчну битву проти Золотої Орди. Ця подія увійшла в російську історію як Куликовська битва (1380 р.).

Проте факти спростовують московські міфи про антиординські успіхи. У 1382 р. хан Тохтамиш захопив і спалив Москву. Князь Дмитрій змушений був платити данину вдвічі більшу, ніж раніше. Його малолітнього сина Василія було взято як заручника.

А на московських монетах («дєньґах») карбували ім'я великого хана Тохтамиша. Ще понад 100 років Московські князі платили данину Великій Орді, а до 1700 р. — Кримському ханству.

У 1320 р. нащадок Джучі хан Узбек прийняв іслам як державну релігію Орди. Частина ординців, яка сповідувала християнство, відчула релігійні утиски, тому почала переселятися на територію Залісся, де домінувало християнство. Переселення значної частини татарської військової еліти до Московії підсилило могутність московських князів.

Протягом XIV–XV ст. московські князі продовжили силою розширяти територію своїх володінь. Знаковою в цій боротьбі подією став розгром у битві на р. Шелонь військом московського

князя Івана III (1462–1505 рр.) військ Новгородської боярської республіки. Новгород потрапив у залежність від Москви. Згодом новгородський дзвін — символ незалежності боярської республіки — був знятий і відвезений до Москви.

Історики вважають, що до цього історичного моменту у землях сучасної Росії був вибір системи правління: відтворювати азійську, золотоординську, одноосібну диктаторську систему, чи — європейську, новгородську, республіканську та демократичну. ***Поразка Новгородської республіки на багато століть визначила азійську, одноосібну систему правління Московії.***

У 1485 р. владу Івана III визнала Твер. Територія Московського князівства збільшилась у шість разів. Того самого року Іван III оголосив себе ***«государем всея Русі»***, і лише тоді в офіційних документах з'являється назва «Росія».

Для посилення свого авторитету Іван III одружився з ромейською принцесою Зоєю (після хрещення — Софією) Палеолог. ***Після загибелі Імперії ромеїв Москва стала претендувати на роль центру православ'я.*** Відтоді московські правителі пропагували теорію, що «Москва — то третій Рим». Для підтвердження своїх претензій Московія взяла своїм символом двоголового орла. Цей знак був гербом останніх ромейських імператорів, імператорів Священної Римської імперії та одним із символів Золотої Орди.



ПОМІРКУЙМО!
Чому для московських князів було важливим породичання з Імперією ромеїв?



Печатка Івана III із зображенням двоголового орла

Московське князівство у XIV–XV ст. було деспотією східного типу: князь мав необмежену владу над своїми підданими, був верховним законодавцем, суддею та головнокомандувачем. Закони в державі діяли лише для підданих, а не для князя та його двору.

Різні племена Залісся єднала не лише влада князя, а й православна церква. Митрополит Київський, який переїхав до Залісся, традиційно вживав титул «всієї Русі», підкреслюючи свою владу над всією Київською митрополією. Поступово в церковному та світському діловодстві «руськими» почали називати всіх, хто підпорядковувався митрополиту. Володимирські князі, які претендували на лідерство у Заліссі, теж стали іменуватися князями «всієї Русі».

Український державний університет Віртуальний центр «Оріон»

ФАКТ ЧИ ФЕЙК?

Ранок на Куликовому полі (*картина радянського художника Олександра Бубнова, 1947 р.*)



Які ідеї намагався відобразити художник у своїй роботі?

За російською легендою, у Куликовській битві монгольські хани вперше зазнали поразки. За перемогу на Куликовому полі Дмитрія Івановича прозвали Донським. Утім, незважаючи на зусилля дослідників, на Куликовому полі досі не знайдено достатніх матеріальних підтверджень великої битви: залишків зброї, обладунків тощо. Вчені дискутують, чи була ця битва такою масштабною, як про неї звикли писати російські історики.

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Спільно з однокласниками/однокласницями укладіть синхронізовану таблицю історії формування Московської держави, створення Османської імперії та подій на українських землях, та назвіть спільні епізоди їхньої історії.

Михайло Грушевський про правонаступництво Русі-України

Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської; Володимиро-Московська — другої, великоруської... Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV–XVI вв. Володимиро-московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської... і відносини до неї Київської можна було б скорше прирівняти, напр., до відносин Римської держави до її галльських провінцій, а не преємства двох періодів у політичнім і культурнім житті Франції.

Які історичні міфи спростовує видатний український історик?

ЗАГАДКА В ІСТОРІЇ

Московські князі, обґрунтовуючи своє прагнення панування над сусідніми країнами, у якості аргументів використовували запозичену в більш давніх держав символіку. Зображений на фото атрибут влади московських князів — так звана «шапка Мономаха» (яка не має жодного відношення до Володимира Мономаха, а була виготовлена для татарського хана у 1300-х роках).



Дізнайтеся з додаткових джерел, як було доведено фейковість цього символу.

Український освітянський видавничий центр

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Держави східноєвропейського типу»**.



- Можу розповісти про формування Московської держави.
- Можу визначити причини падіння Імперії ромеїв.
- Можу назвати дати заснування Московського князівства, заснування Османської імперії, падіння Константинополя.
- Можу пояснити, чому монархічна влада в Московії та Османській імперії характеризується як деспотична.



2. Упорядкуйте лінію часу: розташуйте події в хронологічній послідовності.

Захоплення Константинополя турками → Заснування Москви → Скликання Генеральних штатів у Франції → Завершення Реконкісти в Іспанії → Велика хартія вольностей

◈ Обговорюємо в групі

3. Висловте припущення про наслідки посилення Московського князівства та утворення Османської імперії для українських земель.

4. Поміркуйте, кому в середньовічній Європі було вигідним знищення Імперії ромеїв. Напишіть есей «Падіння Константинополя — подія, що змінила хід історії».

◈ Мислю творчо

5. Від часів османських завоювань в українській мові з'явилося слово «*яничари*». Дізнайтеся про походження цього слова. Кого в наші дні називають яничарами?

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

XIII ст.	утворення Московського князівства
1299 р.	утворення Османської імперії
1453 р.	падіння Константинополя, припинення існування Імперії ромеїв

Українським освітянським видавничий центр «Оріон»

§ 26

УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 4 «СЕРЕДНЬОВІЧНІ ДЕРЖАВИ в X–XV ст.»

1. ІСТОРИЧНІ ПАЗЛИ

Складіть історичні пазли та виконайте завдання.

1. Яким історичним подіям присвячені пазли?
2. Чи всі елементи пазлів розташовані правильно?





2. ІСТОРИЧНЕ ПОРІВНЯННЯ

Пригадайте особливості розвитку держав західноєвропейського та східноєвропейського типів, запишіть до порівняльної таблиці спільне й відмінне в їх розвитку. Зверніть увагу на спосіб взаємодії влади і суспільства, становище людини в цих державах.

Держави західноєвропейського типу		Держави східноєвропейського типу
Відмінне	**Спільне**	**Відмінне**

3. САМООЦІНЮВАННЯ

Перевірте себе — виконайте онлайн-тест.

qr.orioncentr.com.ua/gS94b

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

РОЗДІЛ 5

ДУХОВНИЙ СВІТ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

§ 27 ХРИСТИЯНСТВО В СЕРЕДНІ ВІКИ

Пригадайте, яку роль відігравала християнська релігія у становленні європейських держав за доби Середньовіччя. Коли і з яких причин відбувся церковний розкол на римо-католицьку і православну церкву?

1. ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА. ПОЯВА ЄРЕТИКІВ

За доби Середньовіччя церква мала значну силу і надзвичайний вплив на суспільство. Оскільки у середньовічній Європі релігія була основою світогляду людей, вона впливала на всі сфери життя. Церква вважалася вищою владою в суспільстві, а її глава — Папа Римський мав високий духовний і світський авторитет. Церковна ієрархія забезпечувала моральний і соціальний порядок через призначення духовенства та вплив на світських правителів.

У питаннях віросповідання церква мала абсолютну владу. Вона визначала, яка релігія є єдино правильною, і переслідувала всіх, хто відхиляв її вчення.

Держава підтримувала церкву і забезпечувала виконання її законів. Якщо монархи хотіли мати підтримку церкви, вони в усьому слухалися представників Папи Римського.

Мудрі монархи, які інтереси країни ставили на перше місце, намагалися проводити політику релігійної толерантності та підтримували першість законів держави. Проте для того щоб повернути повний контроль над такими країнами, церква використовувала всі свої ресурси.

Отже, у середньовічній Європі не було свободи віросповідання. Люди були зобов'язані дотримуватися панівної релігії або тієї, яка дозволялася.

Проте церковні обмеження для частини людей були неприйнятними. Вони вважали, що панівна церква спотворила первісну демократичну ідею християнства. У XII–XIII ст. в середньовічній Європі виникли **єретичні рухи**, які були пов'язані з розквітом міст. Саме в містах збільшувалася кількість освічених людей, здатних

Український державний центр позашкільної освіти

читати релігійні книги й розмірковувати над їхнім змістом, часто виступаючи проти церкви. Таких людей називали **єретиками**.

Єретики виступали проти дорогих церковних обрядів, пишних богослужінь, багатих володінь та церковної десятини. Вони переконували, що єдине джерело віри — Біблія. Єретики вірили в євангельську ідею апостольської скромності, роздавали своє майно бідним і жили з пожертв.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Єрети́к (від грец. — *відступник*) — людина, яка відступилася від догм панівної релігії, виступала проти загальноприйнятого в суспільстві вчення; віровідступник.

Наприкінці XI ст. — на початку XII ст. на півдні Франції поширилася єресь так званих ***катарів***, або ***альбігойців***.

Катари (у перекладі з грецької — чистий) вважали матеріальний світ породженням диявола, засуджували все земне, закликали вкрай обмежувати свої життєві потреби. Особливого успіху церква катарів досягла біля м. Альба, що на півдні Франції. Саме тому катарів ще називають альбігойцями.

Тривалий час протягом XII — початку XIII ст. папство та рицарі боролися проти альбігойців, здолавши їх врешті у 1229 р. під час хрестового походу.

У середньовічній Європі зазнавали гонінь і дискримінації також араби та євреї. Це було пов'язано з низкою причин, включаючи релігійну нетерпимість, економічні причини та політичні амбіції.

У середньовічній Європі іслам та юдаїзм вважалися єресями і переслідувалися церквою та державою. Арабів та євреїв часто звинувачували в тому, що вони є ворогами християнства. Їх називали «нехристами» і «невірними».

Заздрість і ворожнечу з боку християн викликало те, що араби і євреї зазвичай успішно займалися підприємництвом і торгівлею. Тих іновірців, які займалися лихварством, часто звинувачували в грабунках християн.

У зв'язку з постійними війнами між християнськими й мусульманськими державами арабів та євреїв звинувачували у шпигунстві на користь мусульманських держав. Крім того, євреїв звинувачували у розп'ятті Ісуса Христа, а арабів — у тому, що вони захопили християнські святині, зокрема Єрусалим.

Араби та євреї були позбавлені громадянських прав. Їм не дозволялося обіймати державні посади, брати участь у політичному

Український державний навчальний центр «Оборону»

житті та володіти землею. Арабів та євреїв часто обкладали додатковими податками. Їм також забороняли займатися деякими видами діяльності, такими як торгівля і підприємництво. Ці спільноти часто піддавалися фізичному насильству. Їх били, грабували, виганяли з країни, а то і вбивали.

Гоніння на арабів і євреїв у середньовічній Європі мали серйозні наслідки. Вони призвели до того, що багато переслідуваних були змушені покинути Європу.

2. БОРОТЬБА ЗА ЗМІЦНЕННЯ ЦЕРКВИ

Служителі церкви в усіх країнах переслідували єретиків і чинили жорстокі розправи над ними. Страшною карою була **анафема.** Жоден вірянин під загрозою жорстокої кари не мав права такій людині допомагати, надавати прихисток.

У XIII ст. для боротьби з єретиками Папа Римський створив особливий церковний суд — **інквізицію.**



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Ана́фема — відлучення єретиків або нерозкаяних грішників від церкви з оголошенням довічного прокляття.

Інквізи́ція (від лат. — *розслідування*, *розшук*) — особливий суд католицької церкви, метою якого було переслідування єретиків. З XIII ст. Папа Римський доручив цю справу спеціальним уповноваженим — інквізиторам, які володіли особистою недоторканністю, тобто непідсудністю місцевої світської і церковної влади.

Інквізиція широко використовувала стеження і доноси. Обвинувачуваних ув'язнювали і катували, намагаючись «вирвати» в них визнання провини. Не витримуючи катувань, чимало людей зводили наклеп на себе та інших. Ті, хто зізнавався в єресі, зазнавали різних покарань — від покаяння, тюремного ув'язнення й до страти. Так, іспанський інквізитор Торквемада прирік на спалення до 10 тис. осіб.

Засуджених до смерті передавали до рук світської влади для ***аутодафе*** — оголошення вироку, а також його виконання, зазвичай прилюдного спалення на вогнищі. Перше аутодафе відбулося у XIII ст., останнє — у 1826 р. у м. Валенсія.



Аутодафе
(*картина художника Педро Берругете, 1475 р.*)



ПОМІРКУЙМО!

Як ви вважаєте, чи посилила церква своїми діями проти єретиків вплив на вірян?

Протягом XI–XV ст. поряд із монастирями виникали нові чернечі союзи зі своїми статутами — **ордени.**

Члени орденів у різний спосіб боролися за зміцнення авторитету католицької церкви. *Чернечі* і *жебрущі ордени* (августинський, домініканський, францисканський та ін.) дотримувалися принципів аскетизму, вели проповідь християнських цінностей, боролися з єресями. *Духовно-рицарські ордени* об'єднували рицарів-хрестоносців (мечоносці, тамплієри, тевтонці, госпітальєри), які збройним шляхом боролися за зміцнення церкви та поширення християнства.



СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Зі статуту святого Бенедикта Нурсійського про життя монахів (VI ст.)

Особливо твердо треба з корінням вирвати з монастиря жагу до власності... ніхто з братів уже не має у своїй власності ні тіла свого, ні волі своєї... Уважаю, що достатньо буде пропонувати дві страви на всіх трапезах... Від м'яса четвероногих категорично всі мають утримуватися, крім... хворих.

Монастир треба організувати так, щоб усе необхідне... було на території монастирського двору, аби монахи не мали необхідності бродити за стінами монастиря, бо це не дуже корисно для їхніх душ.

1. Чим можна пояснити такі правила життя монахів?
2. Навіщо монастирю мати свої землі й господарство?

3. БОГОСЛОВСЬКА ДУМКА В КАТОЛИЦЬКОМУ І ПРАВОСЛАВНОМУ СВІТІ

Однією з найважливіших сфер інтелектуального життя середньовічної Європи була богословська думка. *Католицька богословська думка* розвивалася навколо схоластики. Її головною метою було обґрунтування релігійних догм (вчень). Яскравим представником схоластики був **Тома Аквінський** (1225–1274 рр.).

Тома Аквінський зробив вагомий внесок у формування європейської правової системи. Важливим для нас є загальне визначення закону, запропоноване Томою Аквінським: «*Закон — це спрямоване на загальний добробут та опубліковане встановлення розуму того, хто уповноважений опікуватися відповідним суспільством*». На основі цього твердження висувається низка

Українська школа світянських видавничий центр «Основа»

вимог до закону: розумність, спрямованість на суспільний добробут, офіційне прийняття і опублікування закону.

Філософію Томи Аквінського в 1879 р. рішенням Папи Римського Лева XIII було визнано основою католицького віровчення.



Тома Аквінський (*картина художника Карла Крівеллі, 1476 р.*)



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Схола́стика — релігійна філософія, метод навчання у Середні віки для пізнання світу і Бога.

Філосо́фія (дослівно: *любов до мудрості*) — наука про загальні закономірності буття і пізнання, про місце людини в світі.

Православна богословська думка в середньовічній Європі розвивалася під впливом таких філософів і богословів, як **Іван (Йоан) Дамаскин, Максим Сповідник** та інші. Іван Дамаскин (675–749 рр.) розробив теорію «сімох богословських істин», за якою Бог є один, вічний, всемогутній, всезнаючий, всеблагий, всеправедний і святий. Максим Сповідник (580–662 рр.) розробив теорію «діяльної любові», за якою любов є вищим проявом людської природи. Він також переконував, що неуцтво є коренем всього зла.

Розвиток богословської думки в середньовічній Європі сприяв розвитку освіти та науки. Вона пояснювала основи християнського віровчення, що сприяло зміцненню християнської віри. Богослов'я сприяло розвитку мистецтва та літератури, надихало митців на створення творів на релігійну тему.



МУДРІСТЬ ВІКІВ

Розтлумачте сенс висловлювань Івана Дамаскина:

- *Мудрий знає, як поводитися й там, де не має досвіду; дурний помиляється навіть у тому, що вчив.*
- *Якби весь смисл посту був у їжі, то святими були б корови.*



Максим Сповідник (*мозаїка в грецькому монастирі, II половина XI ст.*)

Українська версія видання © Видавничий центр

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Християнство в Середні віки»**.



- Можу пояснити поняття «*єресь*», «*інквізиція*», «*схоластика*».
- Можу назвати причини появи єресей та боротьби з ними.
- Можу пояснити роль в історії релігійних діячів-богословів.
- Можу навести приклади дискримінації народів за релігійною ознакою за доби Середньовіччя.



2. Які історії доби Середньовіччя розповідають хмаринки слів? Поясніть зміст слів хмаринок. «Закодуйте» в хмаринки власні розповіді.





◈ Обговорюємо в групі

3. Поясніть, чому в Середньовіччі жорстоко боролися проти єретичних рухів. Хто, окрім католицької церкви, був зацікавлений у їхньому придушенні?

4. Чи трапляється в наш час нетерпиме ставлення до іншої культури, релігії? Чому така нетерпимість є шкідливою і небезпечною для всього людства?

◈ Мислю творчо

5. Уявіть, що середньовічні богослови зустрілися для спільної розмови. Придумайте текст полілогу між ними.

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

XII–XIII ст. виникнення єретичних рухів у Європі

Українська версія видання «Оріон»

§ 28 ІСЛАМ У СЕРЕДНІ ВІКИ

1. Пригадайте, коли і за яких обставин виникла релігія іслам. Як називається її священна книга? 2. Як поява ісламу вплинула на хід світової історії за доби Середньовіччя? 3. Назвіть середньовічні держави, у яких панівною релігією був іслам.

1. ОСНОВИ ВІРОВЧЕННЯ ІСЛАМУ

ЧИТАЄМО Й РОЗУМІЄМО

Ознайомтеся з головними засадами віровчення ісламу та історією виникнення головних течій в ісламі. Визначте, що спільного в ісламі з християнством. Чи можна стверджувати, що в середні віки іслам також пережив розкол?

Іслам зародився в арабському середовищі. Засновник ісламської релігії, Мухаммад (Магомет), почав проповідувати її у **610 р.** Мухаммад стверджував, що немає інших богів, крім всемогутнього єдиного Бога — Аллаха, а себе називав посланцем Бога — його Пророком. У ранніх проповідях Мухаммад засуджував тих, хто неправедно наживав багатство. Він закликав допомагати бідним, сиротам і вдовам, а також викуповувати і звільняти рабів.



Символи головних авраамічних релігій: юдаїзму, християнства, ісламу

Араби досить терпимо ставилися до іновірців, особливо до юдеїв і християн, яких називали «народами Писання». Це не випадково, адже іслам має спільні витоки з юдаїзмом та християнством. Він належить до *авраамічних релігій*, що розвинулися на основі вчення праотця Авраама.

За релігійною традицією, Авраам був родоначальником багатьох народів, у тому числі євреїв та арабів. У Корані (священна книга ісламу) Авраам постав під іменем Ібрагіма. За писанням, саме він збудував одну з головних святинь ісламу — Каабу.

Іслам, християнство та юдаїзм, як авраамічні релігії, мають багато спільних цінностей і вірувань. Вони визнають Авраама як ключову фігуру та праотця, і вважають, що їхні віровчення базуються на об'явленнях, даних Богом людям через пророків. ***Основні спільні цінності*** включають віру в єдиного Бога, значення молитви, практику благодійності та увагу вірян на моральному житті.

Всі три релігії також вірять у судний день, коли після смерті всі люди будуть суджені Богом за свої вчинки. Віра в судний день є важливим мотиватором для праведного життя. Крім того, спостерігається спільність у деяких обрядах, таких як молитва, піст, паломництво. Всі три релігії підкреслюють важливість любові до ближнього, милосердя, доброти, справедливості та терпимості.

Основи ісламського віровчення викладені в **Корані**, який вважається переданим через пророка Мухаммада одкровенням Бога, та Сунні — книзі, що містить відомості про життя та висловлювання Мухаммада. Мухаммад стверджував, що немає інших богів, крім єдиного всемогутнього Бога Аллаха. Це відрізнялося від уявлення християн про триєдиного Бога (Отця, Сина і Святого Духа). Себе він називав останнім Пророком, через якого було передано остаточне й повне відкриття волі Бога. В ісламі Іса (Ісус Христос) вважається одним із великих пророків, але не божественною особою.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!
Коран (Куран) — священна книга мусульман. Зміст Корану складають пророцтва Мухаммада (Магомета).

Іслам побудований на певних ідеях, які є фундаментом цієї релігії.



Послідовники ісламу — мусульмани (з арабської — *«відданий вірі»*) — зобов'язані виконувати п'ять головних обов'язків:

1. Визнання, що немає божества, гідного поклоніння, окрім Аллаха, і що Мухаммад є посланцем Аллаха.

2. Дотримання молитви — намазу: іслам наказує виконувати п'ять обов'язкових молитов, частина з яких припадає на світлий час доби, а частина — на темний.

Український освітянський видавничий центр

3. Виплата закяту (обов'язкової пожертви): мусульманин обов'язково має жертвувати частину свого майна на користь тих, хто цього потребує.

4. Піст у місяць Рамадан: піст означає утримання мусульманина від їжі, пиття в світлий час місяця Рамадан. Піст має тримати ся від початку світанку і до заходу сонця, і так протягом усього Рамадану.

5. Здійснення хаджу (паломництва) до Мекки: кожен мусульманин зобов'язаний хоча б один раз у житті здійснити хадж (паломництво) до «Дому Аллаха» в священній Мецці.



ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Саме до Кааби повертаються віряни під час щоденних молитов. Цікаво, що якщо вірянину вдається потрапити в середину Кааби, то тут він може молитися, повернувшись у будь-який бік.



Храм Кааба — головна святиня ісламу (*зовнішній вигляд, сучасне фото*)

Внутрішнє оздоблення Кааби (*сучасне фото*)



Відео «Що є всередині Кааби» (тривалість 01 хв 05 с)
qr.orioncentr.com.ua/sndsD

Ознайомтеся з інформацією візуальних джерел і визначте, що вирізняє Каабу з-поміж інших храмів у світі.

Українська видавнича група «Оріон»

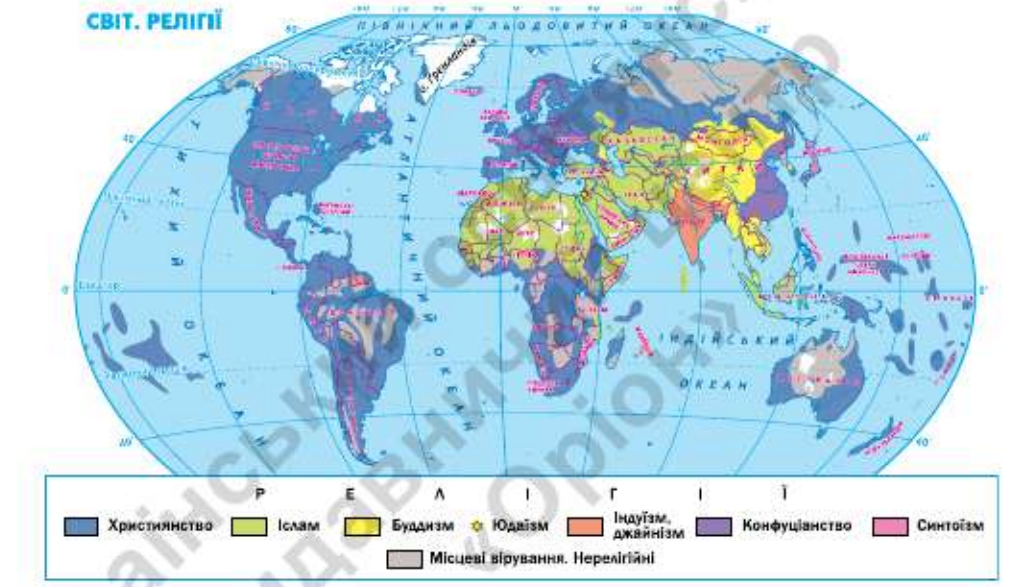
2. ШИЇЗМ І СУНІЗМ — ТЕЧІЇ ІСЛАМУ

Деякий час після смерті пророка Мухаммада мусульмани залишалися об'єднаними під владою перших чотирьох праведних халіфів. Однак під час правління третього халіфа, Усмана ібн Аффана (644–656 рр.), почали проявлятися ознаки розбрату, що зрештою призвело до його вбивства та численних конфліктів. Однією з головних причин розбрату було питання про наступництво й лідерство у мусульманській спільноті. Прибічників збереження верховної влади в сім'ї Мухаммада називали **шиїтами**. Єдиними законними наступниками Пророка, на їхню думку, був зять Мухаммада Алі Ібн Абу Таліб (4-й праведний халіф) та його нащадки по головній лінії.

У XI ст. на противагу шиїтам сформувалася течія **сунізму**. Суніти заперечували виняткове право родини халіфа Алі на владу та відстоювали ідею, що громада має право обирати найдостойнішого з-поміж своїх членів для керівництва світськими і духовними справами. Відносини між течіями ісламу були ворожими. У нинішньому світі більшість мусульман належать до сунітів (87–90 %), а от шиїти (10–13 %) зазнавали гонінь і обмежень.

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Опрацюйте сучасну релігійну карту світу, — покажіть регіони переважного поширення ісламу. Пригадайте, які історичні події сприяли цьому.



3. КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОВПЛИВИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА АРАБСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙ



Пригадайте, коли і за яких обставин вперше «познайомились» араби та європейці.

Часів Середньовіччя сягає історія взаємовпливів арабської та європейської культур. Період від VIII ст. до XIV ст., відомий як «***золотий вік ісламу***», був часом значного прогресу

Християнин і мусульманин грають у шахи *(ілюстрація з Книги ігор Альфонсо X, бл. 1285 р.)*

в математиці, медицині, філософії та мистецтві. Цікавим є факт, що арабські вчені, які діяли переважно на територіях цивілізацій Давнього Сходу, зберегли та розвинули знання Стародавнього світу, включаючи грецьку та римську спадщину, і передали ці знання Європі. Вони також розробили і вдосконалили нові методи обробки землі, системи іригації та архітектурні стилі, зробили вагомий внесок у розвиток алгебри, астрономії, медицини та географії. За допомогою перекладів творів арабських вчених, зокрема Авіценни та Аверроеса, європейці ознайомилися з арабськими досягненнями в медицині, математиці, астрономії та філософії. На завойованих арабами європейських територіях (Іспанія) постали неповторні архітектурні пам'ятки ***мавританського стилю***, що поєднали місцеві й арабські впливи.



Культурні взаємовпливи між європейською та арабською цивілізаціями згодом стали основою для подальшого розвитку наукових досліджень і культурного розмаїття як в Європі, так і в арабському світі.

Севільський алькасар (королівський палац) — приклад поєднання арабської та європейської традицій будування (*початок будівництва XIV ст.*)



МУДРІСТЬ ВІКІВ

Час від часу компанія Google вшановує видатних діячів арабської цивілізації у Ґуґл-дудлах на стартовій сторінці пошукової системи. Запропонований дудл присвячено андалуському філософу і мислителю **Аверроесу**. Опрацюйте за додатковими джерелами біографію вченого та з'ясуйте, як у його життєвому шляху відобразилися арабсько-європейські культурні контакти. Зокрема, чому його називали Коментатором. Прокоментуйте представлені вислови Аверроеса. Чим вони актуальні в наші дні?



Незнання веде до страху, страх веде до ненависті, а ненависть веде до насильства.

До досконалості ведуть не аскетизм і релігійність, а наука і філософія.

ЗАГАДКА В ІСТОРІЇ

Історія арабської культури пов'язана з розвитком української культури. Дізнайтеся, яка пам'ятка арабської культури, що корінням сягає доби Аббасидів, поєднує героїню картини та видатного українського вченого.



Агатангел Кримський (1871–1942 рр.)



Султан вибачає Шахерезаду (*картина художника Артура Гоутона, XIX ст.*)

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Яскравим прикладом взаємовпливу християнської та арабської культур є Собор Святої Софії в Стамбулі (Туреччина). Збудований за часів Юстиніана I величний храм вражав пишним мозаїчним оздобленням. Проте після османського завоювання Константинополя він був перетворений на мусульманський храм— мечеть. Відтоді християнське оздоблення храму було доповнене властивими арабській культурі елементами.

Проведіть за допомогою додаткових джерел інформації мінідослідження і визначте за ілюстраціями, які елементи екстер'єру (*див. с. 24*) та інтер'єру храму є спадщиною християнської культури, а які — арабської.





Елементи інтер'єру Собору Святої Софії (*сучасні фото*)



ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Іслам у Середні віки»**.



- Можу назвати час виникнення і засновника ісламу.
- Можу визначити подібні риси авраамічних віровчень.
- Можу пояснити причини і наслідки появи сунізму і шиїзму.
- Можу визначити значення європейсько-арабських культурних контактів для розвитку людства.



◈ Обговорюємо в групі

2. Проаналізуйте ілюстрацію як історичне джерело. Визначте її цінність для вивчення історії.



Європеєць і араб разом займаються геометрією (*мініатюра, XV ст.*)

◈ Мислю творчо

3. На теренах України — в Криму — до наших днів збереглися пам'ятки мусульманської архітектури Середньовіччя, збудовані за часів Кримського ханства. Виконайте мінідослідження «Іслам і Україна»: з'ясуйте, коли і за яких обставин іслам почали сповідувати жителі українських земель, у яких спільнотах України нині поширений іслам.



Мечеть хана Узбека (*XIV ст., м. Старий Крим, Україна*)

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

610 р. початок проповіді ісламу

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 29 СЕРЕДНЬОВІЧНІ ШКОЛИ ТА УНІВЕРСИТЕТИ

Якими були навчання і виховання дітей у стародавніх Греції та Римі? Які науки найбільше цікавили жителів цих країн?

1. СВІТ НЕПИСЬМЕННИХ І ПИСЬМЕННИХ

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Визначте особливості розвитку шкільної освіти в Середні віки.
2. З'ясуйте, чи зазнавала змін шкільна освіта протягом Середньовіччя.
3. Що спільного й відмінного в навчанні в середньовічних і сучасних школах?

Середні віки були епохою, коли більшість населення залишалась неписьменною. У суспільстві існував чіткий розподіл між письменними та неписьменними верствами. Письменними були переважно духовенство, феодали та заможні міщани. Невміння читати та писати було поширеним серед більшості селян і ремісників. Освіта створювала глибокий розрив між людьми. Неписьменність обмежувала доступ до інформації, розвитку освіти та самовдосконалення.

Варто зауважити, що, незважаючи на відсутність писемності, величезну роль у передачі знань, культури та історії Середньовіччя відігравала *усна народна творчість*. Щоб зафіксувати важливу інформацію, люди використовували різноманітні символи та знаки. Наприклад, для обліку сільськогосподарських робіт використовувалися палички, а для зберігання рецептів — малюнки. За раннього Середньовіччя унаслідок варварського нашестя і ворожого ставлення церкви до античної спадщини освітні традиції попередніх часів були частково втрачені. Однак ***розвиток суспільства не можливий без освічених людей***. Потрібні були лікарі, судді, службовці й учителі.



Навчання в Середні віки (*середньовічна мініатюра*)

1. Який вид школи зображено на мініатюрі?
2. Що було головним джерелом знань у середньовічній школі?
3. Які елементи зображення допомогли вам відповісти на запитання?

Ми вже згадували про *каролінгське* й *оттонівське відродження* — короткочасні періоди піднесення культури й освітніх центрів в імперії франків і в німецьких землях. Згодом освітні центри почали виникати в Європі повсюди.

У школах при великих монастирях і церквах духовні особи за релігійними книжками навчали читання, письма, лічби, церковного співу. У містах працювали приватні школи, а також навчальні заклади, що утримувалися за кошти міста. У них ліпше, ніж у церковних школах, навчали письма й арифметики. У середньовічних школах застосовували фізичні покарання учнів за порушення.

У шкільній освіті панувала ***схоластика***. Церква контролювала зміст навчання, єдиним джерелом знань слугували книги церковних авторитетів. Мовою освіти і науки була латина, а з давньоримської освіти запозичили вивчення «семи вільних мистецтв».

СІМ ВІЛЬНИХ МИСТЕЦТВ

Тривіум
(предмети про слово)
- Граматика (знання латини)
- Діалектика (уміння розмірковувати і вести науковий діалог)
- Риторика (мистецтво усно і письмово висловлюватися)

Квадривіум
(предмети про числа)
- Арифметика (арифметичні дії)
- Геометрія (геометричні фігури, географія)
- Астрономія (рух небесних тіл, астрологія)
- Музика (визначення тривалості нот, музичних інтервалів)

Проаналізуйте схему. Висловіть припущення, у яких сферах життя середньовічного суспільства потрібні були знання кожної з наук.

2. ВИНИКНЕННЯ УНІВЕРСИТЕТІВ



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Поміркуйте, у чому полягало історичне значення діяльності середньовічних університетів.
2. Чи змінилося істотно за останні 900 років значення понять «*університет*», «*студент*», «*ректор*», «*факультет*», «*лекція*», «*диспут*»?
3. Поясніть значення поняття «*автономія університетів*».

Із накопиченням знань, розвитком міст, ремесел і зростанням міці середньовічних держав відчувалася нагальна потреба в освічених людях. Поступово школи, у яких працювали відомі викладачі, почали гуртувати навколо себе дедалі більше учнів. Деякі з них

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

заради навчання в того чи іншого викладача навіть переїжджали до іншого міста.

У тих містах, де жили найбільш освічені, відомі викладачі, з'явилися перші вищі школи — **університети**. Найдавніший університет Європи у 1088 р. було засновано в м. Болонья, що в Італії. У XV ст. в Європі діяли вже 65 університетів. Найвідоміші з них — Паризький, Болонський, Оксфордський, Празький і Краківський.

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Університе́т (від лат. universitas — *сукупність*) — вищий навчальний заклад, у якому поєднуються різні напрями підготовки фахівців з точних, природничих і гуманітарних наук. В університетах також проводять наукові дослідження.

В університетах були дві групи *факультетів*: «нижчі» та «вищі». Спершу 5–7 років усі обов'язково навчалися на «нижчому» — артистичному факультеті, де опановували «сім вільних мистецтв». Потім 5–6 років навчалися на одному з «вищих» факультетів: правничому, богословському чи медичному.

Юридичний факультет	Медичний факультет	Богословський факультет
право, філософія, логіка, риторика та історія	медицина, філософія, логіка, анатомія, хірургія, фармакологія та астрономія	теологія, філософія, логіка, риторика та граматика

На лекціях (у перекладі з лат. lectio — *читання*) викладач зачитував уривки з книжок і пояснював незрозумілі місця, а студенти слухали і записували головне.

У боротьбі з міською владою університети добивалися самоврядування: викладачі і студенти обирали керівника університету — *ректора*, університети мали власний суд. Студенти звільнялися від військової служби.



Оксфордський університет, Велика Британія (*сучасне фото*)



Болонський університет, Італія (*сучасне фото*)



Лекція в університеті
(*мініатюра, XIV ст.*)



Лекція в університеті Сорбонна
в м. Париж, *Франція*
(*сучасне фото із сайту університету*)

Уважно розгляньте ілюстрації. Визначте, що спільного в середньовічних і сучасних університетах.



УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

У Болонському університеті навчався українець **Юрій (Георгій) Котермак** із м. Дрогобич. На 1481/1482 навчальний рік він був обраний ректором цього навчального закладу.

Життя середньовічних студентів (від лат. studens — *старанно навчатися*) було нелегким. Значні кошти йшли на купівлю необхідних книжок, які в ті часи були дуже дорогими.



СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

З якими труднощами стикався середньовічний студент на шляху до знань?

Ось як описує англійський поет XIV ст. Джеффрі Чосер життя середньовічного студента:

Над логікою перервавши працю,
Із нами плівся оксфордський студент...
Навряд бідніший хтось за нього...
Виносити привчившись
Нужду та голод він постійно,
У головах на ліжко клав поліно.
Йому миліше двадцять книжок мати,
Ніж добру їжу вдосталь споживати.
І, бідаком готовий жити,
Бажав навчитися та інших вчити.

Студентський гімн «Гаудеамус»
qr.orioncentr.com.ua/TvZ43

Донині студенти всього світу співають свій гімн «Гаудеамус». Латинською мовою він починається словами «*Gaudeamus igitur!*» (Гаудеамус ігітур), що в перекладі означає: «*Радіймо ж!*».

Український освітянський медійний центр «Оріон»

3. НАУКОВІ ДОСЛІДИ ТА РОЗВИТОК ТЕХНІКИ

Людей, які намагалися шукати істину самостійно та ставили під сумнів церковні настанови, переслідували і засуджували. Одними з перших у суперечку з церковними настановами вступили філософи П'єр Абеляр і Роджер Бекон.



П'єр Абеляр
(1079–1142 рр.)

Французький богослов, філософ-схоластик, письменник, поет

- навчав, що в основі віри в Бога лежить не сліпа віра, а переконання, досягнуте шляхом вільного міркування і власних умовиводів на основі вивчення Святого Письма;
- висував ідею віротерпимості.

Церковний собор у Сансі заборонив йому займатися викладацькою діяльністю, твори підлягали знищенню.



Роджер Бекон
(1214–1292 рр.)

Англійський філософ, науковець, викладач Оксфордського університету

- наполягав на необхідності пізнання природи через наукові дослідження;
- доводив, що знання можна здобути не лише під час богословських диспутів, а й вивчаючи природу за допомогою досліджень;
- першим пояснив явище веселки, першим у Європі уклав рецепт пороху та пояснив його значення для військової справи.

Зазнав звинувачень у єресі, переслідувань і арешту.



СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Уривки з творів Роджера Бекона

Можна побудувати пристрої для плавання без гребців так, щоб найбільші кораблі приводилися в рух силою однієї людини...

Можна зробити вози без запряжки, які котитимуться з неймовірною швидкістю; літальні апарати, сидячи в яких, людина приводитиме в рух крила, що вдарятимуть по повітрю, подібно до пташиних... Прозорі тіла можна так обробити, що далекі тіла здаватимуться близькими, і навпаки.

Винайдення яких технічних пристроїв і приладів передбачив Бекон?

Розвиток господарства, міст і торгівлі став поштовхом до розвитку природничо-математичних наук. Їх здобутки використовували в господарстві, будівництві та мистецтві.

Українська освітянська видавничий центр «Оріон»



Портрет Луки Пачолі і невідомого юнака (*картина художника Якопо де Барбарі, 1495 р.*)

Лука Пачолі — найвідоміший математик XV ст.; сформулював правила арифметичних дій, бухгалтерського обліку, теорію геометричних пропорцій. Його праця «Про божественну пропорцію» була практичним посібником для архітекторів і художників.

Поміркуйте, яке значення має для художників розуміння пропорцій.

З давніх-давен народи Сходу, а за ними і європейці захоплювалися ***астрологією***. Середньовічні астрологи вірили в можливість передбачення майбутнього за рухом і розташуванням небесних тіл на небесній сфері та одне щодо одного. Хоча згодом астрологію визнали несправжньою наукою, середньовічні астрологи зробили ряд важливих відкриттів і започаткували сучасну науку ***астрономію***.



ЗАГАДКА В ІСТОРІЇ

Чи знаєте ви, що поєднує героя всесвітньо відомої книжки про Гаррі Поттера британської письменниці Джоан Роулінг і середньовічних ***алхіміків***? Дізнайтеся за допомогою ілюстрацій, тексту та інтернет-джерел.

Ніколя Фламель — французький алхімік кінця XIV ст. Для оточення загадкою лишалося те, як йому вдалося за короткий час казково розбагатіти. Очевидно, з цим фактом пов'язана легенда про те, що він зміг перетворити пів фунта ртуті спочатку в срібло, а потім у золото. Однак Фламель не прагнув накопичення багатств і увійшов в історію як щедрий меценат: він фінансував будівництво шкіл, церков і лікарень. Дім алхіміка досі зберігається в Парижі.



Ніколя Фламель



Постер фільму «Гаррі Поттер і філософський камінь»



Українське видання книжки про Гаррі Поттера

Із зникненням античної цивілізації було втрачено значну частину знань з ***медицини***. Однак медичні знання поступово розвивалися. Середньовічні лікарі вміли вимірювати пульс хворого, визначати захворювання за кольором язика або сечі.



Ібн Сіна (Авіценна)
(980–1037 рр.)

Перський лікар, автор праць із медицини (найвідоміша — «Канон лікарської науки»)

- уперше описав карантин як засіб для запобігання поширенню інфекції;
- приділяв увагу питанням профілактики, запобігання хворобам, збереження здоров'я;
- багато часу приділяв астрономії, займався проблемами логіки, математики, фізики, музики, писав віршовані твори.

Відео «Винайдення книгодрукування» (тривалість 03 хв 18 с)
qr.orioncentr.com.ua/HXpUy

За доби Середньовіччя європейці почали активніше використовувати винаходи попередніх епох та інших народів: водяний млин, колісний плуг, вітряки, хомути в кінській упряжі.

З розвитком освіти і науки з'являється попит на книжки. У середині XV ст. німецький ювелір **Йоганн Гутенберг** винайшов унікальну ***технологію книгодрукування***, яка дала змогу швидко друкувати тексти.

УНІКАЛЬНІСТЬ ВИНАХОДУ ГУТЕНБЕРГА

- Технологія відливання літер для створення набірних текстів за принципом конструктора
- Друкарський верстат, що забезпечував якісний друк окремих сторінок, які потім зшивали
- Унікальний рецепт стійкої фарби на основі сажі, оливи з додаванням міді, сірки і свинцю

Близько **1455 р.** вийшла друкована Біблія — перша велика книга, технічно і естетично досконала як на той час.



42-рядкова Біблія Гутенберга (*Нью-Йоркська публічна бібліотека, США*)

Науковці припускають, що Гутенберг міг створити близько 200 примірників Біблії, з яких 165 були паперовими і 35 — пергаментами. Донині збереглося 48 її примірників. За оцінками експертів, сьогоднішня вартість унікальної книги становить 25–35 млн доларів США.

Український освітянський видавничий центр

УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

До кінця XV ст. в Європі працювало близько тисячі друкарських верстатів, на яких виготовили майже 8 млн книг.

У м. Краків німець Швайпольт Фіоль відкрив друкарню. Тут у **1491 р.** він надрукував «Октоїх» та «Часослов» — богослужбові книги православної церкви. ***Це були перші книги церковно-слов'янською мовою, надруковані кирилицею, з ознаками живої української мови того часу.***

ПОМІРКУЙМО!

Уважно розгляньте хмаринку «Винаходи Середньовіччя». Обговоріть у класі, яку користь суспільству принесли згадані в ній технічні винаходи. За потреби скористайтеся додатковими джерелами інформації.







Найдавніші із знайдених археологами окулярів (*Августинський монастир у м. Фрайбург, Німеччина, XIV ст.*)

Руанський баштовий годинник — другий найдавніший діючий у світі. Його механізм бездоганно працює вже кілька століть. Перший годинник, датований 1386 роком, був встановлений в англійському м. Солсбері.



Фрагмент картини Яна ван Ейка «Богородиця каноніка ван дер Пале» (*1436 р., Міська художня галерея, м. Брюгге*)

Українська світянська Електронний конструктор

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Середньовічні школи та університети»**.



- Можу розповісти, як було організоване навчання в школах й університетах.
- Можу назвати відомих середньовічних учених та їхні відкриття.
- Можу визначити роль церкви у розвитку освіти і науки в епоху Середньовіччя.
- Можу пояснити, який вплив на розвиток людства мало винайдення книгодрукування.



2. Утворіть логічні пари з імен учених та фактів їхніх біографій.

1 Роджер Бекон	**А** Українець, який став ректором Болонського університету
2 Лука Пачолі	**Б** Наполягав на необхідності пізнання природи шляхом наукових досліджень
3 Юрій Котермак	**В** Сформулював правила арифметичних дій

◈ Обговорюємо в групі

3. П'єру Абеляру належить вислів: «*Основний ключ знань — це насправді наполегливі і часті запитання*». Складіть до пункту параграфа «Наукові дослідження та розвиток техніки» п'ять запитань і запропонуйте дати відповіді на них у класі.

4. Подискутуйте в класі щодо питання: «Суперечлива роль церкви у розвитку освіти і науки за доби Середньовіччя».

◈ Мислю творчо

5. Виконайте творчий проєкт «Сторінка середньовічного вченого, винахідника в сучасних соціальних мережах» (*один із героїв параграфа на вибір*).

6. Підготуйте творчий проєкт (мініувистава, комікс, презентація тощо) на тему «Один день із життя середньовічного студента/вченого».

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:

1455 р. світ побачила перша друкована Біблія, що започаткувала історію книгодрукування в Європі

Український освітянський Навчальний центр «Оріон»

§ 30 МИСТЕЦТВО У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ



Про що «розповідає» хмаринка слів? Дайте їй назву.

Стилістичні особливості середньовічного мистецтва IX–XII ст. яскраво втілені в архітектурі. Як ви вже знаєте, **архітектура** — це мистецтво проєктування і будівництва споруд і їхніх комплексів, що формують простір для життя і діяльності людини. Визначні зразки архітектурних споруд є культурно-історичними пам'ятками.

На архітектуру, як і на все мистецтво Середніх віків, значний вплив мала релігія.

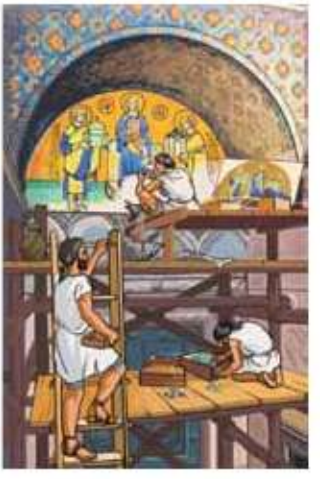
Серед пам'яток Середньовіччя можна виокремити зразки візантійської, мусульманської, романської та готичної архітектури.

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Ознайомтеся з особливостями архітектурних пам'яток доби Середньовіччя та спільно з однокласниками/однокласницями виконайте творчий мініпроєкт (*макет*, *лепбук*, *відеоогляд* тощо) про один із архітектурних стилів.

1. ВІЗАНТІЙСЬКА АРХІТЕКТУРА

Прагнення візантійських імператорів наслідувати велич Риму спонукала їх до активного будівництва храмів, палаців та інших громадських споруд. Спочатку ромейські майстри наслідували римську традицію базиліки в архітектурі. Проте згодом виробили власний ***візантійський стиль***, пам'ятки якого дійшли до наших днів у збережених культових спорудах. Згодом архітектори поєднували елементи римської базиліки та центрально-купольного храму. Спочатку майстри не надавали особливого значення зовнішньому оздобленню споруд, тому будівлі на вигляд важкі, суворі.



Створення мозаїки візантійськими майстрами (*історична реконструкція*)

Український освітній видавничий центр «Оріон»

Інтер'єр храмів не вирізнявся деталями витонченого оздоблення, проте здійснювалося облицювання дорогим мармуром, стіни прикрашали *мозаїками* на золотому тлі та *фресковим розписом*. Згодом почали будувати багатокупольні храми.

Візантійську архітектурну традицію запозичували й інші народи. Зокрема, після хрещення Русі-України, коли започаткували кам'яне храмове будівництво, для зведення Софійського собору в Києві були запрошені візантійські майстри. До наших днів збереглися численні пам'ятки храмового будівництва доби Русі-України з ознаками візантійської традиції.



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Порівняйте культові споруди, визначте спільні риси в їх екстер'єрі (зовнішньому вигляді).



Первісний вигляд Софійського собору в Києві (*XI ст., макет*)



Церква Святої Ірини — найдавніший збережений християнський храм Константинополя (*IV ст., сучасне фото*)

Українська видавнича спілка «Освіта»

2. МУСУЛЬМАНСЬКА АРХІТЕКТУРА

Із виникненням ісламу зародилася й ***мусульманська архітектура***, адже для здійснення богослужінь традиційно виникла потреба в храмах. Оскільки іслам набув значного поширення у східному світі, то в мусульманській архітектурі вирізняють кілька напрямів зі своїми художніми особливостями. У цілому перші мусульманські архітектори також наслідували римську традицію. Головними видами споруд були мечеті (храми), медресе (школи), рибати (монастирі оборонного характеру), громадські споруди (наприклад, заїжджі двори — караван-сараї, лазні-хамами).

Оскільки зображати людей в ісламській традиції було заборонено, то мусульманські храми та інші споруди щедро оздоблювалися *орнаментами*.

На теренах України — в Криму до наших днів збереглися пам'ятки мусульманської архітектури Середньовіччя, збудовані за часів Кримського ханства.

ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Розгляньте уважно ілюстрації та визначте, які елементи будівлі храму є схожими з християнськими, а які зумовлені релігійними настановами ісламу.



Мечеть Купол Скелі (*VII ст., Храмова гора в Єрусалимі, Ізраїль, сучасне фото та історична реконструкція*)



Українська видавнича корпорація

3. РОМАНСЬКА ТА ГОТИЧНА АРХІТЕКТУРА

Романський стиль сформувався в X ст. і панував в архітектурі понад 300 років. Будівельники запозичили елементи цього стилю в архітектурі давніх римлян, чим зумовлена його назва.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Рома́нський стиль (від лат. romanus — *римський*) — стиль раннього Середньовіччя в Європі, що найбільше проявився в архітектурі, має елементи давньоримського та візантійського мистецтв.

Основними типами архітектурних споруд у романську епоху були замки, монастирські ансамблі та храми. Серед їхніх особливостей: масивні кам'яні склепіння, потужні стіни з нечисленними вузькими вікнами, ступінчасті заглиблені входи.

Романські будови не були багатими на архітектурні оздоблення ні ззовні, ні всередині. Найважливіший їхній елемент — вежі. Своєю суворістю і могутністю романські храми нагадують фортеці.



ПОМІРКУЙМО!

Чим, на вашу думку, були зумовлені особливості романського стилю в архітектурі Середніх віків?

Із середини XII ст. в Європі розвивався ***готичний стиль***. Його назва виникла в Італії пізніше, у XVI ст., і була пов'язана з назвою варварських племен готів.



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Готи́чний стиль (від італ. gotica — *готський*) — стиль середньовічного мистецтва XII–XV ст., відомий стрімкими вертикальними склепіннями, гострими арками, великими вітражами, витонченістю різьблених деталей та скульптур.

Важливою особливістю готичного стилю була спрямованість будівлі вгору. Цього можна було досягти лише завдяки новій технології будівництва. Конструкція спиралася на опорні стовпи, простір між якими забудовувався. Це дало змогу споруджувати собори небаченої висоти з тонкими стінами і великими стрілчастими вікнами.

qr.orioncentr.com.ua/L6nFQ

Перегляньте відеореконструкцію та складіть розповідь про будівництво готичного собору.

Відео «Будівництво собору Паризької Богоматері» (тривалість 02 хв 51 с)

Електронний освітній ресурс видавничий центр «Оріон»

ХАРАКТЕРНІ РИСИ РОМАНСЬКОГО І ГОТИЧНОГО АРХІТЕКТУРНИХ СТИЛІВ	
Романський стиль (X–XII ст.)	**Готичний стиль (середина XII–XV ст.)**
Товсті масивні стіни, на які спиралося важке напівкругле склепіння	Високі, наче спрямовані в небо, споруди, що створюють враження легкості
Схожі на фортеці потужні приземлені будівлі	Склепіння будівлі розташоване на опорних стовпах, простір між ними забудовувався легкими стінами
Вузькі вікна, що нагадують бійниці. Використовувалися вітражі	Величезні стрілчасті вікна з вітражами, що пропускали багато світла
Широке використання напівкруглих арок: на стінах, в отворах вікон, над входом	Мереживні великі і маленькі вежі, а також шпилі, що звужуються догори
Оздоблення стін фресками	Прикрашання храмів і будівель скульптурними композиціями, розетами — круглими вікнами

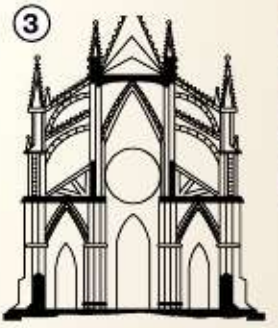
ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Уважно розгляньте ілюстрації розрізу двох храмів. Визначте, який з них належить до романського, а який — до готичного стилів. Які характерні риси архітектури на це вказують?



Кафедральний собор Нотр-Дам в м. Ам'єн (*Франція, XIII ст., сучасне фото*)









Костел в абатстві Сант-Антімо, (*XII ст., Італія*)

Український освітній портал Головний корпоративний центр

УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

Відео про пам'ятку романської архітектури в Україні — церкву Святого Пантелеймона поблизу Галича (XII ст.) (тривалість 02 хв 36 с)

Дізнайтеся, у яких регіонах України збереглися зразки романської і готичної архітектури.

qr.orioncentr.com.ua/yfDqj

Важливим елементом архітектурного оздоблення є **скульптура**. У готичному храмі скульптура ніби наповнювала споруду рухом. Вона відігравала роль і архітектурного оздоблення, і енциклопедії знань та уявлень про світ середньовічної людини.

Шедеврами готичної скульптури вважають портретні ***зображення маркграфа Еккехарда і його дружини Ути в Наумбурзькому соборі***. В образі маркграфа скульптор представив грубого, чуттєвого, владного рицаря тих часів. Цілковитою протилежністю йому є Ута — справжнє уособлення жіночності.

Поява великих вікон сприяла розквіту **вітражів** — сюжетних картин та орнаментів із кольорового скла. У XIII ст. вітражі поширилися по всій Європі. У католицьких храмах вони відтворювали біблійні сюжети й замінили стінописи. На сторінках підручника ви ознайомилися зі зразками середньовічної книжкової мініатюри.



Скульптурні портрети Еккехарда і Ути фон Баллєнштед (*близько 1250–1260 рр.*) в Наумбурзькому соборі (*Німеччина, сучасне фото*)



Вітраж Шартрського собору (*1194–1220 рр., Франція, сучасне фото*)

Розгляньте скульптурні портрети. Які, на вашу думку, риси характеру людей вдалося передати середньовічному скульптору? У чому художня цінність твору?

Як ви думаєте, чому вітражі собору у м. Шартр називають «*скляною Біблією*»?

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!
Вітра́ж — виконані із кольорового скла декоративні композиції.

4. СЕРЕДНЬОВІЧНІ ЛІТЕРАТУРА, МУЗИКА ТА ТЕАТР

У період Середньовіччя музика була переважно церковною. Хор монахів виконував григоріанський спів, інколи він посилювався органною музикою.

У XIII ст. в Європі почала розвиватися світська пісенна та танцювальна музика. Вона виконувалася в замках, на ярмарках та інших світських заходах, дозволяла людям відпочити та розважитись.

Театр був представлений у двох жанрах: *містерії* розповідали про біблійні сюжети, а *моралітеї* розкривали моральні теми. Такі вистави були популярними серед людей, оскільки давали їм можливість уявити історії з Біблії та життя.

У Середні віки склався своєрідний жанр творчості — *рицарська література*. У сказаннях про рицарів славили молодецтво, сміливість, зневагу до смерті. Лірична поезія рицарства оспівувала служіння «дамі серця», заради якої рицар був готовий на будь-які подвиги. Одним із видатних поетів був Вальтер фон дер Фогельвейде. Героїнею багатьох його пісень була проста дівчина з її щирими почуттями. Водночас поета засмучували міжусобиці та чвари.



Танці
(*середньовічна мініатюра*)

РИЦАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ГЕРОЇЧНІ ПОЕМИ	РИЦАРСЬКА ПОЕЗІЯ	РИЦАРСЬКІ РОМАНИ
Оспівування подвигів рицарів — захисників рідної землі	**Оспівування Прекрасної Дами та подвигів заради неї**	**Історії життя, подвигів рицарів**
«Пісня про Роланда» (Франція); «Пісня про Нібелунгів» (Німеччина)	Поезія трубадурів (Франція); поезія мінезингерів (Німеччина)	«Про короля Артура» (Кретьєн де Труа); «Про Трістана та Ізольду» (Готфрід Страсбурзький)

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Мистецтво у Середньовіччі»**.



- Можу розрізняти пам'ятки візантійської, мусульманської, романської, готичної архітектури.
- Можу пояснити, що таке «*мозаїка*», «*фреска*», «*вітраж*».
- Можу розрізняти жанри середньовічного мистецтва.
- Можу пояснити, під впливом яких чинників формувалися стилі середньовічного мистецтва.



◈ Обговорюємо в групі

2. За допомогою додаткових джерел інформації поцікавтеся, у яких регіонах Старого світу поширювалися традиції візантійського, мусульманського, романського, готичного стилів. Чи можна провести чіткі межі поширення їх у світі? Поміркуйте чому.

3. Перегляньте відео про історію будівництва Пізанської вежі. Визначте, які наукові знання застосовані для її будівництва, яких помилок припустилися будівничі та як їх виправляли.

Відео «Дзвіниця Пізанської вежі»
(тривалість 02 хв 15 с)
qr.orioncentr.com.ua/30v3k

◈ Мислю творчо

4. Проаналізуйте малюнок-реконструкцію та складіть розповідь про мистецтво створення вітражів. Які знання, на вашу думку, мали застосувати майстри під час творчості.



Створення вітража середньовічними майстрами (*історична реконструкція*)

Український освітянський медійний центр «Оріон»

§ 31 РАННЄ ВІДРОДЖЕННЯ І ГУМАНІЗМ

Розгляньте фотографії. Який історичний час ілюструють ці зображення? Що їх об'єднує? Дайте назву візуальному ряду.





1. ДОБА ВІДРОДЖЕННЯ

Із середини XIII ст. у Західній Європі розпочався новий етап розвитку культури — **Відродження**, або **Ренесанс** (від італ. rinascimento, франц. renaissance — *відродження*). Назва цієї доби пов'язана з тим, що діячі культури прагнули відродити античне мистецтво, його високий художній рівень і **гуманізм**. Носіями гуманізму були насамперед городяни: вчені, поети, художники. У центрі їхньої уваги постали людина, усе людське.

ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Гуманізм (від лат. humanism — *людяний, людський*) — світогляд, який визнає цінність людини як особистості, її право на свободу і розвиток.

Батьківщиною Ренесансу була Італія з її містами, що процвітали. Передумовами Ренесансу були:

- зростання багатств міст спонукали до розвитку освіти, науки, мистецтва та інновацій;
- заможні освічені феодали та міщани були готові витрачати кошти на твори мистецтва;
- розвиток торгівлі сприяв культурному та технічному обмінам;
- наявність на території Італії залишків античної культурної спадщини давала культурні взірці;
- падіння Імперії ромеїв викликало масове переселення здебільшого до Європи ромейських учених та їхніх бібліотек з античною спадщиною.

Український освітній центр стратегічного розвитку

ПЕРІОДИ ВІДРОДЖЕННЯ		
Раннє Відродження (середина XIII ст. — кінець XV ст.)	**Високе Відродження** (кінець XV ст. — початок XVI ст.)	**Пізнє Відродження** (перша третина XVI ст. — початок XVII ст.)



ВАРТО ЗАПАМ'ЯТАТИ!

Ра́ннє Відро́дження — період епохи Відродження, що тривав від середини XIII до кінця XV ст. і ґрунтувався на ідеалах гуманізму, утвердження гідності і краси реальної людини, її розуму, волі, творчих сил.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДРОДЖЕННЯ В ІТАЛІЇ

- Гуманізм
- Розквіт мистецтв
- Переосмислення середньовічної культури
- Мова художніх творів — італійська
- Інтерес до Античності
- Формування національної культури



МУДРІСТЬ ВІКІВ

Бог створив людину, щоб вона пізнавала закони Всесвіту, любила його красу, захоплювалася його величчю... Людина може зростати й удосконалюватися за власною волею. У ній багато різноманітних задатків. Учена дискусія особлива тим, що й переможеному буде користь. Той, хто програє у ній, зазнає не кривди, а благодіяння від переможця, бо повертається додому багатшим, ученішим і краще підготовленим до майбутніх битв.

Джованні Піко делла Мірандола,
італійський мислитель епохи Відродження

Які якості, на думку автора, може в собі розвивати й удосконалювати людина? Які зміни у світогляді людей відображає документ? Яку роль автор відводив дискусіям учених?

2. ІДЕЇ ГУМАНІЗМУ В КУЛЬТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ

Гуманісти виявляли великий інтерес до культури стародавніх Греції і Риму. Саме досягнення античних філософів, поетів, художників, архітекторів і скульпторів були взірцем для митців і вчених епохи Відродження.

Пригадайте, із творами яких авторів доби Античності ви знайомі. Які з них вас вразили найбільше? Чому?

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

Письменники-гуманісти оспівували природу, але водночас описували тогочасне бурхливе життя, прекрасні й сильні людські почуття. Живописці продовжували створювати картини на біблійні сюжети, проте для зображення Ісуса Христа і святих їм позували звичайні люди. Дедалі більше з'являлося портретів сучасників: і вельможних правителів, і простих городян.

Провісником раннього італійського гуманізму вважають **Данте Аліг'єрі** (1265–1321 рр.).

ІСТОРИЧНІ ПОДРОБИЦІ

Народився Данте в італійському м. Флоренція, у знатній сім'ї. Вивчав правознавство в Болонському університеті. У студентські роки захопився поезією, яка згодом принесла йому славу.

Основною подією в молодості Данте було його кохання до Беатріче. Уперше він її побачив у дитинстві. Вдруге вони зустрілися через 10 років. Чарівний образ молодої жінки надихнув поета на створення прекрасної ліричної поезії. Цикл віршів, народжених коханням, а згодом — ранньою смертю Беатріче, склав збірку «Нове життя» (1292 р.). Книжка написана італійською мовою, а не латинською, як було прийнято в часи Середньовіччя. Данте став засновником літературної італійської мови.



Пам'ятник Данте Аліг'єрі у м. Флоренція, *Італія*

Вершина творчості Данте — поема «Божественна комедія». Цей твір був задуманий автором як монументальний пам'ятник Беатріче. Поема написана у формі «видіння», у ній ідеться про мандри поета потойбічним світом. Тут автор розкрив тему кохання як велику силу, що дає життя усьому на Землі. Про це Данте написав так: «*Любов, що рухає Сонце і світила*».

На думку Данте, людина сама має відповідати за свої вчинки та благополуччя, яке визначається не багатством чи благородним походженням, а особистими людськими якостями.

УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

В Україні перший переклад «Божественної комедії» здійснив Іван Франко у 1878 р. Про поему він казав: «*Се віковічна повість кожного з нас, кожного, хто думав, любив, помилявся, падав духом і знов підносився*». Цей твір перекладали Леся Українка, Максим Рильський, Дмитро Павличко.

Українська Центральна Бібліотека «Орфей»

«Батьком» гуманістичної культури в Європі був поет і вчений **Франческо Петрарка**, який жив у 1304–1374 рр. Він розшукував і збирав античні рукописи, вивчав латинську мову, античну філософію, спосіб мислення римських авторів. Петрарка став творцем нової системи культурних цінностей, центром якої була Людина.

СВІДЧАТЬ ДОКУМЕНТИ

Із праці Франческо Петрарки «Про засоби від мінливостей долі» (XIV ст.)

- **Про благородне походження.** Кров завжди одного кольору. Але якщо вона світліша від крові іншої людини, це свідчить не про благородство, а про фізичне здоров'я. Істинно шляхетна людина не народжується з великою душею, але сама себе робить такою чудовими своїми справами.
- **Про багатство.** У багатого більше заздрісних почуттів, ніж радості. Великі багатства набуваються важко, зберігаються з клопотом, витрачаються з прикрістю. Якщо ти скупий — перетворюєшся на сторожа, і багатство володіє тобою, а не ти багатством.

1. Що, на думку Франческо Петрарки, робить людину по-справжньому благородною (шляхетною)?
2. У чому повчальний зміст висловлювань Петрарки?

Світову славу Петрарка здобув як поет-співець високого кохання. У 23-річному віці в церкві Петрарка побачив дівчину Лауру, яка була ще дитиною, і закохався в неї. Відтоді понад 30 років поет оспівував кохану у своїх *сонетах*.

Образ Лаури нагадує Мадонну. Про неї поет писав:

Благословенні будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни — ніжне і кохане,
І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне —
Й ти, неподільна радосте моя!

(*Сонет 61, переклад Дмитра Павличка*)



Статуї «Давид» і «Святий Георгій» (*роботи скульптора Донателло*)

Друг Данте, видатний митець, провісник Раннього Відродження **Джото ді Бондоне** першим відійшов від середньовічних законів зображення простору, зробивши свої картини більш реалістичними.

Найвизначнішим твором видатного італійського скульптора **Донателло** є ***бронзова статуя «Давид»*** (близько 1440 р.). Митець зобразив юного героя після його перемоги над велетнем Голіафом, на відрубану голову якого він поставив свою ногу. Подібно до грецьких богів і героїв, Давид не прикриває свого стрункого тіла.



Весна

На замовлення цеху зброярів Донателло виконав ***статую «Святий Георгій»*** (покровитель воїнів) (1415–1417 рр.). Створений скульптором образ молодого воїна став романтичним символом Флоренції.



Народження Венери (*роботи художника Сандро Боттічеллі*)

Особливе місце посідає творчість італійського художника **Сандро Боттічеллі** — найвидатнішого майстра Раннього Відродження. Протягом кількох років Боттічеллі виконував замовлення для могутніх правителів Флоренції — роду Медічі. Дві найбільш прославлені свої композиції — ***«Народження Венери»*** (близько 1484 р.) і ***«Весна»*** (близько 1485 р.) — Боттічеллі присвятив Джуліано Медічі і його коханій Сімонетті Веспуччі, прекрасний образ якої художник втілює майже в усіх своїх живописних роботах.

Раннє Відродження поширилося за межі Італії. Зокрема, воно проявилося у Нідерландах. ***«Портрет подружжя Арнольфіні»*** **Яна ван Ейка**— один з найвідоміших творів мистецтва в світі, що свідчить про зростання ролі міщан у суспільстві. Картина створена у 1434 р. і є першим відомим в європейському живописі парним портретом. Він вражає витонченим виконанням та деталізацією, сукупністю символічних елементів, які відтворюють соціальний і духовний стан подружжя.



Портрет подружжя Арнольфіні (*робота художника Яна Ван Ейка*)

Поверненням до античних традицій характеризувався і розвиток архітектури Раннього Відродження, яка також

зародилася в Італії у XIV–XV ст. Особливостями архітектурного стилю Раннього Відродження були симетричність та геометричність у плануванні будівель, використання класичних (античних) ордерів та архітектурних елементів (колон, пілястрів, фронтонів), горизонтальність у розташуванні об'ємів, поширення куполів і арок для надання будівлям просторовості, раціоналізм використання елементів будови.



ДІЄМО: ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Собор Санта-Марія-дель-Фйоре будували близько 100 років. На початку XV ст. постало неймовірно складне технічне завдання: спорудити купол діаметром 42 м. За цю роботу взявся **Філіппо Брунеллескі**, ювелір за фахом, архітектор-аматор. Після точних розрахунків він запропонував звести купол методом цегляної кладки без будівельного риштування. Купол заввишки 91 м було збудовано в 1436 р. Його вага — близько 9 тис. тонн. Це архітектурне диво є одним з яскравих свідчень людської геніальності доби Ренесансу.

Поміркуйте, знання яких наук необхідні були архітектору Брунеллескі для втілення задуму зведення купола собору. Розгляньте ілюстрації, визначте елементи архітектури Раннього Відродження та готики у будові собору.





Собор прикрашає годинник, створений Паоло Уччело в 1443 р. Особливість хронометра в тому, що його стрілки обертаються у зворотному напрямку.



Собор Санта-Марія-дель-Фйоре. Зовнішній вигляд і внутрішнє оздоблення (*Флоренція, Італія, перша згадка XIII ст., архітектори Арнольфо ді Камбіо, Філіппо Брунеллескі, Андреа Пізано, Франческо Таленті, Джотто*)

ЗНАЮ МИНУЛЕ ◈ ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ ◈ ПРОГНОЗУЮ МАЙБУТНЄ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

◈ Знаю і систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання

За допомогою дружніх смайлів оцініть свої успіхи у вивченні теми **«Раннє Відродження і гуманізм»**.



- Можу пояснити походження та зміст поняття «*Відродження*».
- Можу пояснити, чим ідеї гуманізму відрізнялися від середньовічного світогляду.
- Можу схарактеризувати творчість видатних діячів раннього Відродження.
- Можу визначити особливості художнього стилю Відродження.



2. Виконайте тренувальну онлайн-вправу:

«Раннє Відродження і гуманізм»
qr.orioncentr.com.ua/PDaR3

◈ Обговорюємо в групі

3. Які ідеї гуманізму були визначальними в мистецтві Відродження?

4. Як ви розумієте слова Ліни Костенко про Данте?

> Хто скаже про нього — старий він, як світ?
> Він — Данте. Йому тільки тисяча літ.

◈ Мислю творчо

5. Уявіть себе співробітником/співробітницею туристичної фірми. Для рекламної кампанії нового туру країнами Європи вам необхідно підготувати рекламний буклет «Живопис у камені: пам'ятки архітектури Середньовіччя/Раннього Відродження у Європі». Доберіть приклади пам'яток у різних країнах, розробіть туристичний маршрут, запропонуйте розрахунок вартості мандрівки за вашим маршрутом.

6. Поміркуйте, які особливості розвитку середньовічного суспільства були сприятливими для формування ідеології гуманізму.

Ці дати допоможуть вам орієнтуватися в подіях. Запам'ятайте їх:
середина XIII ст. — доба Раннього Відродження в Європі
кінець XV ст.

Український освітянський видавничий центр «Оріон»

§ 32

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 5 «ДУХОВНИЙ СВІТ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ»

1. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Упорядкуйте історичне лото.

1. З'єднайте зображення з назвами середньовічних наук.





Астрологія | Медицина | Математика | Алхімія

2. Розгадайте імена учених, зашифровані в анаграмах, і з'єднайте їх із назвами наук. Визначте зайві анаграми й обґрунтуйте свій вибір.

ЛРАПРЄ'ЕБЯ	Схоластика	СКЫАНЙИВМКАОТ
АДІІРГЕ'АНЄЛТ	Медицина	ЕННВАЦАІ
РЕБОЖДНКЕРО	Астрологія	ГБЕЕТГУНР
ЧІБЮГОИДЙОРР	Математика	ЛАІУКЧПОЛА

2. ІСТОРИЧНІ ВІДМІННОСТІ

Пропонуємо вашій увазі історичні пари — назвіть по п'ять відмінностей між ними. Запропонуйте власні історичні пари за змістом розділу.

Схоластика ⟷ Гуманізм

Романський стиль ⟷ Готичний стиль

3. САМООЦІНЮВАННЯ

Перевірте себе — виконайте онлайн-тест.

qr.orioncentr.com.ua/bhzGB

Український освітній видавничий центр «Оріон»

§ 33

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО КУРСУ. ЗДОБУТКИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ДОБИ

Пригадайте, що означає поняття «*цивілізація*». Назвіть центри середньовічної цивілізації в різних регіонах світу.

1. СЕРЕДНІ ВІКИ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Середні віки відіграли величезну роль в історії людства. Якщо за стародавніх часів цивілізації займали незначну частину Землі, то за часів Середньовіччя вони поширилися на північ Європи та Африки, Південну Індію та Індокитай. За часів Середньовіччя були закладені основи сучасних європейської, мусульманської та інших цивілізацій. Саме в цей час постали перші слов'янські держави.

Середньовіччя — це не лише минуле. Чимало сучасних міст було закладено саме в ті часи. Ми спираємося на наукові відкриття і користуємось технічними винаходами Середньовіччя. Суспільні ідеї тих часів знайшли своє продовження сьогодні.

Безперечно, важливо усвідомлювати, що базовою цінністю сучасної цивілізації є ***гуманізм***, ідеї якого зародилися саме в міському середовищі Середньовіччя. Утвердження гуманізму в політиці країн і в суспільному житті є основою не тільки сьогодення, а й майбутнього людства.

2. ІСТОРИЧНИЙ РЕЙТИНГ

Об'єднайтеся в групи та складіть рейтинги:

- «Найвпливовіші люди»;
- «Найвпливовіші ідеї»;
- «Топ-10 подій Середньовіччя, що змінили історію»;
- «Топ-10 цікавинок Середньовіччя».

Представте рейтинги у класі. Обґрунтуйте свій вибір.

3. ВЕБКВЕСТ «МАНДРІВКА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯМ»

Запрошуємо взяти участь у грі й пригадати найважливіші сторінки історії доби Середньовіччя. Для цього перейдіть за покликанням або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код та виконайте онлайн-вправи.

qr.orioncentr.com.ua/YVhI5

Український освітянський супермаркет «Оріон»

4. ІСТОРИЧНА ГРА «СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У ПОНЯТТЯХ І ТЕРМІНАХ»

Скористайтеся правилами гри, поданими на *с. 9*.

1 Середньовіччя	2 Етномовна спільнота	3 Імперія ромеїв	4 Королівство	5 Варварські королівства	6 Священна Римська імперія	7 Вікінги
8 Кодекс	9 Правова система	10 Піднебесна імперія	11 Великий розкол 1054 р.	12 Іслам	13 Коран	14 Халіфат
15 Каганат	16 Золота Орда	17 Каста	18 Індуїзм	19 Доколумбова Америка	20 Внутрішня колонізація	21 Зовнішня колонізація
22 Епідемія	23 Суспільний стан	24 Васалітет	25 Феодалізм	26 Магдебурзьке право	27 Гільдія	28 Цех
29 Місцеве самоврядування	30 Селянська громада	31 Міжусобна війна	32 Політична роздробленість	33 Хрестові походи	34 Теократія	35 Теократична держава
36 Реконкіста	37 Міста-республіки	38 Парламент	39 Станово-представницька монархія	40 Гусити	41 Султан	42 Східна деспотія
43 Єретик	44 Інквізиція	45 Анафема	46 Ренесанс	47 Ранне Відродження	48 Схоластика	49 Філософія

Український освітянський медіацентр

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Ана́фема — відлучення єретиків або нерозкаяних грішників від церкви з оголошенням довічного прокляття.

Ва́рварські королівства — держави, створені варварськими племенами на території Західної Римської імперії в умовах її розпаду в V ст.

Васалите́т — система взаємних прав і обов'язків феодалів, особистої залежності одних феодалів (васалів) від інших (сеньйорів).

Відро́дження, або **Ренеса́нс** — доба в розвитку культури, що тривала в різних країнах Європи із середини XIII ст. до початку XVII ст. Відродження ґрунтувалося на ідеалах гуманізму та кращих традиціях античності.

Ві́кінги — воїни в Скандинавії, які здійснювали походи в інші країни у VIII–XI ст.

Вітра́ж — декоративні композиції, виконані із кольорового скла.

Ві́че — загальні збори слов'ян, на яких вирішувалися найважливіші питання.

Вну́трішня колоніза́ція — заселення і господарське освоєння людьми вільних земель своєї країни.

Га́нза (від нім. Deutsche Hanse — *група, союз*) — союз вільних німецьких міст для підтримки та захисту торгівлі у Північній Європі доби Середньовіччя.

Генера́льні шта́ти — вища дорадча представницька рада у Франції в 1302–1789 рр., що скликалася королем для вирішення важливих державних питань (військових, дипломатичних або фінансових, зокрема — щодо податків). На відміну від англійського парламенту, Генеральні штати не мали законодавчої влади.

Ги́льдія (нім. gilde — *об'єднання*) — об'єднання купців для захисту своїх інтересів або цехових привілеїв.

Готи́чний стиль (від італ. gotica — *готський*) — стиль середньовічного мистецтва XII–XV ст., відомий стрімкими вертикальними склепіннями, гострими арками, великими вітражами, витонченістю різьблених деталей та скульптур.

Гумані́зм — (від лат. humanism — *людяний, людський*) — світогляд, який визнає цінність людини як особистості, її право на свободу і розвиток.

Гуси́ти — учасники збройної боротьби чеського народу проти католицької церкви, феодального гніту.

Династи́чна у́нія — політичний союз (об'єднання держав), заснований на шлюбі представників правлячих династій різних держав.

Домен — сукупність спадкових земельних володінь короля.

Духо́вно-ри́царські ордени́ — у Західній і Центральній Європі військово-чернечі організації рицарів, що створювалися у період хрестових походів під керівництвом католицької церкви головним чином для хрестових походів і поширення християнства.

Експа́нсія (від лат. expansio — *розширення, поширення*) — збільшення впливу в різних сферах (територія, економіка, політика), захоплення земель.

Епіде́мія — масова захворюваність населення на інфекційну хворобу, що швидко прогресує в часі та просторі.

Етномо́вна спільно́та — група народів, що розмовляє спорідненими мовами.

Є́пархія — церковно-адміністративна одиниця у православних та греко-католицьких церквах.

Є́ретик — людина, яка відступилася від догм панівної релігії, виступає проти загальноприйнятого в суспільстві вчення; віровідступник.

Зо́внішня колоніза́ція — заснування поселень за межами своєї країни, що відбувається, як правило, за допомогою війни, насильницьких методів.

Золота́ Орда́ (або улус Джучі) — держава кочовиків у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру, що існувала у 1240–1502 рр. (незалежна — з 1260-х років).

Індуї́зм — стародавня індійська релігія, послідовники якої вірять у те, що Бог (Вішну) проявляє Себе в різних іпостасях (Крішна, Рама, Шива). Індуїзм має багато течій. Серед вірувань індуїзму — вчення про одвічну соціальну нерівність людей, про переселення душ і про відплату за земне життя в потойбічному світі.

Інквізи́ція (від лат. — *розслідування*, *розшук*) — особливий суд католицької церкви, метою якого було переслідування єретиків.

Іслáм (інші назви — мусульманство, магометанство) — авраамічна, монотеїстична світова релігія, заснована у VII ст. в Аравії пророком Мухаммадом (Магометом). У 20-х роках XXI ст. у світі налічується близько 1,6 млрд мусульман (друге місце за кількістю після християн).

Каганáт (від тюркського каган — *великий хан*) — назва імперій кочовиків Євразії.

Кáста — закрита група людей, місце якої у виробничому та суспільному житті визначено певними звичаями та законами.

Коráн (Куráн) — священна книга мусульман. Зміст Корану становлять пророцтва Мухаммада (Магомета).

Корóль — титул монарха в деяких країнах, що освячувався владою Папи Римського. За однією з версій, походить від імені Карла Великого.

Кортéси (ісп. cortes, від corte — *королівський двір*) — у державах Піренейського півострова станово-представницькі збори (парламенти), найдавніші на території Західної Європи (з 1137 р.).

Мігрáція (лат. migratio, від migro — *переходжу, переселяюся*) — зміна постійного місця проживання людей, їхнє переміщення до іншого географічного регіону, до іншої країни.

Міжусóбна війна — війна, яка відбувається між ворожими групами в одній країні чи спільноті.

Мíсто-респýбліка — республіка, яка складається з головного міста та підвладної йому території.

Орда́ (від тюркського — *зібрання*) — спільнота, плем'я кочових народів Євразійського степу.

Ортодоксáльний — який неухильно дотримується принципів якого-небудь учення.

Парлáмент (кортéси, сейм) — представницький орган влади, переважно вищий державний законодавчий орган. «Парламент» — узагальнена назва представницьких і законодавчих органів влади.

Піднебéсна імпéрія (від кит. «Тянь» — *небо, день* і «Ся» — *низ, підніжжя*) — територія, що перебуває під владою китайського імператора. Назвою підкреслювалася велич держави, в китайській уяві — підніжжя неба і центр Всесвіту.

Політична роздробленість доби Середньовіччя — це термін, яким низка істориків позначає процеси формування і розпаду середньовічних держав.

Рáннє Відрóдження — період епохи Відродження, що тривав протягом XIII ст. — кінця XV ст. і ґрунтувався на ідеалах гуманізму, утвердження гідності і краси реальної людини, її розуму, волі, творчих сил.

Реконкíста (ісп. reconquistar — *відвойовувати*) — відвоювання християнами у VIII–XV ст. Піренейського півострова й інших територій, що були захоплені арабами та берберами (які пізніше дістали загальну назву «маври»).

Романський стиль (від лат. romanus — *римський*) — стиль раннього Середньовіччя в Європі, що найбільше проявився в архітектурі, має елементи давньоримського та візантійського мистецтв.

Український державний центр «Оріон»

Середньові́ччя — період всесвітньої історії із середини V ст. до кінця XV ст.

Ста́ново-представни́цька мона́рхія — централізована держава, у якій влада монарха спирається на станово-представницький орган.

Султа́н — титул монарха, правителя в ісламських державах.

Суспі́льний стан — велика група людей з однаковими правами й обов'язками, які передаються у спадок.

Схола́стика — релігійна філософія, метод навчання у Середні віки для пізнання світу і Бога.

Тенгріа́нство — сукупність язичницьких вірувань народів азійського степу, що засновані на шаманізмі та анімізмі, вірі в бога неба Тенгрі, який вважається уособленням всесвіту.

Теокра́тія (грец. — *боговладдя*) — форма правління, за якої влада належить духовенству або главі церкви, що обґрунтовувалося волею Бога (чи богів), від імені якого вони діють.

Теократи́чна держа́ва — держава з теократичною формою правління.

Університе́т (від лат. universitas — *сукупність*) — вищий навчальний заклад, у якому об'єднуються різні напрями підготовки фахівців з точних, природничих і гуманітарних наук. В університетах також проводять наукові дослідження.

Фео́д — земля (іноді посада, прибутки), яку одержував васал від сеньйора за службу; феод передавався у спадок за умови продовження служби.

Феодалі́зм (від лат. feodum — *маєток*) — суспільні відносини часів Середньовіччя із системою прав і обов'язків різних станів, які ґрунтувалися на земельній власності.

Філосо́фія (дослівно: *любов до мудрості*) — наука про загальні закономірності буття і пізнання, про місце людини в світі.

Халіф — духовний глава всіх мусульман.

Халіфа́т — теократична арабо-мусульманська держава, що виникла внаслідок арабських завоювань VII–IX ст. й очолювалася халіфами (намісниками пророка Мухаммада).

Ха́ртія (від лат. charta — *папір, грамота*) — документ, який відображає вимоги певних груп людей.

Хресто́ві похо́ди — загарбницькі походи християн на Близький Схід, здійснювані у 1096–1270 рр. з ініціативи католицької церкви під релігійними гаслами звільнення Святої Землі (Єрусалима) від невірних (мусульман).

Християнська це́рква — 1) будівля, у якій відбуваються богослужіння; 2) релігійна спільнота християн, релігійна організація, що має чітку ієрархію; життя церкви визначається християнськими правилами (канонами).

Церко́вна ієра́рхія (від грец. — *святий, священний*) — система підпорядкування священників у християнській церкві за старшинством.

Цех — спілка майстрів однієї спеціальності.

Яничари́ (у перекладі з тур. — *нове військо*) — регулярна піхота в Османській армії, яку турки набирали із захоплених у полон хлопчиків, представників інших народів, у т. ч. слов'ян. Яничар навертали на мусульманську віру і виховували в ненависті до ворогів ісламу.

Ярли́к — грамота, письмовий указ хана Золотої Орди, що надавав право підлеглим князям на управління окремими підпорядкованими їй територіями або державами.

ДАТИ, ЩО ДОПОМОЖУТЬ ОРІЄНТУВАТИСЯ В ПОДІЯХ

III–IV ст. — заснування держави в Японії
IV–VII ст. — Велике переселення народів
395 р. — поділ Римської імперії на Західну і Східну — народження Імперії ромеїв (існувала до **1453 р.**)
Середина V — кінець XV ст. — доба Середньовіччя
476 р. — падіння Західної Римської імперії
VI–X ст. — існування Хозарського каганату
VII ст. — виникнення ісламу
610 р. — початок проповіді ісламу
VIII – XI ст. — доба вікінгів
800 р. — проголошення Карла Великого імператором франків
843 р. — укладення Верденського договору про поділ імперії Карла Великого
IX ст. — утворення Чеської держави
X ст. — заснування Польської держави
960–1279 рр. — правління династії Сун у Китаї
962 р. — утворення Німецької імперії (пізніше — Священної Римської імперії)
1054 р. — Велика схизма — поділ християнської церкви на римо-католицьку і православну
1096–1270 рр. — хрестові походи на Близький Схід
1206 р. — заснування Монгольської держави на чолі з Чингісханом
1206–1526 рр. — існування Делійського султанату в Індії
1215 р. — ухвалення Великої хартії вольностей в Англії
1222 р. — «Золота булла» угорського короля Андраша II
1240–1502 рр. — існування улусу Джучі (Золотої Орди)
XIII ст. — утворення Московського князівства
1265 р. — скликання першого парламенту в Англії
1271–1368 рр. — монгольське правління (династія Юань) в Китаї
1299 р. — заснування Османської імперії (існувала до **1923 р.**)
1302 р. — скликання Генеральних штатів у Франції
1337–1453 рр. — Столітня війна між Англією і Францією
1356 р. — «Золота булла» Карла Люксембурга — закріплення роздробленості Німеччини
1358 р. — повстання Жакерія у Франції
1368 р. — установлення влади династії Мін в Китаї
1381 р. — повстання Вота Тайлера в Англії
1385 р. — Кревська унія Польського королівства та Великого князівства Литовського
1410 р. — Грюнвальдська битва — розгром Тевтонського ордену польсько-литовсько-руськими військами
1419–1434 рр. — гуситські війни в Чехії
1438–1533 р. — імперія інків в Південній Америці
1453 р. — захоплення турками-османами Константинополя, падіння Імперії ромеїв
1455 р. — видання першої друкованої Біблії, початок книгодрукування в Європі
1479 р. — утворення Іспанського королівства
1492 р. — падіння Гранади, завершення Реконкісти в Іспанії

Українська версія підручника Гінсбурга, Мартинюка, Свідерського

ПАМ'ЯТКИ ДЛЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ І ТВОРЧИХ РОБІТ

ЯК НАПИСАТИ СЕНКАН

Сенкан — це неримований п'ятирядковий вірш, що складається з одинадцяти слів і дозволяє узагальнити вивчене.

1. Іменник (*тема*).
2. Два прикметники (*яке воно?*).
3. Три дієслова (*що воно робить?*).
4. Фраза-висновок із чотирьох слів.
5. Іменник-синонім до теми або ж слово-асоціація до теми.

ЯК ДОСЛІДИТИ ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

1. Уважно розгляньте джерело історичної інформації і встановіть, до якого виду історичних джерел воно належить.
2. Визначте, яку інформацію про минуле повідомляє це історичне джерело.
3. Запропонуйте запитання, які варто поставити для більш ґрунтовного дослідження джерела
4. Висловте припущення, як і де можна довідатися інформацію про джерело за запропонованими вами запитаннями.

ЯК СТВОРИТИ МАПУ (КАРТУ) ПАМ'ЯТІ

1. Підготуйте матеріали для роботи: аркуші паперу, маркери тощо.
2. Назву теми напишіть у центрі вашої мапи.
3. Визначте підтеми — головні частини теми дослідження, та зобразіть їх як основні гілки (лінії), що відходять від головної теми.
4. Визначені під час роботи елементи підтем (тексти, малюнки) приєднуйте як дрібніші гілки до основних гілок вашої мапи думок.

ЯК СКЛАСТИ ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ ДІЯЧА/ДІЯЧКИ

1. З'ясуйте час і місце народження історичного діяча/діячки, як родина і оточення, навчання вплинули на розвиток особистості.
2. Визначте особисті якості й риси характеру, переконання і погляди на світ.
3. Визначте мету діяльності та засоби досягнення мети.
4. Визначте, якими були успіхи і невдачі на шляху до поставленої мети.
5. Визначте однодумців та опонентів особистості; виразником поглядів та інтересів яких соціальних груп вона була.
6. З'ясуйте, як змінилися погляди історичного діяча/діячки впродовж життя; чи є свідчення переосмислення пережитого.
7. З'ясуйте, як образ діяча/діячки відображено в суспільній пам'яті.
8. Висловте обґрунтоване ставлення до історичного діяча/діячки, зокрема до поглядів, засобів і методів діяльності.

ЯК ДОСЛІДИТИ ІСТОРИЧНИЙ ДОКУМЕНТ

1. Хто автор/авторка документа? (*Вкажіть ім'я і прізвище або псевдонім, походження, професію, місце в суспільстві, погляди тощо. Якщо документ створено групою авторів, напишіть відповідну інформацію про кожного*).
2. Коли, судячи з тексту, створено документ? Які історичні умови вплинули на появу цього документа?
3. Який зміст документа? Які загальні ідеї викладено?
4. Що можна дізнатися про ситуацію (епоху) з цього документа?
5. Обґрунтуйте, у чому полягає історичне значення появи документа?

Український культурологічний центр

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я здобувача/здобувачки освіти	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович
БУРЛАКА Олена Вікторівна
ЖЕЛІБА Олександр Володимирович
ПІСКАРЬОВА Ірина Олександрівна

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головна редакторка *І. В. Красуцька*
Редакторка *Л. П. Марченко*
Головна художниця *І. П. Медведовська*
Художники ілюстратори *Б. Г. Маслюк, О. С. Шуклінова*
Фахове редагування *С. В. Громенко, В. О. Дрібниця*
Літературне редагування *Н. В. Островська*
Художні редакторки *Н. А. Андрійченко, К. В. Берсенєва*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректорка *Ю. А. Полулященко*
Комп'ютерна обробка відео *Д. С. Коновалов*
Карти у підручнику розроблені картографічною редакцією УОВЦ «Оріон» під керівництвом *І. С. Руденко*

В оформленні підручника використано деякі світлини з вільних джерел мережі «Інтернет» та матеріали фотобанку *Shatterstock*
Бренди та ресурси зображуються лише з освітньою метою та не є закликом до їх купівлі/відвідування

Формат 70 × 100 $^{1}/_{16}$. Ум. друк. арк. 16,9 + 0,324 форзац.
Обл.-вид. арк. 15,4 + 0,55 форзац.
Зам. №
Тираж 216 368 пр.

ТОВ «Український освітянський видавничий центр "Оріон"»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.
Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелєва, 2

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12

Український освітянський видавничий центр

Перевірте свої знання з історії Середньовіччя за допомогою кросворда. Установіть відповідність між словами-відповідями і запитаннями-підказками. Наприклад, під цифрою **1** у кросворді розміщено слово **ВІКІНГИ** — назва скандинавських воїнів. Під літерою **Ю** знаходимо запитання-підказку «У Франції — нормани, в Англії — данці, у Русі-Україні — варяги». Отже, відповідь: **1–Ю**.

Продовжуйте далі самостійно або об'єднавшись у групи.

Бажаємо успіхів!



А

Б Фернандо, Реконкіста



В



Г

Д Німецька, Китайська, Османська



Е

Є Священна книга мусульман

Ж Від франц. *parler* — говорити, місце, де говорять



З



И

І Людина — найвища цінність

Ї Столиця імперії Карла Великого

Й Ьолонья





Р



Т

У Будинок міської ради



Ф

Х Магдебурзьке право, Казимир III

Ц Спілка майстрів

Ч Османська держава

Ш Система відносин особистої залежності

К А в Німеччині це бургомістр

Л Відродження

М Сієна, гроші



О

П Велика хартія вольностей

Щ Відступник від догм панівної релігії

Ю У Франції — нормани, в Англії — данці, у Русі-Україні — варяги

Я Храмовники, орден



ISBN 978-966-991-297-8
9 789669 912978